

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BIRTE ANDERSEN

Adelig Opfostring

ADELIG OPFOSTRING

INSTITUT FOR DANSK SKOLEHISTORIE

BIRTE ANDERSEN

ADELIG OPFOSTRING

Adelsbørns opdragelse i Danmark

1536-1660

G·E·C GAD

1971

Adelig Opfostring

© Institut for dansk Skolehistorie 1971

Bogen er sat med Baskerville

og trykt i Philips Bogtryk, København

ISBN 87 12 01322 6

INDHOLD

	Forord	7
I	Indledning	9
II	Den europæiske baggrund og forholdene i Danmark	14
III	Børneopdragelsens former	18
	<i>Opdragelsen i adelige hjem: Hos forældre, hos slægtninge eller hos andre standsfæller</i>	18
	<i>Undervisning borte fra hjemmet</i>	
	I klostre	26
	Hos professorer	32
	Ved hoffet	34
	<i>Skolegang</i>	
	Katedral- og latinskoler	38
	Herlufsholm	42
	Frederiksborg	46
	Sorø	47
	<i>Private præceptorer</i>	52
IV	Opdragelsens og undervisningens indhold	55
	<i>Småbørn</i>	55
	<i>Drenge</i>	62
	Gudsfrygt og religion	63
	Elementære fag: læsning, skrivning, regning	66
	Latin	68
	Andre sprog	76
	Finere dannelse og adelige exercitier	78

<i>Piger</i>		81
	Gudsfrygt og religion	81
	Elementære fag: læsning, skrivning, regning	83
	Husførelse og håndarbejde	88
	Finere dannelse	89
	Sprog (herunder de lærde adelsdamer)	91
V	Konklusion	100
VI	Bilag 1: Adelsbørn opdraget hos slægtninge	103
	Bilag 2: Adelsfruer, som opdrog adelsdøtre	111
	Bilag 3: Adelsdrenge undervisning hos københavnske professorer eller ved universitetet	112
	Bilag 4: Adelsdrenge i katedral- og latinskolerne	114
	Bilag 5: Adelsbørn ved hoffet	119
	Bilag 6: De lærde adelsdamer	123
	Bilag 7: Redegørelse for Wenzel Rothkirchs sønners undervisning (1650)	124
	Bilag 8: Redegørelse for Wenzel Rothkirchs døtres undervisning (1650)	131
	Bilag 9: Fortegnelse over Wenzel Rothkirchs døtres bøger (1650)	135
	Bilag 10: Christen Skeels instruks for sine to døtre (1653)	137
	Bilag 11: Instruks for Mogens Sehesteds børn (1654)	141
VII	Noter	144
VIII	Fortegnelse over benyttede kilder og behandlinger	154
	Forkortelser	167

FORORD

Institut for Dansk Skolehistorie har i de år, der er forløbet siden dets oprettelse ved Danmarks Lærerhøjskole i 1965, lagt hovedvægten på igangsættelse af forskning vedrørende skoleudviklingen i forrige og dette århundrede. Denne forskning vil i de kommende år blive udmøntet i publikationer. Som en forsmag herpå udgav Instituttet i 1968 sin første publikation, »En højskolevinter«, en elevdagbog fra provisorieårene i 1880'erne, trykt i samme format som originalen. Instituttets anden publikation, i større format af hensyn til billedkvaliteten, omfatter cand. mag. *Birte Andersens* redegørelse for adelige børns opdragelse i Danmark i tiden mellem 1536 og 1660. Den indfører læseren i en skolehistorisk periode, hvor der blev lagt lige så megen vægt på undervisning af samfundets elite, som man i senere tider lagde på mulighed for undervisning af alle landets børn.

Instituttet takker Statens humanistiske Forskningsråd for bevilling til udgivelsen af denne bog.

Desuden retter Instituttet en tak til de institutioner og enkeltpersoner, der har givet tilladelser til billedgengivelserne.

August 1971.

INSTITUT FOR DANSK SKOLEHISTORIE

I. INDLEDNING

Formålet med denne afhandling er at vise, hvorledes danske adelsbørn blev opdraget og undervist i perioden fra 1536 til 1660. Jeg har søgt at belyse dette ved først at undersøge de forskellige former, hvorunder optugtelsen fandt sted, hvem der tog sig af børnene, og hvor opdragelsen foregik. Derefter har jeg undersøgt selve undervisningens indhold; derigennem har det været min hensigt at vise, hvilke kundskaber man ønskede, børnene skulle tilegne sig.

Afhandlingen omfatter et stort tidsrum, men finder en naturlig afgrænsning. Med reformationens indførelse i 1536 fremkom nye pædagogiske tanker, som påvirkede opdragelse og skolevæsen, og med enevældens indførelse i 1660 fulgte den omvæltning for hele adelen, som man kalder adelsvældens fald. Perioden er valgt så lang for om muligt at kunne påvise en udvikling i opdragelsen og uddannelsen i løbet af de 125 år. Kildematerialet er så spredt, navnlig for det 16. århundrede, at jeg har foretrukket at behandle hele perioden under ét.

Både adelssønners og adelsdøtres opdragelse indgår i undersøgelsen. Der er ikke foretaget nogen bevidst udvælgelse, idet alle de adelsbørn, det har været muligt at finde oplysninger om, er taget med. Det drejer sig om ca. 640, hvoraf ca. 260 er piger og ca. 380 drenge. Også adelige slægter fra Slesvig og Holsten som f. eks. Ahlefeldt, Buchwald, Rantzau og Sehested indgår, men kun i det omfang, jeg i gennemgangen af mit materiale er stødt på dem; der er ikke gjort noget for specielt at udforske disse slægter. Kongebørnene kunne eventuelt være taget med i undersøgelsen, idet den optugtelse, de fik, formodentlig var meget lig de højadelige børns. Men kongebørnene er udeladt med den motivering, at oplysningerne om dem, f. eks. Christian IV, er så talrige, at de ville

dominere det samlede materiale og få kilderne om de adelige til at træde i skyggen.

Selv om der ikke er foretaget nogen bevidst udvælgelse blandt adelsbørnene, har afhandlingen alligevel en utilsigtet, idet højadelige børn er fyldigere repræsenteret end lavadelige. Dette skyldes, at der findes flest kilder om de højadelige slægter. Skulle man drage en skillelinje mellem høj- og lavadel, kunne man vel til den første gruppe regne rigsråds- og lensmandsslægter og til den anden gruppe de øvrige adelsslægter. Da skellet mellem de to grupper imidlertid er vagt, har jeg valgt ikke at skelne mellem høj- og lavadel. Kun skal det her understreges, at materialet har en højadelig overvægt.

Redegørelsen vedrører kun adelsbørnenes opdragelse i Danmark; det vil for døtrenes vedkommende sige fra fødslen og lige til giftealderen. For sønnernes vedkommende omfatter det tiden fra fødslen og indtil de unge adelsjunkere i 15–20 års alderen rejste til udlandet. Udenlandsrejserne var et vigtigt led i hele deres uddannelse, men da der allerede foreligger flere afhandlinger om dette emne, har jeg valgt kun at behandle den hjemlige opdragelse og undervisning.

Emnet har kun været meget lidt direkte behandlet i *litteraturen*. En del forskere har ganske kort berørt det under deres behandling af helt andre forhold, således C. F. Allen i „De tre nordiske Rigers Historie 1497–1536“ (1870), J. A. Fridericia i „Adelsvældens sidste Dage“ (1894), J. Oskar Andersen i „Holger Rosenkrantz den Lærde“ (1896) og H. F. Rørdam i flere af sine arbejder. Skolelitteraturen har også indirekte kunnet give oplysninger af interesse, især Bjørn Kornerups bøger om Ribe katedralskole og Frederiksborg statsskole og Kjeld Galsters om Ålborg katedralskole. Det samme gælder litteraturen om Herlufsholm og Sorø, samt værker om enkelte adelsfamilier.

Den eneste samlede fremstilling om emnet er *S. M. Gjellerups afhandling*: „Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tidsrummet 1536–1660“ (Historisk Tidsskrift 4. rk. IV). Han påviser her, hvorledes det var såre almindeligt, at børn opdroges borte fra hjemmet, oftest hos bedsteforældrene. Han mener, at

den tanke, der først og fremmest lå til grund herfor, var, at opdragelsen var en kunst, der fordrede en modenhed og livserfaring, som man ikke skulle søge hos de unge forældre. Endvidere redegør han for, at det var almindelig skik også efter reformationen at lade adelsdrenge opdrage til fromhed og ridderlige færdigheder, men at lærd dannelse efterhånden trådte i stedet.

Gjellerups oplysninger er i meget høj grad hentet fra *ligprædikenernes personalia*. Allerede i 1757 havde J. H. Schlegel beskæftiget sig med disses historiske værdi, og i 1874 udgav C. F. Bricka og S. M. Gjellerup en samling levnedsskildringer fra ligprædikener under titlen: „Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede“. Siden har endnu flere forskere, bl. a. Gustav Bang, Louis Bobé og Svend Gissel interesseret sig for ligprædikenerne og navnlig forsøgt at kontrollere deres oplysningers rigtighed. Til denne afhandling har jeg gennemgået ca. 350 dels trykte, dels utrykte ligprædikener. De giver ofte en række oplysninger om barndommen, men da disse kun sjældent kan efterprøves, er spørgsmålet om kildeværdien væsentligt. Ligprædikanterne vides at have hentet deres oplysninger fra selvbiografier (se eks. i Historisk Tidsskrift 11. rk. II p. 93), rejsedagbøger (se eks. i Historisk Tidsskrift 9. rk. IV p. 240) og slægtninges udtalelser, og der var ofte god tid til udarbejdelsen, idet der kunne gå lang tid mellem dødsfald og begravelse.

Selv om ligprædikenerne rummer mange unøjagtigheder, udgør de alligevel en vigtig kilde. Størst lid må man kunne fæste til de rent konkrete oplysninger såsom at N. N. gik i Viborg skole. Mere usikkert bliver det, når prædikanten oplyser, at N. N. var så og så dygtig til latin. Den slags udtalelser vil ofte være præget af overdrivelser, idet ligprædikenerne ifølge hele deres natur måtte blive meget panegyriske. Endvidere må man tage i betragtning, at ligprædikenerne rummer mange stereotype udtryk, som hørte tiden til, og som derfor ikke så meget karakteriserer den omhandlede person.

Ud over denne kildegruppe er benyttet en række *selvbiografiske optegnelser*. Ligesom ligprædikenerne kan de kun sjældent efterprøves, og selv om man må regne med mulige erindringsforskydninger, kan de alligevel betragtes som betydningsfulde. Blandt de benyttede er optegnelser af

Jørgen Rosenkrantz (f. 1523), Sivert Grubbe (f. 1566), Lisbeth Bryske (f. 1585), Iver Vind (f. 1590), Jørgen Seefeld (f. 1594), Mette Gjøe (f. 1599), Johanne Kaas (f. 1602), Peter Reedtz (f. 1614), Ove Juel (f. 1615), Ditlev Ahlefeldt (f. 1617) og Hans Friis (f. 1625).

Til belysning af emnet er der ud over det ovennævnte materiale fremdraget en række kilder, for størstedelen utrykte, som giver udmærkede oplysninger om nogle enkelte adelsbørns opdragelse. Den mest interessante er *Bibliotheca Rothkirchiana Equestris*. Dette håndskrift er affattet i 1650 af Wenzel Rothkirchs huslærer Basilius Chemnitz og indeholder: 1) en lang fortegnelse over de bøger, der opbevaredes i en adelig skolestue, og hvoraf i hvert fald en del brugtes til børnenes undervisning, 2) en fortegnelse over de bøger, som hver enkelt af døtrene ejede, 3) en fyldig redegørelse for, hvorledes Basilius Chemnitz underviste drengene (skrevet på latin), samt 4) en fyldig redegørelse for, hvorledes pigerne blev undervist (affattet på tysk). Wenzel Rothkirch var i sin ungdom indvandret fra Schlesien og blev siden gift med en dansk adelsfrøken, Kirsten Reedtz. Der foreligger derfor den mulighed, at Rothkirch-børnene har fået en grundigere undervisning i det tyske sprog end andre danske adelsbørn. For drengenes vedkommende var det primære fag imidlertid ganske afgjort latin; men pigerne lærte måske lidt mere tysk end almindeligt for danske adelsdøtre.

En anden adelig børnefloks undervisning belyses gennem *Mogens Sehesteds instruks* fra 1654 til hans børns præceptor. Den er ikke så detaljeret som ovennævnte kilde, men giver alligevel et interessant tidsbillede. Udmærket er også den *instruks*, *Christen Skeel* udarbejdede for sine to døtre, Berte og Birgitte, i anledning af at de i 1653 skulle sættes i pleje hos en slægtning. Den giver omhyggelige retningslinjer for, hvorledes de to piger skulle bruge deres tid.

Meget illustrerende er *tre latinske stilebøger*, som er skrevet af *Jørgen Skeel*, *Axel Skeel* og *Jacob Ulfeldt* henholdsvis i årene 1586, 1635 og 1659, da drengene var ca. 8, 16 og 10 år gamle. De viser drengenes kundskaber på disse alderstrin og antyder, hvorledes denne side af undervisningen blev drevet.

Susanne Gjøe oversatte i 1659 den spanske filosof Ludovicus Vives'

værk „*Om Jomfruernis Optugtelse*“ og knyttede hertil sine egne bemærkninger i en fortale; de giver udtryk for hendes syn på opdragelsen.

Man kunne tro, at der fandtes en række oplysninger om børn i *adelige breve*. De tre trykte brevsamlinger – Herluf Trolles, Christoffer Gjøes og Mogens Gyldenstiernes – er gennemgået, men har kun givet et ringe resultat. Endvidere er det forsøgt ved hjælp af Erik Kroman: „Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet“ at finde frem til breve skrevet af forældre til andre adelige, som havde deres børn i pleje, eller breve fra plejeforældre til forældre. Denne fremgangsmåde har ikke givet resultat, men man skulle dog tro, at en gennemgang af samtlige adelige breve fra perioden ville kunne give udbytte; dette ligger dog uden for denne redegørelses rammer.

Endelig kunne man vente at finde relevante oplysninger i *slægtbøgerne*. Enkelte slægtbøger er gennemgået, men også med negativt resultat.

II. DEN EUROPÆISKE BAGGRUND OG FORHOLDENE I DANMARK

Samtidig med at reformationen indførtes i Danmark, mærkedes der en stærk påvirkning fra *humanismen*, som var opstået i Italien i slutningen af det 14. århundrede med Petrarca og Boccaccio som dens vigtigste repræsentanter. Den nye åndsstrømning stræbte efter at genoplive idealerne fra den klassiske oldtid; den antikke litteratur blev nu anskuet på en ganske anden måde end i middelalderen, idet den dannede forbillede for en helt ny livsopfattelse, som fremhævede det menneskelige, det individuelle og subjektive. Humanisterne lagde endvidere vægt på studiet af det latinske og det græske sprog; således skrev Petrarca adskillige af sine værker på latin i efterligning af Ciceros stil, der var hans beundrede forbillede. Den nye bevægelse bredte sig i det 15. og det 16. århundrede ud over Europa og fik i Nordeuropa en langt mere religiøs karakter, end tilfældet havde været i Italien. De tyske og nederlandske humanister anvendte i første række kendskabet til græsk og hebraisk til et indgående studium af Bibelen på originalsprogene.

Humanismens ivrigste repræsentant uden for Italien var *Erasmus af Rotterdam* (1466–1536). Han var modstander af den dogmatiske katolicisme, men støttede heller ikke reformationen; han ville reformere den katolske kirke indefra og docerede en humanisme, hvis hovedpunkt var det kristne næstekærlighedsbud. Erasmus søgte at forbedre latinundervisningen og forfattede derfor „*Colloquia familiaria*“, hvori det er hans tanke, at sproget skal læres i forbindelse med genstande og begivenheder, som eleverne kender; denne bog blev anvendt i danske skoler. Erasmus bearbejdede også klassiske tekster til undervisningsbrug. Et eksempel på hans store indflydelse giver de ikke så få bøger, der fandtes i skolestuen hos Wenzel Rothkirch af og om Erasmus: „*Adagio Erasmi et aliorum*“

„Adagiorum chiliades Erasmi edit Basil“, „Apophtegmata Erasmi edit Colon“, „De copia Rerum et verborum Erasmi ed. 1645“, „Magni Des. Erasmi Vita et Epistolæ“, „L. Ann. Senecæ Flores Aut. Erasmo Roterod.“, „Querela Pacis Erasmi Roterdamj“. En af hans bøger, som vandt stor udbredelse i Norden, var „De civilitate morum puerilium“ (1530). Heri giver han udtryk for den opfattelse, at undervisningens mål var ikke blot at bibringe sprogfærdighed, men også at udvikle en høvisk optræden. Denne bog kom til at danne forbillede for Niels Bredals „Børne Speigel“ (Kbh. 1568), et af de første pædagogiske skrifter affattet på dansk. Niels Bredal, der var skolemester i Vejle i mange år, brugte som et andet forbillede for „Børne Speigel“ Johannes Sulpitius’ „De moribus puerorum in mensa præcipue servandis“. Netop denne bog af Sulpitius blev pudsigt nok afskrevet af en adelig dreng, Jørgen Skeel, som et led i hans latinundervisning.¹

Humanismen blev i Nordeuropa efterhånden kædet sammen med den lutherske reformation, og i pædagogisk henseende gjorde den sig navnlig gældende gennem *Philip Melancton* (1497–1560). Dennes navn er især knyttet til den Augsburgske trosbekendelse; men han fik også indflydelse på undervisningen, bl. a. igennem den Kursachsiske skoleordning af 1528. Hans lærebøger fortrængte de gamle; således blev hans latinske grammatik benyttet i danske skoler lige til 1620erne, da den afløstes af Jersins.²

Martin Luther (1483–1546) var først og fremmest teolog, mere optaget af religiøse end af pædagogiske spørgsmål, men hans religiøse skrifter brugtes overalt i undervisningen. Wenzel Rothkirchs døtre benyttede således Luthers „Catechismus und Gesangbuch“, og i deres skolestue fandtes „D. Mart. Lutheri: Tischreden“ og „Catechismi minor. Lutheri quadril. Kykelson tria Exemplaria“.³ Flere af Luthers skrifter bearbejdedes til dansk; Christiern Pedersens „Om børn ath holde till scole och studium och ath skicke gode scolemestere till dem“ (1531) er en omarbejdelse af et skrift af Luther,⁴ ligeså Rasmus Hansen Reravius: „Passional“ (1573), en bønnebog, der tilegnedes Birgitte Rosensparre.

I sidste halvdel af det 16. århundrede udkom der adskillige *pædagogiske skrifter på dansk*. Et af de tidligste var Niels Jensen: „En smuck oc

meget nyttelig Børnetuct“ (1559), som bl. a. fortæller om, hvordan en ung person skal skikke sig mod Gud og sin næste, dække bordet og sidde til bords. Olaus Theophilus (Oluf Thøstesen), der var rektor ved Vor Frue skole i København, udgav 1573 et skrift om skolevæsenet: „Paræneses Seu præceptiones sapientes – –“, som indeholdt en række regler for disciples opførsel og anvisninger for lærerne. Jørgen Simonsen, præst i Odense, udgav 1587 „Paedagogia det er: En kort och enfoldig Underuisning om unge Børns optuctelse, uddragen aff Guds Ord oc lærde Mendis Bøger“. Han lægger heri megen vægt på dannelsen af et religiøst sindelag og kræver en religiøs grundtone i opdragelsen. „Paedagogia“ var tilegnet Niels Friis og Vibeke Gyldenstjerne (gift 1574), som opfordredes til at lade deres børn læse bogen. Formentlig vandt „Paedagogia“ også indpas i andre adelige familier; således havde Wenzel Rothkirch „Undervisning om optuctelse. Jørg. Simonssen“ stående i børnenes skolestue.⁵ Ikke så sjældent var fortællinger og dedikationer i tidens pædagogiske litteratur rettet til adelsmænd – undertiden adelsbørn, til hvis undervisning bøgerne hævdedes at være skrevet. Foruden „Paedagogia“ kan nævnes Peder Hegelunds „ABC aff bibelske Ordsprock, det er de kortiste, lettiste oc brugeligste Sprock aff Bibelen effter ABC faar Børn“ (1588), som er tilegnet Albert Friis' 7 døtre: Else, Sophie, Jytte, Margrete, Anne, Karine og Lisbeth. Den indeholder en lang række ordsprog og desuden en skildring af kongernes historie (fra Christian I til Frederik II), som ifølge indledningen skulle være affattet på jomfruernes begæring. Endvidere kan anføres, at Jacob Albertsen Horsens dedicerede „En kaart Underuisning om Børne Tuct“ (Kbh. 1607) til Lave Urne og hans hustru Edele Bing.

Stor betydning for de adelige børns undervisning fik en udvikling, som forud var foregået i Europa, og som i den behandlede periode begyndte at gøre sig gældende i Danmark. I det 16. århundrede fremkom der klager i en række europæiske lande over, at aristokratiet var uvidende; historikerne har ment, at adelen dengang endnu fulgte den gamle opdragelsesmetode med oplæring i fromhed og ridderlige færdigheder såsom ridning, fægtning, jagt og skakspil. En forsker har imidlertid for nylig påvist, at der i det 16. århundrede allerede havde fundet et omslag sted,

og at adelen almindeligvis fik en egentlig boglig uddannelse, i hvert fald i England, Frankrig og Nederlandene.⁶ Forandringen var begyndt under Philip den Gode i Burgund i midten af det 15. århundrede. Adelen søgte den boglige uddannelse ikke for at opnå et kirkeligt embede, men for at kunne gøre fyldest som kongelige embedsmænd. Det nye standsideal for adelen forudsatte foruden øvelse i ridderlige idrætter som ridning og fægtning, at adelsmanden kunne danse og konversere. Endvidere skulle han foruden latin kunne beherske flere levende sprog, hvilket krævedes, når han skulle gøre tjeneste i diplomatiet. Englænderen Sir Humphrey Gilbert (død 1583) og franskmanden François de la Noue (udgav 1587 „Discours politiques et militaires“) foreslog oprettelsen af akademier, hvor adelen kunne få den rette skoling. Disse tanker vandt også indpas i Danmark i slutningen af det 16. århundrede (Herlufsholm) og viste sig tydeligst i oprettelsen af Sorø akademi 1623.

III. BØRNEOPDRAGELSENS FORMER

Opdragelsen i adelige hjem:

Hos forældre, hos slægtninge eller hos andre standsfæller

Hvem der tog sig af de adelige børns opdragelse, og hvor den foregik, afhæng både af børnenes alder og køn foruden af en række tilfældige omstændigheder. Så længe børnene var små, fik de – både piger og drenge – deres opdragelse i adelige hjem.

Man skulle tro, at i det mindste småbørnsopdragelsen foregik under moderens tilsyn, men det var langt fra altid tilfældet. Den skik at lade børn opdrage borte fra fødehjemmet hos slægtninge eller andre standsfæller betegnes af S. M. Gjellerup som „en skik, der fremtræder med en saa tvingende nødvendighed for forældre, at de, naar børnene opdrages hjemme, i almindelighed gjøre en undskyldning derfor og derved betegne det som et forhold, der strider imod almindelig skik og vedtægt“.¹ Det ser dog ifølge det her indsamlede materiale ud til, at Gjellerup er alt for kategorisk i sin udtalelse om de meget hyppige undskyldninger. En lang række undtagelser kan påvises, selv i tilfælde hvor der ikke synes at have foreligget særlige grunde til, at børnene blev hjemme. Følgende drenge er eksempler herpå: Eske Brok (f. 1560), Holger Rosenkrantz (f. 1574), Otte Skeel (f. 1576), Otte Brahe (f. 1582), Ove Giedde (f. 1594), Henrik Lindenov (f. 1614), Knud Skeel (f. 1616), Niels Rosenkrantz (f. 1627) og Iver Juel (f. 1635) – og følgende piger: Karene Banner (f. 1559), Christence Dyre (f. 1569), Berte Friis (f. 1583), Ide Lange (f. 1584), Mette Rosenkrantz (f. 1603), Anne Krabbe (f. 1606), Dortha Juel (f. 1609), Mette Huitfeldt (f. 1617), Margareta Juel (f. 1622) og Karen Juel (f. 1642).

Disse oplysninger fra ligprædikener har ikke kunnet gendrives af andre kilder. Det er imidlertid vanskeligt at afgøre, hvor ofte adelsbørn opdrages hjemme og hvor ofte ude, thi selv om nogle kilder mangler oplysning

*Sophie Brahe (1648–71).
Sandsynligvis malet af Karel van Mander. Gaunø.*

ger om, at et barn optugtedes hos slægtninge, kan dette undertiden have været tilfældet alligevel. Det kan således nævnes, at Niels Juel (f. 1629) blev opdraget hos sin moster Karen Schested sammen med hendes søn Tyge Kruse indtil 1642,² men om hans barndom fortæller ligprædikenen kun flg.: „— Forældrene ladet hannem forblive under deris egen gudfrygtige og omhygelige tilsyn samt beqvemme læreris underviisning

indtil anno 1643.³ I det hele taget er efterretningerne om adelsdrenge oftest mindre fyldige end om adelspiger, når det gælder den første barndomstid. På et senere alderstrin (fra skolealderen) er forholdet det omvendte. Kildernes tavshed eller ufuldstændige oplysninger er et problem, som man må være klar over.

Kilderne nævner forskellige motiver til at beholde børn hjemme. Sten Maltesen Sehested (f. 1553) gik fem år i Viborg skole, hvorefter moderen kaldte ham hjem og holdt skolemester til ham i to år. Til forklaring herpå oplyser ligprædikenen, at det var fordi faderen var i krig.⁴ Henning Stockfleth beretter om Sophia Brockenhuus (f. 1587), at hun næsten altid forblev hjemme hos sin mor, „efftersom hun ickun vaar hendis sl. forældris eeniste barn oc daatter (som da leffde) oc vaar ickun et halfft aar gammel der Gud kaldede velbemelte hendis sl. fader“, og fordi hendes mor levede 49 år som enke.⁵ Bjørn Ulfeldt (f. 1615) blev opdraget hjemme af private præceptorer, „efftersom den salig mands ungdom vaar meget svag oc icke taalte at forskickis til fremmede stæder“.⁶ 1629 rejste han dog til Sorø akademi og et par år senere på en udenlandsrejse.

Gjellerup angiver som en anden mulig årsag, at håbet om måske at få sit barn anbragt ved hoffet og opdraget sammen med de kongelige børn fik forældrene til at beholde det hjemme.⁷ Herimod kan anføres, at en adelsdreng kunne vel nok, selv om han var i pleje, blive udvalgt til prinsernes skolekammerat. Offe Skade (f. 1609) kom i sin tidligste barndom i huset hos sin mors slægtning, Ebbe Munk, der var lensmand på Antvorskov. Her blev Christian IV opmærksom på drengen og antog ham 1615, kun seks år gammel, til page hos den fire-årige hertug Ulrik.⁸

Hvis man undersøger, på hvilke alderstrin adelsbørnene sendtes hjemmefra, finder man, at det skete i praktisk talt alle aldre. Mange adelsdrenge sendtes hjemmefra allerede som små, men det var meget almindeligt (hvis forældrene levede), at de kaldtes hjem igen, når skoleundervisningen skulle begynde ved 6–7 års alderen. Så ville forældrene gerne selv have tilsynet med den videre opdragelse og undervisning. Jørgen Hohendorff (f. 1577) kom, endnu inden han var to år, til sin moster Elisabeth Barfus. Da han havde været hos hende i fem år, kaldte forældrene ham hjem og lod ham gå i skole sammen med hans søskende.⁹

Palle Rosenkrantz (f. 1587) sendtes noget efter sin fødsel til Mette Knob og blev opfostret hos hende, „til hans alder tilstædede, at han kunde holdes til bogen; da tog hans forældre ham hiem til sig, hvor de holdt skolemester til hans brødre Oluff og Holger Rosenkrantz, under hvis opsigt han ogsaa kom.“¹⁰ Ove Juel (f. 1615) var fra tre til seks års alderen hos sin mormor, „da mine kiere forældre mig igien derfra hiembfordrede, tillige med mine andre brødre att gaae udj skole, och holdis til bogen“.¹¹

Der var derimod ingen tendens til, at adelsdøtre kaldtes hjem ved skolealderens begyndelse; mange kom hjemmefra netop i den alder. Birgit Mette Aschersleben kom til sin moster, da hun var syv år gammel,¹² Lisbeth Friis (f. 1555) til sin søster og svoger, da hun var syv år,¹³ Karine Brahe (f. 1598) til sin mormor, da hun var seks år,¹⁴ og Jytte Gyldenstjerne (f. 1613) var 1617–26 hos sin moster.¹⁵

Der kunne være mange årsager til, at børn sattes under slægtninges optugtelse fremfor at blive hjemme. Den væsentligste grund var utvivlsomt enten den ene af forældrenes eller begges død. Gjellerup mener, at alle de tilfælde, hvor moderen er død i barnets første leveår, må lades ude af betragtning, fordi de ikke kan bekræfte reglen om opdragelse hos slægtninge. Her medtages også disse eksempler med den motivering, at forældres dødsfald under barnets opvækst var så hyppigt forekommende, at en udeladelse ville udelukke en meget vigtig side af forholdene på den tid. Otte Brahe (f. 1579), Malthe Juel (f. 1594), Ejler Bille (f. 1604), Otte Thott (f. 1607), Knud Thott (f. 1639), Mogens Skeel (f. 1650) og mange flere blev opdraget hos fremmede, fordi moderen var død, mens de endnu var børn og „behøvede god tilsu“.¹⁶ Hvis derimod faderen døde, var det almindeligt, at moderen beholdt børnene hos sig, thi „børn ere enkers værn“. Sønnerne sendtes dog ikke så sjældent hjemmefra, hvis de blev faderløse, måske fordi moderen ikke på egen hånd magtede at give dem den rette opdragelse. Predbjørn Bild (f. 1556) blev, da faderen døde, 1568 sendt til sin morbror Mouritz Podebusk.¹⁷ Da Henrik Gjõe døde i 1611, blev hans sønner sat i pleje hos deres moster og onkel (Holger Rosenkrantz);¹⁸ døtrene forblev derimod hos moderen.

Hvis den ene ægtefælle var død, giftede den anden sig hyppigt igen, og dette åbnede mulighed for, at de børn, der var sat i pleje, på ny kun-

ne hentes hjem. Christian Barnekow (f. 1626) kom således hjem, da faderen i 1630 giftede sig igen, efter at han siden moderens død havde været i pleje hos Anne Brahe.¹⁹ Elisabeth Thott (f. 1636) blev efter moderens død opdraget hos mormoderen, men da hendes far atter giftede sig i 1641, kaldte han hende hjem.²⁰

Ligesom dødsfald var sygdomme undertiden årsag til, at børn flyttedes hjemmefra. Man var meget bange for epidemier, især pest, som kunne få frygtelige konsekvenser, og søgte derfor, når der opstod sygdom inden for en familie, at få børnene anbragt et sikrere sted; børnedødeligheden var i forvejen meget stor. Da Karine Krafse (f. 1561) var syv uger gammel, blev hendes søskende syge, og hun blev derfor anbragt hos Hilleborg Skinkel;²¹ Anna Helene Ulfeldt (f. 1669) kom som spæd til sin faster, fordi faderen var syg af børnekopper.²²

Et særligt tilknytningsforhold bevirkede undertiden, at adelsbørn anbragtes hos andre adelige. Jørgen Brahe (f. 1585) kom som barn til Sophie Gyldenstjerne, abbedisse i Maribo kloster, fordi hun var hans fader.²³ Ove Juel (f. 1615) blev „til dend hellige daab fremborren aff min kiere mormoder, welb: frue Dorethe Munck“, og da han var tre år, tog hun ham i pleje.²⁴ Axel Gyldenstjerne (f. 1629) kom som to-årig til sin faster Birgitte Gyldenstjerne, fordi han var opkaldt efter hendes afdøde mand (Axel Urne).²⁵

Nogle forældre tilskyndedes til at sende deres børn hjemmefra, fordi andre adelige ønskede dem som skolekammerater til deres børn. Axel Rosenkrantz (f. 1552) kom som ti-årig til sin moster Christence Lunge og blev holdt i skole i tre år sammen med hendes børn.²⁶ Ove Bille (f. 1562) kom som syv-årig til Korsør slot, hvor Otte Ruds enke lod ham deltage i sin søn Thorstens hjemmeundervisning.²⁷ Jens Sparre (f. 1577) boede fra 1583 hos Sten Brahe på Halsted kloster, hvor han gik i skole med dennes søn Otte Brahe;²⁸ og Frederik Below (f. 1619) kom 1630 til Jacob Ulfeldt, som ønskede, at han skulle følge med til Norge og gå i skole med hans søn Corfitz Ulfeldt.²⁹

Enker og barnløse ægtepar optrådte hyppigt som plejeforældre for adelige børn. Tyge Brahe (f. 1546) blev således opfostret hos sin farbror Jørgen Brahe, fordi denne ikke selv havde børn.³⁰ Eskild Gjøl og Sibylle

Knud Thott (1639–1702). Malet formentlig i 1648. Gauno.

Gyldenstjerne ønskede at optage Gertrud Lykke (f. 1561) i deres hjem, da hun var to år gammel, „thi de paa den tid icke haffde selff børn.“³¹ Henrik Holck (f. 1599) og hans søster Anna Holck (f. 1602) optugtedes hos deres mormor Birgitte Skave, der fra 1584 var enke efter Niels Krabbe.³²

Hvis en adelsmand skulle overtage et fjerntliggende len, kunne han og hans hustru måske synes, at det var bedre for deres børn, om de kunne

undgå denne forflyttelse. Beate Huitfeldt (f. 1554) kom, da hun var et halvt år, til Sidsel Skave, fordi faderen blev lensmand på Gotland, og forældrene var bekymrede ved at tage hende med på den lange rejse;³³ Mogens Sehested (f. 1598) kom kun tre uger gammel til sin mormor, fordi forældrene måtte rejse til faderens len Øsel;³⁴ Mogens Bille (f. 1617) opdroges hjemme, indtil hans far blev forlenet med Stavanger len; så sattes han i pleje hos Kirsten Juel, enke efter Niels Vind.³⁵

Gjellerup påpeger som vigtige årsager til, at børn sattes i pleje hos deres slægtninge, at opdragelsen krævede en modenhed, som man bedst fandt hos den ældre generation, og at bedsteforældrene havde bedre tid og ikke rejste så meget rundt som forældrene.³⁶ Disse argumenter kan imidlertid kun gælde for de tilfælde, hvor børnene opdroges hos bedsteforældrene. Foregik opdragelsen hos forældrenes søskende, må motiverne i de fleste tilfælde søges blandt de tidligere anførte, såsom forældrenes død.

Det er her nærliggende at undersøge, hvilke slægtninge adelsbørnene blev opdraget hos.³⁷ Døtrene kom oftest til moderens familie; man kunne måske have ventet, at faderens slægt var den foretrukne for sønnernes vedkommende; men det har vist sig ikke at være tilfældet; også drenge kom oftest i pleje hos moderens familie. Ikke så få børn sendtes dog til faderens familie. Årsagen hertil var i nogle tilfælde, at moderens nærmeste familie var død. Det er i nogle fremstillinger blevet fremhævet,³⁸ at mormødre var de foretrukne plejeforældre. Denne undersøgelse har imidlertid vist, at de fleste slægtninge, som tog sig af adelsbørns opdragelse, tilhørte samme generation som børnenes forældre, d.v.s. mostre, farbrødre o. l.

Pigerne kom hyppigere i pleje hos slægtninge end drengene, hvilket ganske naturligt hang sammen med, at pigerne som regel forblev i adelige hjem under hele deres opvækst. Af de piger, der blev sendt til moderens familie, kom flest til mormoderen, men kategorien mostre tegner sig for næsten det samme antal. Af de piger, der kom til faderens familie, opdroges langt de fleste hos fastre. For drengenes vedkommende er forholdet lidt anderledes: deres foretrukne plejeforældre var inden for moderens familie mostre og morbrødre, inden for faderens familie farbrød-

re. Ikke så sjældent ser man også, at børn kom i huset hos ældre søskende; Jytte Gyldenstjerne (f. 1617) kom således ca. 1631 til sin søster Lisbeth.³⁹

Selv om den nære familie naturligtvis kom først, hændte det undertiden, at et adelsbarn blev anbragt hos en fjernere slægtning. Johanne Kaas (f. 1602) var en tid hos sin morfars søsterdatter;⁴⁰ Sophie Basse (f. 1603) var hos sin faders farbrors hustru;⁴¹ Christian Barnekow (f. 1626) hos sin mosters svigerdatter⁴² og Frederik Below (f. 1619) hos sin fasters datter og svigersøn.⁴³

Det samme barn kom undertiden til flere slægtninge efter hinanden; Elisabeth Below (f. 1613) var hos sin farmors søster, sin faster og dennes datter;⁴⁴ Mette Rosenkrantz (f. 1647) kom først til en moster, derefter en anden moster og endelig en mosters datter.⁴⁵ Et adelsbarn kom langt hyppigere til flere inden for enten faderens eller moderens familie end til begge slægter.

Der er ingen tvivl om, at disse opdragelsestraditioner var med til at skabe et større slægtssammenhold. At slægten betød mere end den enkelte familie, hang måske sammen med, at mange adelsslægter uddøde i denne periode, og man var derfor interesseret i at værne om slægtninges børn. Som eksempel kan nævnes, at Jørgen Rosenkrantz (f. 1523) i 1525 var med sine forældre i Lübeck, hvor disse døde.⁴⁶ Jørgen og hans søskende Erik og Margrethe forblev hos moderens familie i Pommern, men i 1530 fordrede Jørgen Rosenkrantz' farbror og faster dem hjem til Danmark; Jørgen og Erik rejste derfor hjem til deres fars familie.

Enkelte adelige optrådte som opdragere for en hel gruppe adelsbørn, både slægtninges og andres. Blandt sådanne adelsmænd må først og fremmest nævnes Holger Rosenkrantz (f. 1574), som på Rosenholm opdrog ca. 25 unge adelige „foruden mange andre fornemme ingenia“.⁴⁷ Imellem disse adelsbørn var Henrik Gjões fire sønner Eskild (f. 1600), Falk (f. 1602), Otte (f. 1604) og Mogens samt hans seks døtre,⁴⁸ endvidere Malthe Juel,⁴⁹ Peder Lange, Mogens Lykke, Tyge Sandberg, Christen Thomesen Sehested og Mogens Sehested.⁵⁰ De unge borgerlige studenter, som Holger Rosenkrantz omgav sig med, nød godt af hans undervisning og hjalp ham i opdragelsen af hans egne og andre adeliges børn.

Holger Rosenkrantz var utvivlsomt meget interesseret i unge menneskers opdragelse, og han står som en af hovedmændene for gennemførelsen af forbedringerne i datidens skolevæsen i Danmark. Hans lille bog „Hør Danske Mand“ (1631)⁵¹ giver et indtryk af det daglige religiøse liv på Rosenholm. Som sidestykker til „skolen“ på Rosenholm står Tyge Brahes på Uranienborg og Henrik Rantzaus på Breitenburg. Gjellerup omtaler endvidere som „akademier for lærd dannelse“ Hellerup,⁵² Asmild kloster, Holmegaard og Bustrup, men disse har i hvert fald ikke været særlig kendte. Oskar Andersen går meget imod at kalde Rosenholm for et akademi; endnu mindre må denne betegnelse da kunne hæftes på de her nævnte steder. Om Asmild kloster er kun fundet følgende oplysning: Jens Høg (f. 1591) blev af sine forældre som ni-årig sendt til „Asmild closter til erlig oc velb. salig Mogens Juul da landsdommer i Jutland hvor hand med andre adelige børn haffver søgt skolen paa to aars tiid“.⁵³ Om Hellerup siges, at Knud Urne blev som syv-årig sendt til Karen Lave Urnes til „Hellerup der samme stedtz at skulle gaa i skole oc optuctis vdi Guds fryct med andre adels børn som den s. frue holdt skolemester til huor hand var 3 aar.“⁵⁴

Mange adelsfruer opdrog ifølge det indsamlede materiale adelsbørn. De ca. 260 adelsdøtre, som indgår i undersøgelsen, blev opfostret hos ca. 130 forskellige adelsdamer. Langt den overvejende del af disse synes at have taget sig af børnene på grund af slægtskab, mens kun enkelte drev opdragervirksomhed i større målestok. Birgitte Gjõe (f. 1511), som ikke selv havde børn, tog en lang række adelsjomfruer i sit hus; det samme gjorde Birgitte Bølle, Mette Hardenberg, Sibylle Gyldenstjerne, Anne Malthesdatter Sehested og Ingeborg Skeel.⁵⁵

Undervisning borte fra hjemmet:

I klostre

Et kloster kunne i den katolske tid have både en „ydre“ og en „indre“ skole, den første for børn, der søgte klosteret for undervisningens skyld, den anden for børn, der ønskede at blive optaget i klostresamfundet. En

række danske klostre påtog sig i årene før reformationen at opdrage adelsbørn – såvel drenge som piger.

For drengenes vedkommende skete det navnlig, men ikke udelukkende, når fædrene havde bestemt dem for den gejstlige stand. Peder Bille (f. 1518) opdroges i Ring kloster af Mette Ovesdatter. Han har åbenbart haft svært ved at lære at læse og skrive, for Mette Ovesdatter fortæller i et brev til hans mor Sophie Krummedige 1529,⁵⁶ at han havde „eth ganske harth lære“ og var skrøbelig, så at han ikke måtte behandles strengt; han havde dog lært „fundamenterne“ i læsning og skrivning og havde selv kunnet læse moderens sidste brev. Peder Billes bror Jørgen (f. o. 1520) gik i 1529 i skole i Skovkloster.⁵⁷ Sten Bille (f. 1527) blev i sin barndomstid sat i skole i Dragsmark kloster i Bohuslen og siden i Bosjö kloster i Skåne.⁵⁸

En gravsten fortæller om to adelige søstre: Alhed Friis, der kom i Dalum kloster i sit syvende år og døde der i sit 80ende år (1572), og Ane, der var elleve år, da hun sendtes til klosteret:

„To jomfruer, søstre oc priorisser,
gudfrygtige, welbyrdige af de Friser,
Alhed oc Ane, deris legeme her roer
deris siæle hoes Gud i himmelen boer,
fraa barndoms aar til dødsens tid
de her lefde oc tiente Gud met flid.“⁵⁹

Birgitte Gjøe (f. 1511) kom til Ring kloster, da hendes mor døde i 1513, „at hun skulde der optuctis vdi Guds fryct, fromhed oc høffuiskhed met andre gode mends børn, som den tid der vaar. Thi saadanne iomfru kloster vaare der til aff begyndelsen ordinerede oc skickede, at de skulde vere iomfru scholer, vdi huilcke vnge iomfruer kunde opdragis vdi gudfryctighed, tuctighed oc høffuiskhed.“⁶⁰ Nogle år senere opdroges Karine Lykke ligesom Peder Bille i Ring kloster af Mette Ovesdatter.⁶¹

Reformationens indførelse medførte, at klostrene blev nedlagt og klosterjorden inddraget, men de munke og nonner, der var indkommet i klostrene før 1536, fik dog lov til at blive der med ret til forsørgelse, så længe de levede. Dette forhold kom naturligvis også til at påvirke den

opdragervirksomhed, som klostrene hidtil havde udført. Lidt efter lidt ophørte den; ifølge det indsamlede materiale skete det hurtigt for drengenes vedkommende, mens afviklingen af pigernes opdragelse i klostre foregik langsommere. Det hang sikkert sammen med, at der for drenge fandtes mange andre måder, hvorpå de kunne få undervisning; for piger var mulighederne derimod meget mere begrænsede. Thomas Fasti (f. 1538) blev af sin far sendt til en abbed i Øm kloster;⁶² Jacob Seefeld (f. 1545) kom efter faderens død 1557 til sin moster Katrine Pogwisch, som var abbedisse i det adelige frøkenkloster i Itzehoe.⁶³ Karine Gyldenstierne (f. 1542) blev, fra hun var syv år, opdraget af en klosterjomfru ved navn Birgitte Munksdatter i Ø kloster på Øland i Limfjorden.⁶⁴ At hun opdroges her, skyldtes utvivlsomt, at hendes far Knud Gyldenstierne var forlenet med dette kloster. Margrethe Brahe (f. 1551) blev som syv-årig sendt til Gudum kloster ved Lemvig.⁶⁵ I Dalum kloster ved Odense blev Elisabeth Basse⁶⁶ (f. 1547) og søstre Abel⁶⁷ (f. 1550) og Hilleborg Skinkel⁶⁸ (f. 1558) opdraget, de to sidstnævnte under jomfru Ingeborg Norbys vejledning. Elisabeth Basse havde forinden været nogle år i Vor Frue kloster i Roskilde hos sin faster Karine Nielsdatter. Som treårig var hun sammen med søsteren Juliana blevet sendt til fasteren, for at hun „der iblant andre velbyrdige oc gode mends børn i Guds fryct, hoffuiskhed oc tuctige sæder skulde optuctis.“⁶⁹

Adelen var meget utilfreds med klostrenes ophævelse efter reformationen. Nonneklostrene havde nemlig foruden at tjene som opdragelsesanstalter også haft den funktion at være forsørgelsesanstalter for ugifte adelsdøtre. Nu bortfaldt imidlertid muligheden for på denne måde at få forsørgt de ugifte døtre. Også af arvemæssige og økonomiske grunde spillede det en rolle; var en adelsdatter nemlig først indtrådt i et kloster, var arvespørgsmålet løst for hende; thi „klostergiven“ kvinde kunne ikke arve. En adelsjomfru kunne ikke udtræde af et kloster uden først at have opnået slægtens samtykke. I 1552 opfordrede de jyske adelsmænd i et bønsskrift til Christian III denne til at oprette to jomfruklostre i Jylland, hvor de kunne indgive deres børn, „at de ikke for mange årsagers skyld skulle nødes til at give dem til bønder og ufri mænd.“ Fire år senere udstedte kongen et beskærmelsesbrev for Maribo kloster; han kundgjorde

Anne Vind (født 1622). Malet som 15-årig i 1637. Gaunø.

heri, at han havde bevilget, at dette skulle forblive et adelskloster „thenn menige addell offuer allt wort riige Danmark till beste och bestandh.“⁷⁰ Det fik herefter lov til at bestå indtil 1621, da det nedlagdes – først og fremmest på grund af dårlig klostertugt.

Det ville have været meget nærliggende, om Maribo kloster havde videreført også den funktion at tjene som opdragelsesanstalt for adelsbørn. I årene efter 1556 udgik der mange kgl. missiver⁷¹ til klosterets ab-

bedisse om at indtage den og den adelsjomfru, så snart der var plads, men disse jomfruer var alle voksne. Meget få børn synes at være opdraget i klosteret; der er i det indsamlede materiale kun fundet tre eksempler herpå. Anne Gjõe (f. 1545) indtrådte i 1556 i klosteret;⁷² det skete under stor festivitas og blev overværet af kongen og dronningen. Erme-gaard Gyldenstjerne (f. o. 1551) kom i 1563 til klosteret.⁷³ Begge pigerne forblev i klosteret, og det er muligt, at de ikke blot kom der for at blive opdraget for en kortere tid. Også en adelsdreng opdroges i Maribo kloster, nemlig Jørgen Brahe (f. 1585).⁷⁴ Han var i nogle år i pleje hos sin adelige fadder Sophie Gyldenstjerne, som var abbedisse i klosteret.

At tanken om opdragervirksomhed i Maribo kloster ikke var helt fjern, viser en interessant bestemmelse i en ny fundats fra 1596. Jomfruerne havde åbenbart klaget over deres forplejning; thi det vedtoges, hvor meget de skulle have i årlig genant, så at andre ikke skulle underholde dem eller få afsky for at sende deres børn til dem. Det udtaltes i fundatsen:⁷⁵ „Will nogen aff dj jomfruerne, som nu ind thagne ere, eller her effter ind tages skulle anname nogen adels børen til denem at op thugte lehre och sye, weffuere paa forn. dierres giennandt, skal de were dennem wformendt fore ---.“

Kongen og rigsrådet så måske heri en mulighed for på en fornuftig måde at beskæftige jomfruerne, der var kendt for at leve i evig strid. Men opfordringen synes ikke at være blevet fulgt. Måske har adelsfruer tøvet med at sende deres børn til Maribo på grund af den dårlige kloster-tugt.

En særlig stilling indtog de fire jomfruklostre i hertugdømmerne Slesvig og Holsten: Preetz, Itzehoe, Uetersen og St. Johannes kloster i Slesvig. De blev efter reformationen i modsætning til kongerigets opretholdt som forsørgelsessteder for ugifte adelsdøtre ved det slesvig-holstenske ridderskabs bistand. Før reformationen kom mange børn til disse klostre. I Preetz vides der at have været en meget blomstrende klosteskole i det 15. århundrede, navnlig under Anna von Buchwald.⁷⁶ Også i Itzehoe og Uetersen bestod klostere. Om disses skæbne ved reformationens indførelse er det ikke lykkedes at finde oplysninger, da litteraturen om

klostrene er sparsom. Men givet er det i hvert fald, at der også efter reformationen kom en strøm af adelspiger til Preetz og Itzehoe for at blive optugtet. Man skelnede mellem „Novizen“ (eller „Schulfräulein“) og „weltliche Kinder“. De første kom i klosterscholerne for at blive konventualinder, mens de sidste kom der alene for at blive opdraget. I Itzehoe kloster var der i 1576 fem „weltliche Kinder“, men i de følgende år aftog antallet.⁷⁷ Det var først og fremmest slesvig-holstenske adelsslægter, der sendte deres døtre til opdragelse i de fire klostre. Til Itzehoe kom således efter reformationen børn af slægterne Ahlefeldt, Buchwald og Sehested. I Preetz optugtedes mange adelsdøtre både fra hertugdømmerne og kongeriget. Anne Bille (datter af Eske Bille og Sophie Krummedige) kom i 1536 til Preetz kloster.⁷⁸ Hun lærte her at tale og skrive tysk. Formentlig er hendes håndskrift blevet flittigt øvet; thi hun kunne nu skrive nydeligt, hvorimod hendes breve nogle år tidligere var fulde af klatter og rettelser.⁷⁹ Anne Knob (f. 1531) mistede sin mor, da hun var syv år gammel, og kom først til sin moster, derefter „til Preetz kloster i landte Holsten, som mange aff adelen samme tid forskickede deris børn hen at lære.“⁸⁰ Anne Rønnow (f. 1541) blev som ti-årig sendt til jomfruklosteret i Preetz, hvor hun kom under Mette Sehesteds opsyn.⁸¹ Dorte Friis (f. 1543) var her „nogen aars tid“ og forfremmede sig i „Guds fryct oc andre smucke christelige dyder.“⁸² Anna von Buchwald (f. 1598) blev, da hun var fire år, på grund af moderens død overgivet sine to fastre i Preetz kloster til opdragelse.⁸³ Ingeborg Juel (f. 1544),⁸⁴ Margrethe Rosenkrantz (f. 1552),⁸⁵ Christence Viffert (f. 1561),⁸⁶ Margrethe Breide (f. 1563)⁸⁷ og Margareta Brockdorff (f. 1592)⁸⁸ havde også været i Preetz kloster for at blive opdraget.

De mange eksempler viser klart, at Preetz kloster var en betydelig opdragelsesanstalt for adelsdøtre, i hvert fald igennem hele det 16. århundrede. Det seneste af de fundne eksempler er fra ca. 1602, hvilket kunne tyde på, at børneundervisningen efterhånden er ophørt. Noget sikkert kan dog ikke siges herom på grundlag af det foreliggende trykte materiale; det kunne imidlertid være interessant at få undersøgt, om klosterarkivet i Preetz kunne kaste mere lys over klostrenes opdragervirksomhed.

Hos professorer

Adskillige adelsfamilier sendte deres sønner til København for at få dem opdraget. Langt de fleste af disse drenge kom i huset hos ansete professorer, men kun et fåtal af dem blev immatrikuleret ved universitetet. Blandt de professorer, der havde adelige „kostgængere“ var Oluf Chrysostomus, Jens Andersen Sinning, Johannes Machabæus, Ejler Hansen Malmø, Christen Mortensen Morsing, Niels Hemmingsen, Poul Madsen, Klaus Hammer, Anders Lauritsen, Kort Aslaksen, Knud Bieske, Jens Dinesen Jersin, Thomas Bartholin, Jesper Brochmand, Herman Nielsen og Rasmus Vinding.⁸⁹ Jesper Brochmand var i den henseende en af de mest søgte professorer, fordi han lige fra sin ungdom havde vundet et navn som opdrager, og fordi han med flid og omhu tog sig af sine unge adelige elever. Niels Trolle (f. 1599), Niels Krabbe (f. 1603), Hans Skeel (f. 1617), Axel Skeel (f. 1619), Christian Friis (f. 1617), Gregers Friis (f. 1624) og Hans Friis (f. 1625)⁹⁰ vides at være opdraget i hans hus. Professor Jens Sinning, der havde Ejler Grubbe (f. 1532) og Jørgen Rosenkrantz (f. 1523) i huset, får af sidstnævnte følgende omtale: „— da er ieg bleven en anden lærd mand befalet udi universitetet, ved navn mester Jens Sinning, som og var læremester der udi universitetet, hvilken mig til sig annamede og med stor flid underviste og lærde. Dersom ieg havde blevet nogen tid lang hos hannem, havde jeg meget forfremmet og forbedret mig udi min lærdom; men jeg blev stakket tid hos hannem, og er bleven hjemkaldet til Boluer [Boller] — —.“⁹¹

Professorerne overvågede de unge adelsønners opdragelse og lod dem måske også høre nogle forelæsninger ved universitetet.⁹² Som regel fik adelsdrene desuden undervisning af deres private præceptorer. Jesper Hammermüller var privatlærer for Christian Friis' sønner i Jesper Brochmands hus,⁹³ og Hans Mikkelsen var hovmester for Arild Huitfeldt og hans broder Jacob, da de var i huset hos Poul Madsen.⁹⁴ Peder Jensen Kragelund (f. 1602) fortæller om sit ophold i København: „Midlertid læsde jeg privatim paa kammeret for en ung herremand, erlig och welb. Henrich Rosenkrantz, welb. Jacob Rosenkrantzis søn, som mig af erlig

oc welb. Knud Gyldenstiern, leensmand paa Bergenhuus, vor commenderet, och hafde vor cammer och logement vdi hænd. och høyl. mands m. Herman Nielsen, som vor hebr. l. professor, hans huus, och fich jeg och nogen initia heb. lingvæ.“⁹⁵

For kost, logi og undervisning ydede adelsfamilierne professorerne en betaling, som uden tvivl var et ganske godt tillæg til den ellers temmelig tarvelige professorløn. Der er tilfældigvis bevaret en kvittering, som Christen Mortensen Morsing 1553 udstedte for 30 mark danske, som hr. Anders Bille havde betalt for Torben Billes kost og underholdning.⁹⁶

Når adelsdrenge blev sendt til København, havde de allerede erhvervet sig nogle kundskaber enten privat hos forældre og slægtninge, i katedral- og latinskoler eller på Herlufsholm. Derimod er der ikke fundet eksempler på, at børnene har gået i skole i Sorø inden opholdet hos de københavnske professorer. Deres alder ved ankomsten var i de fleste tilfælde 10–13 år. Når adelsjunckerne forlod professorerne, fortsatte de for det meste deres undervisning enten i Sorø eller på udenlandsrejser. De fulgte næsten alle en boglig uddannelse, hvad enten det nu var bestemt, inden de kom til København, eller det skyldtes professorernes påvirkning.

At adelssønner kom til København primært for at studere ved universitetet, hørte i perioden 1536–1660 til undtagelserne. Dette hang sikkert sammen med, at det i 1537 genoprettede universitet overvejende fremtrådte som en præsteskoie, hvis vigtigste opgave derfor blev at tjene den lutherske kirke.⁹⁷ Før reformationen havde det været almindeligt, at adelssønner, der stiledede efter at indtræde i den gejstlige stand, lod sig immatrikulere. Men efter reformationen var der ikke længere nogen tillokelse for unge adelsmænd i en gejstlig uddannelse, idet statsmagten overtog kirkens rigdomme, og de nye kirkeledere ikke tillige blev godsherrer. En vigtig årsag var sikkert også, at moden foreskrev et ophold ved fremmede universiteter som led i adelssønners uddannelse.

Da Københavns universitets matrikel før 1611 er gået tabt, er det meget svært at konstatere, hvem der forud for dette tidspunkt studerede ved universitetet. Også for tiden efter 1611 volder det problemer at afgøre, hvem af de immatrikulerede der var adelige. Kun for følgende få er det oplyst, at de er adelige:⁹⁸

„1613 XIX Aprilis inscriptus nobilis.Scand., Cornificius Rosenkrantz, Accilii f., abiturus in Germaniam“;

„1615 3. Aprilis inscriptus est nobilis juvenis Magnus Krabbe, Tagonis filius“;

„1618, IV Aprilis. Perotius Canutius, nobilis Norvag.“;

„1622, 29 Iunij Ericus Porsius, nobilis. Soræ. 16 Iulij.“

Derudover er der opført mange med navne som Ulfstand, Basse, Friis, Krabbe, Munk, Høg, Gyldenstjerne, Holck, Lykke, Krag, Brahe, Juel og Lange, hvoraf i hvert fald Axel Ulfstand (Accilius Ulfstand, Melchioris f.) og Niels Krabbe (Nicolaus Krabbe) kan identificeres som adelige.⁹⁹

Selv om en adelig pro forma blev immatrikuleret ved universitetet, var det ikke sikkert, at han studerede her. Undertiden lod adels sønnerne sig nemlig indskrive, lige inden de rejste udenlands, blot for at få et testimonium. Således udstedte professor Jon Jakobsen Venusin 1602 et testimonium for Sten Rosensparre, der skulle rejse udenlands, men forinden var immatrikuleret ved Københavns universitet.¹⁰⁰ Axel Ulfstand blev immatrikuleret i København 1611, men studerede allerede samme år i Rostock.

Ved hoffet

Såvel adelspiger som adelsdrenge opholdt sig undertiden ved det kongelige hof. En række adelsdrenge indkaldtes for at blive opdraget og undervist sammen med prinserne.¹⁰¹ Inden for den behandlede periode skete det navnlig i årene 1540–65, 1583–94 og fra 1614 og nogle år fremover.

I det førstnævnte tidsrum holdt Christian III og dronning Dorothea hof på Koldinghus, og dronningen fortsatte hermed efter kongens død. Hun opdrog dels sine egne børn, dels forskellige slægtninges og havde i en række år en hel lille fyrstelig opdragelsesanstalt, hvor der også gik adelsdrenge af de mest kendte slægter.¹⁰² Peder Gyldenstjerne (f. 1533) blev således undervist sammen med Frederik (II) på Koldinghus i 1540-erne af Hans Svaning.¹⁰³ Omkring 1551 kom Gunde Langes sønner Hans, Frederik og Christen efter dronningens ønske til hoffet og blev sat i skole „met konning Christians den 3 salig oc høylofflig ihukommelse oc hendis may:statis egne høybaarne børn. Huor hand [Hans Lange] i nog-

*Otto Lindenov (1603–32). Malet 1619 som 15-årig.
Valdemars Slot.*

le aar ydermere er bleffuen oplærd vdi sin første børnelærdom oc det latinske sprock.¹⁰⁴

I årene efter 1583 fik Frederik II's sønner, Christian (f. 1577), Ulrik (f. 1578) og Hans (f. 1583), skolemæssig undervisning. Christian (IV) begyndte sin skolegang i 1583, og i den anledning befalede kongen to af sine adelsmænd, Niels Friis og Hans Johansen Lindenov, straks at sende den af deres sønner, som i alder kom prinsen nærmest, til tugtemesteren Hans Mikkelsen.¹⁰⁵ Det blev Henrik Friis (f. 1576) og Otto Lindenov

(f. 1575), der således blev Christians skolekammerater. Halvandet år derefter begyndte Ulrik at gå i skole på Kalundborg slot,¹⁰⁶ hvortil kongen indkaldte tre adelsdrenge, Anders Bille, Mogens Pax og Jørgen Kaas.¹⁰⁷ I 1584 opholdt prinserne sig på Sorø kloster sammen med „de smaa herremænd“, hvis antal i mellemtiden var blevet forøget. Men allerede i foråret 1585 udbrød der sygdom blandt dem, og kongen kaldte sine to sønner og nogle af adelsbørnene til Frederiksborg; andre blev sendt hjem til deres forældre.¹⁰⁸ Et par år senere indskrænkede kongen antallet af de adelige drenge, der opdroges sammen med Christian og Ulrik.¹⁰⁹ Således drog Frederik Skovgaard til Rostock på kongens bestøtning, mens hans bror Jørgen fik lov til foreløbig at blive hos Ulrik. Otto Lindenov sendtes hjem, fordi han „nu fluks vokser til og bliver stor og heller ikke har synderlig lyst til skolen“.¹¹⁰ Dette tyder på, at hans boglige evner ikke var særlig store. Den anden af Christians første kammerater, Henrik Friis, blev derimod hos ham i en halv snes år og knyttes nært til ham. Det er for øvrigt interessant at bemærke, at Christian (IV) allerede som 8–9-årig var sig bevidst, at Henrik Friis stod under ham og måtte rette sig efter hans befalinger.¹¹¹

Christian IV's sønner havde også adelige lege- og skolekammerater. Frantz Rantzau (f. 1604) var som dreng i flere år hos Christian, den udvalgte prins;¹¹² Christian Bülow (f. 1607) kom i 1614 til „hans førstelige naade printzen huor hand oc viidere med andre adelige børn oc hans førstelige naades ædelknaber gick udi skolen“,¹¹³ og Offe Skade (f. 1609) kom som seks-årig til Ulrik, der da var kun fire år gammel.¹¹⁴

Ligesom adelsdrenge kom til hoffet for at blive opdraget sammen med kongens sønner, kunne man vente, at der indkaldtes adelspiger, som skulle opdrages og undervises sammen med kongens døtre. Der er imidlertid ikke fundet oplysninger, som tyder herpå. Både Christian III, Frederik II og Christian IV havde flere døtre; men disse opdroges i deres første barn-dom ofte hos slægtninge, Frederik II's døtre således hos bedsteforældrene i Mecklenburg og Christian IV's døtre hos mormoderen Ellen Marsvin på Dalum kloster. Christian III's datter Anna (f. 1532) opdroges fra 1537 i Danmark under Tileman van Hussen, og Frederik II's døtre Elisabeth (f. 1573) og Anna (f. 1574) blev fra 1579 opdraget i Danmark,

men så vidt vides ikke sammen med adelsdøtre. Det gennemgåede materiale rummer kun oplysninger om et par piger, som kom til hoffet i så ung en alder, at de kunne have været prinsessernes legekammerater. Dorte Lange (f. 1541) kom allerede som syv-årig til dronning Dorotheas jomfrukammer, og da hun var tolv år gammel, blev hun dronningens egen kammerjomfru.¹¹⁵ Ermegaard Gyldenstjerne (f. 1551 eller 1552) var i 1561 hos dronningen, men blev da syg og sendtes til sin søster i Odense.¹¹⁶ Sophie Lindenov (f. 1589) kom til hoffet som tolv-årig og et par adelsdøtre som tretten-årige, men ellers synes pigerne at have været femten år eller derover.

Adelsjomfruene skulle „varetage den daglige tjeneste“ hos dronningen og lære huslighed, fine sæder og fornem anstand. Kongen lovede, at de skulle blive „tilbørligt klædte, tugtede og underviste“.¹¹⁷ Når adelsdøtre blev optaget ved hoffet, indtrådte de ikke altid straks i dronningens jomfrukammer. I 1597 anmodedes en række piger om at møde hos kongens mor, enkedronning Sophie, på hendes livgedingslot Nykøbing, hvor de skulle klædes og undervises nogle måneder, inden de sendtes videre til dronning Anna Cathrine.¹¹⁸ Et par år senere fik nogle adelsdøtre påbud om at indfinde sig hos dronningens hofmesterinde,¹¹⁹ hvor de ligeledes blev instrueret på forskellig måde, inden de indtrådte i jomfrukammeret.

I perioden 1536–1660 indkaldtes der især hofjomfruer i årene 1572 og 1597, da Frederik II og Christian IV indgik ægteskab, samt mens dronning Anna Cathrine levede (i 1601, 1603 og 1606).¹²⁰

Ligesom dronningen omgav sig med unge adelige jomfruer, tog kongen adelsdrengene i sin tjeneste. For de adels sønner, der ikke ønskede boglig uddannelse, var det kongelige hof et foretrukket lærested. Undertiden havde kongen fået flere drenge, end han havde brug for, hvilket bl. a. fremgår af, at han anmodede nogle adelsmænd (Ebbe Munk, Eske Bille og Henrik Lykke) om at tage nogle af disse edelknaber i deres tjeneste.¹²¹ Om Ove Bille (f. 1562) siges det, at han i 1577 blev sendt til hoffet; men han var endnu for lille af vækst til at kunne tjene kongen, hvorimod han var stor nok til at tjene dronning Sophie.¹²²

Ved særlige lejligheder havde adelsbørn mulighed for at komme til

hoffet – om end kun for en kortere tid. I anledning af prins Christians bryllup i 1634 udgik der kongelige missiver til en række adelsmænd om at sende en datter til København, hvem kongen ville lade optræde i en ballet. Lisbeth Friis (f. 1619), Ide Lindenov, Anne Brahe (f. 1619), Elisabeth Huitfeldt (f. 1615) og Regitze Grubbe (f. 1618) kom således til hoffet. Samtidig blev der sendt bud til Sorø efter nogle drenge, som skulle medvirke i balletten.¹²³

Skolegang:

Katedral- og latinskoler

Ifølge kirkeordinansen af 1539¹²⁴ skulle der være én latinskole i hver købstad med due lige skolemestre som ledere. Ordinansen regnede med to slags latinskoler, dels de små i de almindelige købstæder med en skolemester og to eller tre hørere, dels de større katedralskoler i stiftsstæderne med en skolemester og fire eller fem hørere og tilsvarende flere lektier. I årene efter reformationen var det imidlertid meget vanskeligt at tilvejebringe faste lønninger for skolemestre og hørere, og det knob med at gennemføre ordinansens bestemmelser; først efterhånden blev disse vanskeligheder afhjulpet.

Det har tidligere været en udbredt opfattelse, at kun få adelsdrenge frekventerede katedral- og latinskolerne efter reformationen.¹²⁵ S. N. J. Bloch skrev i 1840'erne om Roskilde domskole, at adelens eller andre rige og fornemme folks børn sjældent besøgte skolen før langt hen i det 18. århundrede.¹²⁶ Holger Hansen beretter, at næsten udelukkende ubemidlede folks børn gik i Odense katedralskole; velhavende folk lod deres børn uddanne ved private lærere og på udenlandsrejser.¹²⁷ Bjørn Kornerup bemærker, at adelige og andre fornemme folk enkelte gange har sendt deres børn til Ribe katedralskole, men det var uden tvivl forholdsvis sjældne undtagelser.¹²⁸ Ud fra den enkelte skoles synsvinkel var tallet måske ikke så højt; men denne undersøgelse har vist, at et stort antal af de adelige drenge, der er fundet oplysninger om, har nydt undervisning i katedral- og latinskoler. Blandt de ca. 380 drenge, som indgår i materialet, har i

hvert fald 98 gået i disse skoler;¹²⁹ nogle har endog gået i flere. Holger Ulfstand (f. 1553) undervistes i Ribe og Randers skoler;¹³⁰ Gunde Lange (f. 1576) og hans bror gik først i skole i Århus og siden i Ribe.¹³¹ Just Høg (f. 1584) blev efter at være opdraget hjemme sendt til Ålborg skole, „oc der hand der paa to aars tid hafde forblefuet hafue de hannem derfra til Aars [Århus] forsendt huor hand nesten paa tre aars tid udi hæderlig oc høylerde mand m. Peder Therckelsen superintendent¹³² sammesteds hans huuss sig opholdt oc der imidlertid søgte skolen.“¹³³ Gregers Krabbe (f. 1594) gik „in publicis scholis udi Aalborg oc Viborg.“¹³⁴

Endvidere forekommer der en lang række tvivlstilfælde,¹³⁵ hvor kilderne ikke bestemt oplyser, om adelsdrene har gået i den nævnte byskole eller blot har været privatelever hos en skolemester eller gejstlig i byen. Peder Hegelund, der fra 1569 til 1580 var rektor ved Ribe katedralskole, vides at have haft en række adelige privatelever, men om disse elever tillige har besøgt byens katedralskole, er ikke klart. Den 25. juli 1570 oplyser Hegelund:¹³⁶ „Remisit Gregers Thrudtzen paa Woesborg filium suum Melchiorum in scholam Rip: tradiditque etiam priuatæ meæ disciplinæ.“ Melchior Ulfstand ser således ud til også at have gået i Ribe skole. For de fleste andre er oplysningerne mere tvetydige: „1576, septbr. 28: Kom Niels Jul, Johan Juls søn, udi kaast til mig.“ „1577, november 8: Bleff Jørgen Munckis sønner Hans oc Peder satte til lære oc kost hoss mig.“

I Malmø var den protestantiske foregangsmand Frands Vormordsen en meget søgt opdrager i reformationsårene. Han var leder af præsteskolen og underviste formentlig også i latinskolen. Peder Bille (f. o. 1518) var en tid hos Mogens Gyldenstjerne i Malmø, og her gik han i skole hos Frands Vormordsen.¹³⁷ Jørgen Rosenkrantz (f. 1523) blev sendt til Malmø for at få den „første fundament udi latine skole hos en lærd mand, hedt lector Frans Wormorsøn, som da havde mange flere adels børn hos sig at lære og talde hun [Jørgens faster] mig udi kost hos Jørgen Kock [borgmester i Malmø].“¹³⁸ I disse to tilfælde boede eleven ikke hos Frands Vormordsen, men gik kun i skole hos ham, hvilket tyder på, at de har gået i latinskolen.

Af katedral- og latinskolerne var førstnævnte gruppe ganske afgjort den mest søgte.¹³⁹ Blandt de nævnte 98 adelsdrenge gik 80 i katedral-skolerne, idet eksemplerne fordeler sig således:¹⁴⁰ 10 i Ålborg, 17 i Århus, 22 i Viborg, 8 i Ribe, 8 i Odense og 20 i Roskilde.¹⁴¹ Mere fåtallige er eksemplerne, når det gælder de små latinskoler. Ofte haves der kun viden om en enkelt adelsdreng fra hver skole, og kun nogle skoler er repræsenteret, såsom Malmø, Landskrona, Varde, Thisted, Horsens, Randers og Nykøbing Falster. Disse skoler er formentlig blevet besøgt, fordi adelsdrenge har boet i nærheden. Fra Haderslev kendes ingen eksempler, men i fundatsen for kommunitetets stiftelse 1584 står: „Imfall aber jemand vom Adel seine Kinder mit an diesen Tisch guter Aufsicht und Disciplin halber haben wolte, soll ihnen nicht verweigert werden ---“,¹⁴² så også her kan der meget vel have gået adelige drenge.

En rektor og et antal hørere var ansat til at forestå undervisningen ved skolerne. Rektorerne blev udnævnt af superintendenterne,¹⁴³ der havde tilsyn med skolerne, mens hørerne valgtes af rektorerne. Lærergengningen var efter reformationen dårligt lønnet, og den samme rektor blev sjældent siddende ret mange år i embedet. Man betragtede nærmest undervisning som et led i unge teologers uddannelse, inden de kunne opnå en mere anset slutstilling. I Viborg var der i tiden 1536–1636 mere end en snes rektorer;¹⁴⁴ Ålborg havde i tiden 1574–1629 femten rektorer.¹⁴⁵

Når en skole fik en dygtig lærer, samlede der hurtigt mange elever omkring ham. Der er således fundet oplysninger om ti adelsdrenge, som blev opdraget i Malmø hos Frands Vormordsen i 1530erne eller hos mester Jens N., der var skolemester i 1590erne, og som „for sin fornemme oc sær maade at informere meget vaar berømmet“.¹⁴⁶ Erik Brahe, Falk Brahe (f. 1581), Jørgen Brahe (f. 1585) og Sten Rosensparre (f. 1588) gik i skole under ham. Sidstnævnte elev kom formentlig ikke særlig godt ud af det med mester Jens, for det oplyses, at han kom i Malmø skole, men „da forarsagede nogen tilfald med samme skolemester, at han da blev strax kaldet af sine k. v. forældre til Landskrona slot.“¹⁴⁷

I Viborg katedralskole var der i perioden 1536–1660 flere dygtige skolemestre: Oluf Nielsen Skytte,¹⁴⁸ der var rektor i 1540erne og 50erne, talte blandt sine elever Niels Kaas (f. 1534), Thomas Fasti (f. 1538) og

*Frederik von Barstorff (f. 1656).
Malet af H. Ditmar.
Ledreborg.*

Mogens Juel (f. 1548). Niels Kaas viste siden sin lærer megen taknemlighed for hans gode vejledning. Fra 1635 havde Viborg skole en meget dygtig lærer i Niels Jensen,¹⁴⁹ som underviste Niels Rosenkrantz (f. 1627), Arild Steen Sehested (f. 1644), Axel Sehested (f. 1639), Jens Sehested, Knud Sehested (f. 1637) og Niels Sehested.

De adelige elevs ophold ved katedral- og latinskolerne var af yderst forskellig længde. Opholdets varighed kunne svinge fra et til en halv snes år, og alderen ved skolegangens begyndelse fra seks til femten år.¹⁵⁰ Formodentlig har de adelige drenge normalt ikke gennemgået samtlige lektier, men kun dem, der passede til deres alder og kundskaber. Jørgen Seefeld (f. 1594) oplyser, at han 1603 blev sat i anden lektie i Viborg.¹⁵¹ Forinden havde han fået undervisning af en præst og en privatpræceptor, som må have lært ham første lekties pensum.

Mens adelsbørnene fik undervisning i katedral- og latinskolerne, har de kun i nogle tilfælde kunnet bo hjemme. Axel Brahe (f. 1550) blev undervist af en privatpræceptor hjemme på Ålborg slot, „oc siden der effter gick hand nogen tid udi skole der udi byen udi Aalborrig.“¹⁵² Erik Rosenkrantz (f. 1612) blev, da faderen Holger Rosenkrantz forlenedes med St. Hans kloster i Odense, sat i latinskolen der sammen med sine brødre.¹⁵³ Christoffer Ulfeldt (f. 1643) gik i Landskrona skole, mens faderen boede på Landskrona slot.¹⁵⁴ – Det var meget almindeligt, at de adelige børn, der var elever i katedralskolerne, fik kost og logi hos skolemesteren eller hos en gejstlig i byen, fortrinsvis bisp. Hos Peder Therkelsen, der var sognepæst ved domkirken i Århus, boede Just Høg og Peder Stygge. Peder Winstrup havde i de få år, han var bisp i Århus, flere adelsbørn i sit hus.¹⁵⁵ Det var meget nærliggende at sende drengene til bisperne, idet der ofte var nær kontakt mellem bisp og skole. Ålborg-bispen Jacob Jensen Holm¹⁵⁶ tog ivrigt del i Ålborg skoles anliggender og arbejdede bl.a. på at sikre skolen adelige donationer.¹⁵⁷

At lade adelsdrenge nyde undervisning i katedral- og latinskolerne har været ret almindeligt hele perioden igennem; dog er der fundet flere eksempler på denne opdragelsesform fra det 16. end fra det 17. århundrede.¹⁵⁸

Herlufsholm

Herlufsholm skole blev stiftet 1565 af Herluf Trolle og Birgitte Gjøe, som gennem et mageskifte med kong Frederik II fem år tidligere havde fået Herlufsholm, da kaldet Skovkloster. Ifølge fundatsen af 23. maj 1565

blev hele dette gods henlagt under skolen. Niels Hemmingsen oplyser i sin ligprædiken over Herluf Trolle,¹⁵⁹ at denne havde erfaret, „at der vaar nogle fri børne scholer vdi Tysdland, vdi huilcke børn haffde besynderlig tilsuun oc der faare kunde dis snarere forbedris, den christne menighed til gode oc bistannd.“ Derfor havde han sammen med sin hustru bestemt, at Herlufsholm skulle være „en schole, vdi huilcken baade adels børn oc andre kunde optuctis oc læris vdi, kircken oc riget til gaffn occ bæste“. Fundatsen¹⁶⁰ oplyser intet om, hvilke tyske skoler der kan være tænkt på, men det var vistnok de kostskoler, som oprettedes i Württemberg under den reformivrige hertug Christopher (død 1568).¹⁶¹ Fundatsen bestemte, at i Herlufsholm skole „skall børnene forelessis the bøger oc lectzier---epther thendt skik, som thet hollis y Roskille dom-schole“.

Herluf Trolle døde en måned, efter at fundatsen var underskrevet, og han nåede ikke at se skolen komme i gang. Det skete formentlig et års tid efter.¹⁶² Birgitte Gjøe frasagde sig ved et brev af 22. marts 1567 patronatet, som hun overlod til rigsrådet. Dette udnævnte hendes svoger, Børge Trolle, til forstander. Udarbejdelsen af de nærmere regler for stiftelsen blev overdraget til et udvalg bestående af Børge Trolle, rigsmarsken Otte Krumpen, Sjællands biskop Hans Albretsen og den teologiske professor Niels Hemmingsen. Den hast, hvormed de udfærdigede reglerne, vidner om, at de kunne bygge på et udførligt udkast: „Doctoris Nicolaj Hemmingij raad om Herluffholms schole“.

Herlufsholms skoleordinans af 30. marts 1567 omhandler dels stiftelsen som helhed og kostskolen, dels selve undervisningen.¹⁶³ En dreng skulle for at kunne blive optaget på skolen være ti år gammel og kunne stove og læse latin. Han måtte ikke blive på skolen i mere end seks år – en regel, der dog ikke altid blev overholdt.¹⁶⁴

Allerede fundatsen havde bestemt, at der i spidsen for skolen og godset skulle stå en adelig forstander valgt af rigsrådet; endvidere skulle der være „en forstander for choritt“, en skolemester og nogle hørere. Ordningen udformede nærmere regler for disses arbejde og løn, samt gav en række oplysninger om børnenes praktiske forhold. Sjællands biskop og den fornemste teolog skulle en gang om året besøge skolen for at erfare børnenes fremgang. Hver fjortende dag skulle kvinderne vaske børnenes

lagner og skjorter og hver ottende dag deres hår. Måltiderne var fastsat således: morgenmad kl. 7, middag bestående af fire og aftenmåltid af tre retter mad. Skolemesteren og hørerne skulle spise sammen med drenge, idet hver af dem skulle præsidere ved et bord. Alle børnene skulle være oppe om morgenen kl. 6 om vinteren og kl. 5 om sommeren.

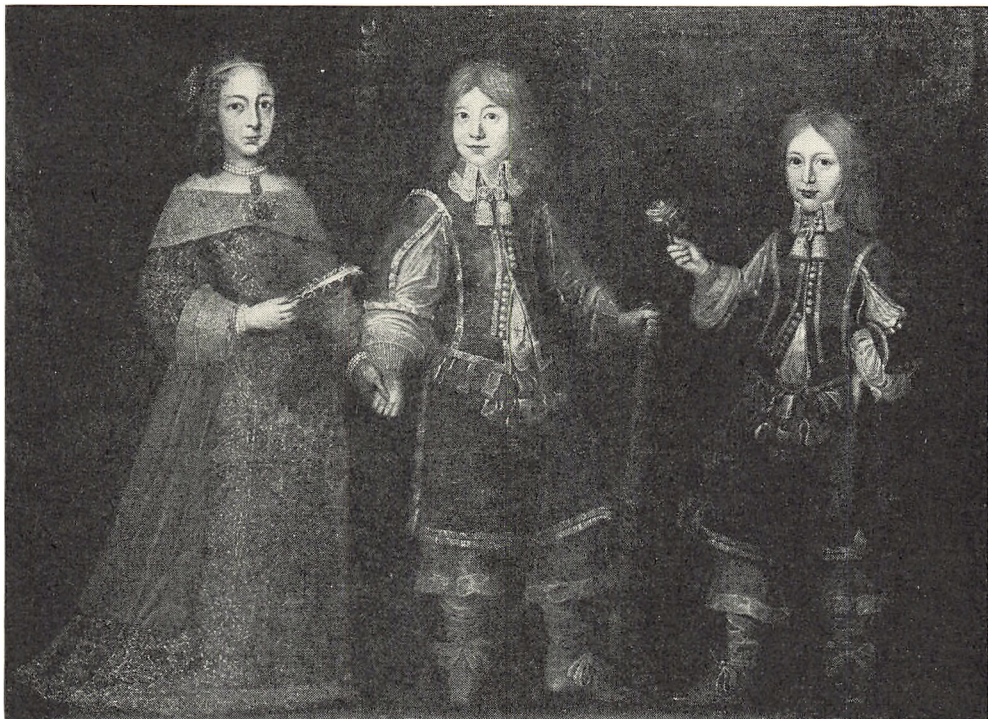
Ordinansen blev i 1605 suppleret med en række nye love¹⁶⁵ forfattet af Arild Huitfeldt, som da var skolens forstander. Lovene ophævede ikke ordinansen af 1567, men betragtedes som et tillæg til denne, idet de nøjere fastlagde en række bestemmelser; således skulle børnene efter Huitfeldts love stå op en time tidligere, og om aftenen måtte de ikke være oppe efter kl. 21. Disciplene måtte ikke komme på hinandens kamre; hvad de kunne have at drøfte vedrørende studierne, måtte aftales enten i skolen eller i kirken. Uden for skolegården måtte ingen komme uden tilladelse. Når de fik lov til at gå ud i marken under en af hørernes tilsyn, måtte ingen uden rektors tilladelse blive hjemme. De måtte ikke hente drikkevarer fra byen eller spille kort på kamrene. Ingen måtte skille sig af med nogen af sine ting ved at sælge eller give dem bort.

Huitfeldts love udgjorde sammen med skoleordinansen de eneste retningslinjer for disciplinen indtil 1731.

En fuldstændig fortegnelse over skolens elever findes ikke, men gennem ugekostregnskaberne er det muligt omtrentlig at finde frem til disciplenes antal. I 1585–86 hørte 46 personer til skolen, nemlig rektor, tre hørere og 42 disciple. I årene 1624–1627 vekslede tallet imellem 69 og 82, og i 1639–40 kulminerede elevtallet med 95 disciple.¹⁶⁶ Omkring 1660 kom skolen i betydelig gæld, og elevernes tal måtte nedsættes. Den stærke tilgang i det 17. århundredes første halvdel tyder på, at skolen var vel anset.

Selv om de borgerlige elever var i stort overtal, havde skolen dog mange adelige drenge.¹⁶⁷ Da Sorø akademi oprettedes i 1623, overvejedes det at flytte de adelige elever fra Herlufsholm til Sorø, mens Herlufsholm til gengæld skulle overtage de borgerlige elever fra Sorø.¹⁶⁸ Denne tanke blev ikke realiseret, og der fortsatte med at være både adelige og borgerlige elever begge steder.

I de ældre ugekostregnskaber står drengene opført i række uden hen-

Gruppebillede med Jytte Thott (født ca. 1646), Holger Thott (1647–95) og Tage Thott (1648–1707). Malet 1651. Gaunø.

syn til rang. Man må dog formode, at de adelige elever har haft deres særskilte sovekammer; i en inventarfortegnelse fra 1611 nævnes nemlig „di smaa hermendtz camr.“ blandt flere andre værelser.¹⁶⁹ I 1650erne fik skolelængen en udbygning på nordsiden, ikke fordi skolen atter voksede, men fordi der kom to adelige brødrehold i 1655, da skolen allerede gav husly til flere adelige.¹⁷⁰

1654–57 var Just Høg discipel i skolen, og han blev behandlet usædvanlig hensynsfuldt. Han mødte med sin egen privatpræceptor Christopher Schletter, fik eget værelse og egen kirkestol. Just Høg og hans huslærer rejste flere gange bort – til Gjorslev, til København og til Just Høgs møster på Gaunø. Rejsen til Gjorslev 1654 skyldtes, at „sygdom herom-

kring steden anfangede“;¹⁷¹ pesten rasede i Sydsjælland, og mange elever flygtede bort fra skolen.

De adelige elever på Herlufsholm var i alle aldre fra 8 år (Holger Rosenkrantz) til 20 år (Peter Reedtz). Nogle havde i forvejen fået undervisning hjemme ved private huslærere (f. eks. Henrik Lykke og Joachim Grabow), mens enkelte havde gået i katedralskoler (Axel Sehested). Efter opholdet på Herlufsholm skole søgte de adelige drenge enten til Sorø akademi eller rejste udenlands i modsætning til de borgerlige disciple, der søgte til universitetet.

Frederiksborg

Frederik II oprettede i 1568 en trivialskole på Frederiksborg.¹⁷² Den fik til huse i det endnu bevarede Herluf Trolles tårn, der formentlig opførtes netop til formålet. Skolen skulle omfatte 30 personer med skolemesteren og høreren; for at blive optaget i skolen krævedes det, at man kunne begyndelsesgrundene i latin; det første år skulle være et prøveår, og ingen måtte blive længere end seks år i skolen. Desuden indeholder fundatsen af 24. april 1568¹⁷³ bestemmelser om kost, klæder, renlighed af tøj og disciple, løn til skolemester og hører. Skolen hørte ligesom Herlufsholm og senere Sorø skole og akademi til den kategori af skoler, hvor man knyttede undervisning og underhold sammen. Selve undervisningen kommer fundatsen ikke meget ind på, men den har formentlig i det store og hele fulgt kirkeordinansen. Skolen trivedes vel i de første år; for i 1579 beordrede kongen, at der skulle ansættes to hørere, idet der nu var flere elever end angivet i fundatsen.¹⁷⁴

Blandt skolens elever var der en gruppe adelige drenge. Lensregnskaberne sondrede mellem „de unge herremænd“ og „de menige personer udi skolen“, som de borgerlige elever kaldtes. Man ved, at der i 1585 gik mindst 8 adelsdrenge i Frederiksborg skole, de fleste dog ud af mindre kendte slægter. Den 9. april 1585¹⁷⁵ sendte kongen nemlig følgende „herremændsbørn“ fra Frederiksborg til Lave Beck på Roskildegaard: „Erick Banner Andersen, Olluf Pederssen (Maaneskiold), Verner Fritthoff, Mogens Frithoff, Olluf Aagenssen, Thim Pego, Hans Oldelandt

og Peder Marsuin.¹⁷⁶ De skulle gå i Roskilde skole og have kost og logi på gården. Det blev samtidig pålagt skolemesteren i Roskilde¹⁷⁷ at undervise dem, så godt han kunne, og få en af hørerne til altid at være hos dem, følge dem til og fra skole og læse med dem. Grunden til denne forflyttelse angives ikke, men den må have været, at kongens sønner Christian og Ulrik med skolekammerater netop i april 1585 kaldtes til Frederiksborg fra Sorø. Det følgende år nedlagdes skolen, eller rettere: den overflyttedes til Sorø.

Sorø

I Sorø kunne adelige børn lige såvel som i Herlufsholm skole nyde undervisning under standsmæssige forhold. Siden middelalderen havde der været gejstlig skolevirksomhed knyttet til Sorø kloster, og fra 1580erne voksede en protestantisk skoleundervisning frem.

Som en fornem indledning hertil skabte Frederik II i 1584 en fyrsteskole, idet han satte sin søn Christian (IV) i skole i Sorø og kort efter også sønnen Ulrik med deres adelige skolekammerater. Denne foranstaltning blev imidlertid af kort varighed; thi allerede 1585 sendtes børnene til Frederiksborg som følge af sygdom på skolen. Året efter overflyttede Frederik II som nævnt trivials skolen til Sorø.

I fundatsen for Sorø skole af 30. maj 1586¹⁷⁸ kundgjorde Frederik II, at han var kommet i „forfaringe, hvorledis med samme skolebørn [på Frederiksborg] møgit forsømmis, saa de icke kunde holdis udi slig tvang och disciplin och ei heller udi lerdøm och optuctelse saa formeris och forfremmis, som det sig bør, af dend aarsage at vi self ideligen holde hof paa forskrefne vort slot Frederiksborg och de der dagligen med gemenne hoftiennere kunde hafve omgengelse, hvoraf ungdommen møgit blifver forført och forkrenket.“ Derfor havde han besluttet at oprette en skole „paa et andit mere bekvemmere och velbeleilig sted.“ Sorø klostres gods blev henlagt under den nye skole, der ligesom Herlufsholm lededes af en forstander, en skolemester og to hørere. Drengene skulle for at blive optaget kunne det pensum, som svarede til første lekties i latinskolerne, og Sorø skoles undervisning har sikkert stået på højde med katedralskoler-

nes. Det første år betragtedes som et prøveår, og ingen måtte blive længere end seks år i skolen.¹⁷⁹ Sorø skole skulle omfatte 30 adelsbørn og 30 ikke-adelige. Formentlig var der i den første periode ikke noget betydeligt standsskel mellem eleverne. Ifølge fundatsen skulle adelsbørnene spise for sig ved skolemesterens bord, og muligvis har de haft deres egne sovekamre, men anden sontring har der næppe været.

Selv om der skulle være lige mange adelige og borgerlige elever, var sidstnævnte gruppe i stort overtal.¹⁸⁰ Mackeprang mener, at i hele perioden 1586–1623 rekrutteredes en meget stor del af de adelige elever fra den lavere adel. Af de 79 adelige disciple, som kom i skolen 1586–95, blev 19 kongelige lensmænd, af de 26 adelsbørn fra 1606–15 kun to.¹⁸¹

Et direkte forbillede for Sorø skole dannede Herlufsholm, og indirekte var den muligvis inspireret af de tre sachsiske fyrsteskoler, der var oprettet i 1543, og som netop havde til huse i klostre.¹⁸²

Efter endt skolegang i katedralskoler, på Herlufsholm eller Sorø skole eller privat hos professorer rejste adelsdrengene udenlands for at fortsætte deres uddannelse. Først med oprettelsen af Sorø akademi i 1623 skabtes der muligheder for en videreuddannelse af adelige i Danmark.

Sorø akademi indgår i den kategori af skoler, der kaldes ridderakademier; de var opstået som følge af det nye standsideal, som adelen havde udviklet i flere europæiske lande. I sidste halvdel af det 16. århundrede dukkede adelige akademier op såvel i Tyskland som i Frankrig og gav indirekte stødet til oprettelsen af det danske. De to sandsynligste forbilleder er Collegium illustre i Tübingen (oprettet 1589) og Collegium Mauritianum i Kassel (oprettet 1599), ligesom også forbindelsen med de la Noue's skrift er fremhævet.¹⁸³

I begyndelsen af det 17. århundrede gik man i Danmark i gang med en omfattende revision af det lærde skolevæsen: Rigsrådet drøftede oprettelsen af særlige højere stiftsskoler („gymnasier“), udarbejdelsen af nye lærebøger, en revision af universitetets forhold, og som et vigtigt punkt på programmet stod en reform af adelens opdragelse.

Medvirkende til ønsket om en dansk adelsskole var en udbredt modvilje mod udenlandsrejserne. Mange adels sønner rejste ud i så ung en

alder, at de var for umodne til at få det rette udbytte af rejserne, der derfor ofte fik karakter af lystrejser. De helt unge blev nemt inddraget i et vildt og udskejjende liv, rent bortset fra at rejserne også kostede enorme summer.¹⁸⁴ Helt uvæsentlig var heller ikke frygten for, at drengene skulle lade sig påvirke af papistiske eller kalvinistiske vranglærdomme.¹⁸⁵ Spørgsmålet blev yderligere aktuelt, da Trediveårskrigen udbrød og vanskeliggjorde studieforholdene i Tyskland, der hidtil havde været et af de mest søgte studielande.

Tanken om et dansk ridderakademi kom til udtryk på et rigsrådsmøde i 1620. Kongen foreslog, eftersom det „af atschillige underdanigst er gifvit thilkiende“, at der skulle oprettes en skole, hvor adelens børn kunne i de „sprog och exercitiis undervisis, hvilket hid indtil uden lands søgt er med stor pending spilde och med ungdommens største corruption, som, før de thil schellige aar och alder komme, af denne aarsag udskickis, at de inted saadant y federne riget kunde se och lære.“¹⁸⁶ Rigsrådet foreslog i sin betænkning, at „den exercitie skole“ henlagdes til Sorø, „efterdi der sammesteds nu allerede befindis adtskillige mange commoditeter, adelens børn til forfremmelig optuctelse“.

Sagen kom atter frem på de følgende rigsrådsmøder, og den af kongen nedsatte kommission afgav betænkning; derefter fulgte fundatsen af 30. november 1623¹⁸⁷ i nøje overensstemmelse med kommissionens forslag. Kongen holdt på, at kun akademister skulle kunne opnå statsembeder, og at unge adelsmænd i udlandet skulle kaldes hjem, hvis de ikke havde nået en bestemt alder; men dette satte rigsrådet sig imod. Helt uden virkning har kongens krav dog næppe været; for flere adelsdrenge kaldtes hjem fra udlandet for at komme på akademiet. Sten (f. 1606) og Lave Bille drog 1622 udenlands med deres præceptor Ebbe Brun til Rostock, Wittenberg og Leipzig. 1624 vendte de hjem igen og kom til det nyoprettede Sorø akademi.¹⁸⁸ Otte Thott (f. 1607) rejste 1621 til udlandet, hvor han studerede ved bl. a. universitetet i Leiden. Da Sorø akademi stiftedes, kaldte hans far ham hjem og lod ham gå på akademiet i fire år, inden han atter rejste udenlands.¹⁸⁹

Endnu inden akademiet var åbnet, søgte kongen at skaffe elever her til. Den 28. juni 1623 sendte han et missive til ritmestrene: de skulle

meddele de adelsmænd, der gjorde tjeneste under deres faner, at kongen gerne så, at de sendte deres børn til Sorø og hjemkaldte deres børn fra udlandet, hvis de havde en sådan alder, at de kunne have gavn af at lære exercitier i Sorø.¹⁹⁰ I august 1623 udgik et missive til landsdommerne: de skulle gøre adelen opmærksom på, at kongen ønskede, at alle adelige børn under 19 år, men dog så gamle, at de var egnede, skulle sendes til det adelige akademi.¹⁹¹

I fundatsen af 1623 var der indsat den bestemmelse, at ingen adelsmand måtte sendes til udenlandske akademier for at studere og lære exercitier, før han var fyldt 19 år; kun hvis adelsdrengen ønskede at komme i hoftjeneste, var det tilladt, at han blev anbragt, hvor det var belejligst i ind- eller udland. Det forekom ikke så sjældent, at en adelsmand ansøgte kongen om tilladelse til at sende en søn under 19 år udenlands. I 1640 fik Sten Brahe (f. 1623) kongelig bevilling til at rejse til fremmede stæder,¹⁹² i 1641 Axel Brahe til Eskebjerg¹⁹³ og i 1643 Mogens Krag (f. 1625) og Ebbe Høg.¹⁹⁴ Christen Skeel (f. 1623) fik i 1640 bevilling til at rejse udenlands, „uanset at han ikke efter forordningen har været paa Sorø“.¹⁹⁵ Bevillingen skyldtes sikkert mere, at Christen Skeel ikke var fyldt 19 år end det forhold, at han ikke havde været på Sorø akademi; thi akademiet fik ikke eneret på den videregående opdragelse af adelssønner. Det siges i fundatsens § 2, at det ikke skulle være nogen „forment hiemme udi sit eget hus sine børn gudfrygtigen och vel at lade opdrage og informere.“

I begyndelsen stod akademiet kun åbent for adelige, men gennem en forordning af 1638 blev det muligt også for borgerlige at blive optaget. I 1643 fik akademiet en ny fundats, der var direkte påvirket af statuten af 1609 for Collegium illustre i Tübingen. Den havde et meget lærd anstrøg – et udtryk for den tilstand, der havde udviklet sig på Sorø akademi.

På Sorø skole fik akademiets oprettelse indflydelse på flere måder, selv om skole og akademi levede videre side om side. Frederik II's fundats for skolen (1586) havde ikke gjort nogen væsentlig forskel på adelige og borgerlige disciple; akademiets fundats (1623) bestemte derimod, at for fremtiden skulle de adelsbørn, „som ere udi skolen for adskillige aarsa-

Adelig discipel, formentlig fra Sorø akademi, muligvis Valdemar Daa (1616–91). Malet som 12-årig i 1629. Frederiksborgmuseet.

gers skyld herefter udi deres institution, spisning, sovekammer og anden omgængelse være adskilte fra andre børn, som ikke ere af adel“. Herved kom der et skel, ikke så meget mellem skole og akademi som mellem adel og ikke-adel. Sorø skole kom efter akademiets oprettelse til at bestå af en adelig del – en slags forberedelsesanstalt til akademiet– og en borgerlig del, der mere blev en almindelig præsteskolet.

Akademiet var blevet oprettet, bl. a. for at udsætte udenlandsrejserne. Disse blomstrede lige så meget som hidtil; men der skete den ændring efter 1623, at de unge adelsmænd nu var ældre end de tidligere havde været, når de drog ud til fremmede byer. De fleste var rejst ud i alderen 12–18 år; nu var de 17–21 år gamle, når de tiltrådte udenlandsrejserne.¹⁹⁶

Det er vanskeligt at vurdere Sorø akademis betydning for adelsdrenge opdragelse; men givet er det, at det blev meget besøgt i dets første årtier – ikke mindst af højadelen.

Private præceptorer

De fleste adelsmænd holdt private præceptorer til at undervise børnene – drengene igennem hele deres opvækst og pigerne i den alder, hvor de lærte at læse og skrive. Hvis en adelsmand havde både sønner og døtre, virkede den samme præceptor som lærer for dem alle, om end han ikke underviste dem sammen.¹⁹⁷ Præceptoren var ikke alene ansat for sønnernes skyld; thi også adelsmænd, der udelukkende havde døtre, holdt huslærere.¹⁹⁸

Disse var som regel ældre studenter af borgerlig stand, mange af dem dygtige folk, som siden endte i ansete stillinger: Hans Poulsen Resen var præceptor for Frederik Rosenkrantz, Hans Mikkelsen for Arild og Jacob Huitfeldt samt Hans Lindenov, Peder Winstrup for Truid og Jacob Biørn, Jørgen Hammer for Jørgen Rosenkrantz, Niels Hemmingsen for Birgitte, Mette og Karen Rosenkrantz, Laurits Hindsholm for Holger Rosenkrantz' sønner, Jens Dinesen Jersin for Mogens Krabbe, og Knud Bieske for Christen Thomesen Sehested og Peder Lange.

Præceptorerne underviste som regel adelsdrenge både når disse opholdt sig hjemme, i huset hos andre, i skoler og på udenlandsrejser. Det sidste måtte betragtes som et aktiv for huslærerne, der således på en billig måde fik lejlighed til at rejse udenlands og drive studier ved fremmede universiteter. Det var meget almindeligt, at den samme præceptor fulgte med sin elev, hvis denne flyttede fra et sted til et andet. Jacob Seefeld

(f. 1545) fik således en tysk skolemester hjemme; men da faderen døde i 1557, sendte moderen ham ud „met samme tyske scholemester“ til Itzehoe til hans moster Katrine Pogwisch.¹⁹⁹ Just Høg (f. 1640) fik i 1652 en hovmester, som to år efter fulgte ham til Herlufsholm og derfra senere til Sorø.²⁰⁰

Ofte knyttedes præceptorer og elever ret nært til hinanden, idet forældrene tit var optaget af mange andre pligter end opsyn med børnene. Iver Juel (f. 1563) var så godt tilfreds med sin præceptor, Christen Foss, at han efter sin hustrus død sendte sønnen Malthe Juel til sin tidligere lærer for at få ham opdraget her.²⁰¹ Ditlev Ahlefeldt (f. 1617) beretter om sin huslærer, Sigismund Koch, at denne underviste ham hjemme og rejste udenlands med ham, selv om flere bedre stillinger var blevet ham tilbudt. End ikke da de vendte hjem, forlod Koch Ditlev Ahlefeldt, men døde i hans hus og indsatte ham som executor over sine få ejendele. Ditlev Ahlefeldt siger herom: „I sandhed et eksempel paa en extraordinair trofasthed og kjærlighed hos en hovmester overfor sin discipel.“²⁰²

Der gives dog også udtryk for utilfredshed med private præceptorer. Henrik Holck (f. 1599) fik en tugtemester, som skulle forberede ham til optagelse i Herlufsholm skole; han kalder ham „en enlig led mand“.²⁰³ Ove Juel (f. 1615) beklager sig over, at den privatpræceptor, som han og hans to brødre havde, da de gik i skole i Sorø, var meget hård imod dem. Præceptoren ville ikke gennemgå det stof med dem, som blev behandlet i skolen, og ville ikke engang give dem tid til at læse på det, inden de skulle i skole igen. Ove Juel siger bebrejdende, at dette „iche lidet forhindrede woris studerings lob“.²⁰⁴ Misfornøjelsen var ikke altid kun på elevernes side. Jacob Svabe, der var blevet privatpræceptor for Anders Thott i Sorø, kritiserede i et brev fra 1633 til Ole Worm sin forgænger for at have proppet drengen med lærdom, der overgik hans fatteevne:²⁰⁵ „--- Ligesom kraftigere legemer også lever på krydderi, de svagere på mælk og lækkerier, således er der også denne og hin lærdom, hvorved lærlingenes sind skal søge næring. Du gode Gud! Hvor har min forgænger, hr. Søren Hansen, der virkede som Anders Thotts lærer, ja, hvor har han båret sig dumt ad på dette punkt! Ofte har han serveret for den unge mand, hvad hans mave næppe kunne fordøje. Selv er han

rigtignok en ypperlig ordgyder, men både sin elev og mig har han ført bag lyset.“ (oversat fra latin).

Det har sikkert ikke altid været let for adelsmænd at skaffe duelige huslærere. Lisbeth Urne tog i 1565 ivrigt del i striden om degnetjenesten i Skårup, som hidtil var blevet besørget af en løbedegn fra Svendborg latinskole. Hun havde antaget ham som lærer for sine børn og arbejdede for at beholde ham som sædedegn i sognet, men præsten og provsten modsatte sig dette.²⁰⁶ Laurids Foss (f. 1637) blev, da han vendte hjem fra udlandet, straks engageret af Hille Rosenkrantz til at rejse udenlands med hendes yngste søn, Arvid Trolle. Da det imidlertid viste sig, at denne endnu var for ung til at rejse, ville Foss ikke spille sin tid på at vente, og han løste sig fra forpligtelsen.²⁰⁷ Adelsmændene har for at skaffe huslærere eventuelt kunnet tilbyde siden at hjælpe dem til embeder. Peder Juel (f. 1577) fik hjemmeundervisning af to huslærere efter hinanden, „som oc strax der effter begge ere bleffne forfremmede til det hellige prædicke embede.“²⁰⁸ En præceptor underviste i nogle år Henrik Rosenkrantz (f. 1614), „til han aff hans s. moder for sin tieniste til anden leilighed bleff promoverit“.²⁰⁹

Fra omkring 1570 kom der mange fremmede studenter til Københavns universitet, navnlig tyskere og svenskere. Ikke så sjældent var også de private præceptorer udlændinge, hvilket tyder på, at mangel på huslærere lokkede udlændinge hertil. Oluf Mouritsen Krognos (f. 1535) fik en tysk skolelærer, Peter Gilbert, som hidkaldtes fra Rostock;²¹⁰ Jacob Seefeld (f. 1545) havde en tysk præceptor,²¹¹ og Christian Barnekow (f. 1556) en skolemester fra „landt' Francken“, som hed Hans Hartman.²¹² Anne Trolle (f. 1598) fik først en tysk lærer, „en ret god Meisner, her Martinum N.“ som hendes moder skrev til Wittenberg efter, og siden „en indfød Gallum, ved naffn Peder N.“ for at lære fransk.²¹³ Frederik (f. 1619) og Lauritz Below havde en ungarsk præceptor ved navn Nicolaus Rhamadus.²¹⁴ Otto Sperling (f. 1602) beretter i sin selvbiografi, at faderen, der var rektor i Hamborg, i 1622 sendte ham til Danmark, for at han kunne træffe nogle unge herremænd, som han kunne rejse i udlandet med.²¹⁵

IV. OPDRAGELSENS OG UNDERVISNINGENS INDHOLD

I kilderne til den behandlede periode gives der gang på gang udtryk for nødvendigheden af en god opdragelse, samtidig med at der advares mod lediggang. „Aarkeloshed rer meget ont“ og „Der som du samler intet i din ungdom huad vilt du finde i din alderdom“ og „Haat arbeide giffuer herlig lon“ – således lyder et par af de ordsprog, Peder Hegelund udgav til Albert Friis' døtre.¹ Christen Skeel formanede sine to døtre, Berte og Birgitte: „--- I maa icke ver ørckessløss oc stiæle dagen oc tiden fra vor Herre. I skal venne eder til att vere vackere oc snare i eders bestilling, thy douenhed oc langsomhed er en stor lyde.“² Den samme tanke udtrykkes ofte i ligprædikenerne. Niels Lauritsen siger således, at forældre intet bedre arvegods kan efterlade deres børn end en god optugtelse fra barnsben af.³ Om Karine Høgs forældre siges det, at de vel vidste, at ørkesløshed føder meget ondt af sig.⁴ Thomas Wegner citerer Plutarchs ord om børnetugt: „At vere eddel er noget, at haffue gods oc rigdom er oc noget, at haffue stor mact oc velde, en herlig skickelse oc skabning, styrcke oc sundhed er oc noget; men at være vel optuctet aff ungdommen gaar offuer alle ting.“⁵

Småbørn

Spørgsmålet om, hvorvidt drenge og piger skulle undervises på samme måde, diskuteres af bl. a. Ole Worm.⁶ Han fremfører først Platons og Aristoteles' teorier; Platon vil i „Staten“ give drenge og piger fælles opdragelse og lade dem deltage på lige fod i offentlige forretninger, Aristoteles foreskriver særskilt undervisning. Ole Worm anser Platons tanke for

praktisk uigennemførlig, men slutter med at sige følgende om småbørns-undervisning: „Imidlertid er der ingen tvivl om, at drenge og piger kan opdrages ens som mindreårige. Daglig erfaring viser, at denne undervisningsform har fremgang ved læsning, skrivning, regning, musik og huslig forretning m.m., som hverken kræver voldsom øvelse eller angår statens frelse og sikkerhed“ (oversat fra latin).

Efter alt at dømme synes drenge og piger som helt små at være blevet behandlet ens. På samtidige billeder ser man små drenge afbildet i pige-dragt. På Gaunø findes et billede, malet 1660, af Hans Barnekow (f. 1656) iført kjole og med en rose i hånden; det er næsten umuligt at afgøre barnets køn.⁷ Et andet billede, malet ca. 1656 af Michael van Haven, viser Anne Rosenkrantz med sønnen Niels Krag (f. 1653); den lille dreng sidder i en høj barnestol iført en lang kjole med kniplingskrave og kyse.⁸

Såvel piger som drenge brugte dukker som legetøj: Peder Juel har i sin regnskabsbog anført, at han i årene 1646–47 købte flere dukker til Christian Ulfeldt (f. dec. 1637) og hans søster Anna Cathrine (f. 1639). Han traf disse børn og deres forældre, Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina, under et ophold i Nederlandene. Den 17. aug. 1646 noterede han: „to dukker til hofmesters børn 1 gylden 14 styver“, den 28. aug. „en dukke til Christian U. 15 styver“, den 7. dec. „dukketøj købt 1 daler 1 gylden 5 styver“, den 15. jan. 1647 „dukker til Christian Ulfeldt 1 daler 2 gylden“ og den 12. febr. „en dukke 11 styver.“⁹ Man undrer sig over, at drengen, skønt han var ni år gammel, endnu legede med dukker ligesom sin to år yngre søster. At dukker var et meget almindeligt legetøj, fremgår også af Sophie Brahes regnskabsbog,¹⁰ hvori der flere gange er noteret indkøb af dukker til børnene, en gang hele otte stykker.

Af andet legetøj kendtes gyanheste. Det ved man fra Christian IV's skrivekalender, hvor der i 1635 er noteret indkøb af fire „træheste“ til sønnen Ulrik, der da var fem år gammel. På Rosenholm fik børnene skrivetavler, papir og blæk, rekvisitter, som de skulle bruge, når de lærte at regne og skrive. Endvidere havde de „bøger med possarit (?) lanndschaffter“, tavler med ryttere, krudtflasker og et perspektiv (formentlig en perspektivkasse).¹¹

Hans Barnekov (født 1656). Malet som 4-årig i 1660. Gaunø.

Endvidere har børn muntret sig med forskellige lege. Boldspil var meget almindeligt, men kortspil og terningekast skulle de holde sig fra.¹² Mange begyndte tidligt at øve sig i skakspil. Christian IV og hans yngre bror Ulrik spillede det allerede, da den ene var syv, den anden knap seks år.¹³ Henrik Holcks største fornøjelse var at lege „krig af Holger

*Anne Rosenkrantz med sin søn Niels Krag (1653–1713).
Malet af Michael van Haven.*

Danskes krønike og kæmpeviserne altid“.¹⁴ Mogens Sehesteds børn måtte lege i stuen, når de ikke var i skole, men hvis forældrene var borte, skulle de blive i skolen eller det tilstødende kammer og lege der.¹⁵ Christen Skeel pålagde sine døtre, da de var ca. ni og fjorten år gamle, at de kun måtte lege, når deres faster gav dem lov, og hvis der var nogen, som

Ubekendt dreng af Thott-slægten. Malet i 1640erne. Gauno.

de skulle underholde dermed.¹⁶ Han mente åbenbart, at de nu var for store til at fordrive tiden med leg og burde bruge den mere nyttigt.

Ikke så sjældent havde børn husdyr til deres underholdning. Peder Juel forærede således Corfitz Ulfeldts børn to hunde.¹⁷ Ofte ser man børn afbildet med dyr. På et billede af Christen Skeels børn ses en hund

og en fugl,¹⁸ på det tidligere omtalte af Hans Barnekow sidder en fugl på bordet ved siden af ham, og på Gaunø findes et børnebillede med en abe.¹⁹ Akademieleverne på Sorø holdt undertiden duer. På godserne, hvor adelsbørnene boede, havde de gode muligheder for at se og lege med forskellige dyr.

Allerede som små fik børnene oplæring i religiøs fromhed. Endnu inden de kunne fatte indholdet, lærte de salmer, bønner og katekismus udenad, alt det som sammenfattedes i begrebet „børnelærdom“. Det var forældrene eller de slægtninge, som havde børnene i pleje, der oplærte dem heri, eller måske huspræsten, hvis man havde en sådan på herregården. Lisbeth Bryske beretter således i sin selvbiografi, at hun blev oplært i katekismus og børnelærdom hjemme hos sine forældre, allerede inden hun var seks år gammel.²⁰ Man ser ofte, at forældre senere mindede børn om deres børnelærdom; Christen Skeel pålagde sine to døtre, Berte og Birgitte, da de 1653 skulle sættes i pleje, at de daglig skulle syngesalmer og høre hinanden i alt hvad de havde lært af deres mor, samt huske de formaninger, som både deres farmor, mor og far havde lært dem.²¹ Peder Baner, en svensk adelsdreng, som opdroges i Odense, opfordredes i et brev fra sin mor (fra 1551) til at huske den gode lærdom, som hans far, hans moster og hans mor havde lært ham, mens han var hjemme – nemlig altid at øve sig i Guds bud, lære at vide hvad Gud er, elske Gud over alt andet og værdsætte hans navn.²² Der er ingen tvivl om, at der allerede i den første barndom blev lagt stor vægt på den religiøse opdragelse. Børn tog også tidligt del i det kirkelige liv; når de var seks-syv år gamle og kunne deres børnelærdom, måtte de deltage i altergang.²³

Ligprædikanterne beretter ofte indgående om små børns fromhed i skildringer, der er så overdrevne fortolkninger af børnenes handlinger, at de nærmest virker komiske på eftertiden. Det gælder især de tilfælde, hvor børnene er døde som små og derfor ikke har kunnet roses for andet end deres fromhed. Som eksempler kan nævnes Jens Lauritsens ligprædikener over tre af Holger Rosenkrantz' og Sophie Brahes børn. Om Jørgen, der døde 1605 knap fire år gammel, fortælles, at han altid sagde:

„at hand finge vel bedre naar hand ickun kunde komme til himmerig. Sammeledis naar hand saae til sin salig farfadere s. Jørgen Rosenkrantz's billede oc contrafey, som stod i stuen, da pleyede hand at sige: Min salig farfader er i himmerig hos vor Herre Jesum. Naar ieg kommer til hannem saa bliffuer ieg stor saa skal ieg være en Guds engel ---.“ Om Otte, der døde 1606 ca. tre år gammel, berettes, at han havde stor lyst til at bede, og undertiden, når han legede i stuen, lagde han sig på knæ og på sit ansigt ved en stol eller skammel, „som den der alvorligen i sin gudelige bøn vilde tale med vor Herre“. Om Ide, som døde 1609 knap tre år gammel, fortæller Jens Lauritsen, at hun „gad icke løbit om at læge med sin kiere broder Gunde Rosenkrantz som tilforne, hun gad da icke saa gaait til kircke med hannem, som det vaar deris meste læg, at de gick bag en stoel i stuffuen oc sagde de da vaare i kircke---.“ Et lige så overdrevet eksempel på barnefromhed gives af Jens Gjødesen; han fortæller om Christine Skeel, som døde 1611 halvandet år gammel: „Oksom hun vaar tilvandt at legge sine hender sammen oc neffne Jesus: saa gjorde hun det oc offte aff sig selff besynderlig naar hun kom til bords.“

Når børnene nåede seks-syv års alderen, begyndte en mere skolemæssig undervisning. Enkelte lærte at læse og skrive tidligere, hvilket kan skyldes, at de var særlig fremmelige, eller at de havde ældre søskende, som undervistes af en privatpræceptor. Både drenge og piger fik del i skoleundervisningen, og undertiden synes de at have lært begyndelsesgrundene i læsning og skrivning sammen. Men ret hurtigt sattes der skel mellem drenge og piger, idet de krav, man stillede til de to køns opdragelse, var så forskellige, at de ikke længere kunne følge de samme baner. Jørgen Eriksen beretter om en adelsmand og hans frue, at de satte „alle deris drenge børn til schole vnder lærde oc forstandige tuctemestere, oc pige børnene hos andre besynderlige folck, huor de kunde ret bliffue optuctede“.²⁴ Forskellen træder også frem i Per Brahes husholdsbog (1581):²⁵ Adelspigerne må lære at koge, bage, brygge, spinde og væve. Drengene må, når de har lagt de barnlige lader fra sig og lært deres katekismus og grammatik, søge at nå til mere fuldkommenhed gennem vise menneskers tale, nyttige bøger læsning og „landz forfarenhet“.

Drenge:

Danske adelsdrenge opdragelse skiftede karakter i løbet af perioden 1536–1660. De to retninger, som brydningen stod imellem, var på den ene side den ridderlige (hof- og krigsuddannelsen) og på den anden side den boglige uddannelse. Før reformationen og også nogle årtier efter var det mest almindeligt, at adelige drenge oplærtes i gudsfrygt, ridderlige idrætter såsom ridning, fægtning og jagt samt i krigsførelse. Efter en kort skoleundervisning i de elementære fag, skrivning, læsning og regning, blev de som „drenge“ eller „piger“ sat i tjeneste hos en anset herremand, som skulle undervise dem i militære færdigheder og hof-tjeneste. Senere sendtes de ofte videre til andre herremænd, undertiden i udlandet, og når der var gået nogle år, blev de gjort „væragtige“, det vil sige, at de blev væbnere med ret til at føre hest og væрге (våben). Ligprædikenerne beretter ofte om disse drenge, at deres hu ikke stod til bogen, at sindet var meget til rytteri, eller at de havde mere lyst til krig end til studering.

Når denne uddannelsesretning efterhånden afløstes af boglig lærdom, hang det sammen med de nye opgaver, som samfundet stillede til adelsmanden. Han skulle nu ikke længere blot kunne forsvare sit land, men også deltage i den stadig mere komplicerede styrelse af riget.

Ifølge det indsamlede materiale ser det ud til, at af de adelsdrenge, der var født før 1560, fik langt de fleste en ridderlig uddannelse. De drenge, der fødtes i tiåret 1560–70, delte sig nogenlunde ligeligt mellem de to uddannelsesretninger; men derefter er den boglige i overvægt resten af perioden. Af børn, som fødtes efter 1600, har kun få fulgt den gamle ridderlige adelsopdragelse.²⁶

De kilder, der beretter om det nærmere indhold af adelsdrengenes undervisning, stammer overvejende fra tiden efter 1600. De kaster derfor bedre lys over den boglige uddannelse end den ridderlige.

Gudsfrygt og religion

Hele livsformen i det 16. og 17. århundrede var gennemtrængt af inderlig fromhed og gudfrygtighed, som gang på gang kom til udtryk, også når det gjaldt opdragelsen af børn og unge. De adelige drenge fik indpodet from gudsfrygt gennem flittig læsning i bibel, salmer, bønner og katekismus – uanset hvilken livsbane de senere fulgte. Oplæringen i fromhed og studiet af de religiøse skrifter begyndte som nævnt meget tidligt og fortsatte gennem hele opvæksten.

Anne Gyldenstjerne skrev et digt til sin søn Sten Brahe (f. 1623), da han endnu var barn.²⁷ Hun gav ham heri en række råd, hvoraf det første var, at han hver morgen og aften i bøn skulle påkalde Gud. Så ville Gud være med ham og lede ham til gode gerninger. En lignende formaning gav Oluf Parsberg sine sønner. I en række leverejler fra 1653 skrev han: Hav Gud for øje aften og morgen, elsk og frygt ham inderlig. Søg hans kirke og menighed flittigt.²⁸

På hvilken måde den kristelige oplæring er foregået i et adeligt hjem, viser en redegørelse fra 1650 for Wenzel Rothkirchs sønners opdragelse.²⁹ Wenzel Rothkirch var i 1633 blevet gift med Kirsten Reedt og fik foruden nogle døtre seks sønner: Hans, Christian, Sten, Christian, Frederik og Hans. I 1650 levede imidlertid kun de tre.³⁰

Wenzel Rothkirchs sønner og døtre havde i det nævnte år en huslærer ved navn Basilius Chemnitz. Formodentlig havde han da undervist børnene i to år, thi i sin redegørelse for pigernes undervisning taler han om „der zweyJährigen gepflogenen Vnterweisung“. ³¹ Den eneste oplysning, det har været muligt at finde om ham, er, at han i 1641 immatrikuleredes ved Københavns universitet og fik Peder Spormand som præceptor. Han er indskrevet som Basilius Chemnitius Froburgo-Misnicus.³² I Sachsen ligger der i nærheden af Meissen og Chemnitz en by ved navn Froburg, og det er formodentlig herfra, at Basilius Chemnitz stammede.³³

Ifølge Basilius Chemnitz' redegørelse underviste han Wenzel Rothkirchs sønner de seks hverdage; for søndagen gives der ingen timeplan. Den daglige timeplan faldt i tre afdelinger: 1) horis matutinis, 2) horis

pomeridianis og 3) horis vespertinis. Chemnitz angiver, at omsorg for religion og fromhed skulle være det første og det sidste i deres beskæftigelser og studier, og at denne omsorg skulle tiltage med alderen. Tre gange daglig – nemlig om morgenen, efter frokost og om aftenen – havde de gjort sig til vane at synge salmer til Guds ære enten på dansk eller tysk. Lektionerne blev indledt med ydmyge bønner og hellige sange. Desuden gentog de daglig Luthers katekismus og forklarede de vanskelige udtryk på latin og tysk både morgen og aften. Hertil kom fremsigelse af tyske salmer og af bibelord samt oplæsning af bibelen. Opdragelsen til sand gudfrygtighed blev betragtet som noget, der skulle gå forud for tilegnelsen af egentlige kundskaber. Også når der undervistes i andre fag, benyttede man religiøse tekster. Således analyseredes Luthers latinske katekismus, som efterhånden indprentedes i hukommelsen ved stadig gentagelse i morgentimerne onsdag og lørdag. I aftentimerne de nævnte dage fortolkede læreren søndagsteksten sammen med sine elever.

Foruden Luthers lille katekismus, som Chemnitz nævner i sin redegørelse, har sønnerne til deres kristelige opdragelse utvivlsomt benyttet „*Evangeliorum et epistolarum latino-græcorum tria Exemplaria*“, idet denne bog, som det fremgår, fandtes i skolestuen i tre eksemplarer. De har formentlig kun kunnet læse den latinske tekst, for der nævnes intet i redegørelsen om, at de skulle have fået undervisning i græsk. I skoleværelset fandtes desuden teologiske værker af blandt andre:

Augustin Marloratus (f. 1506), reformert præst,
Georgius Cassander (f. 1513), teolog i den romersk-katolske kirke,
Emanuel Tremellius (f. 1520), prof. i hebraisk i Heidelberg,
Martin Chemnitz (f. 1522), luthersk teolog,
Amandus Polanus (f. 1561), teologisk prof. i Basel,
Matthias Haffnenreffer (f. 1561), teologisk prof. i Tübingen,
Matthæus Vogel (f. 1563), tysk teolog,
Wolfgang Frantzius (f. 1564), prof. theologiæ i Wittenberg,
Joach. Zehner (f. 1566), evangelisk teolog,
Cornelius a Lapide (f. o. 1566), jesuit,
Paulus Tossanus (f. 1572), dr. theol. i Basel,
Fredericus Balduin (f. 1575), prof. theologiæ i Wittenberg,

Laurentius Beierlinck (f. 1578), ærke diakon i Antwerpen, Simeon de Muis (f. 1587), ærke diakon i Soissons.³⁴

De mange værker, ofte af mindre kendte forfattere, viser, at skoleværelset tillige må have været bibliotek. At de fleste bøger kun forekommer i ét eksemplar, tyder også på, at de langt fra alle var beregnet på børnenes undervisning.

Indtryk af en anden adelig børnefloks oplæring til fromhed giver den instruks, som Mogens Sehested i 1654 udarbejdede for sine børns præceptor Christian Schmidt.³⁵ Instruksen omhandler både sønnernes og døtrenes undervisning, der vistnok var den samme, hvad kristendoms-kundskab angik. Mogens Sehested havde fem sønner: Niels, Knud (f. 1637), Axel (f. 1639), Arild Steen (f. 1644) og Jens, men heraf var de to ældste 1648 kommet i Viborg skole og 1654 rejst udenlands. Christian Schmidt fik altså kun de tre yngste som elever. Han underviste dem i godt to år og rejste derefter med dem til Viborg, hvor de kom i huset hos rektor Niels Jensen. Det første krav, der i instruksen stilles til privatpræceptoren, er, at han selv frygter og elsker den almægtige Gud og flittigt øver sig i „bøn, paakaldelse och Gudtz ordtz andechtig hørelse och betrachtelse“. For det andet skal han flittigt sørge for, at børnene bliver holdt til guds frygt. Han skal både morgen og aften lade dem læse bønner og katekismus med tilhørende forklaring, som de har gjort det, også inden han blev huslærer. Han skal endvidere med dem gennemgå de prædikener, som de har hørt i kirken. Dels kunne han herigennem opnå, at de var opmærksomme under gudstjenesten, dels sikre sig, at de havde forstået præstens ord. Skoledagen begyndte tidligt dengang – også hos Sehested-familien. Klokkeren seks om sommeren skulle børnene møde i skolen og læse deres bønner for præceptoren; derefter skulle de sammen med ham komme ned i stuen og „lesze och siunge med folckene“. Alle på gården, børnene inklusive, samledes åbenbart hver morgen til andagt. På Rosenholm vides forholdene at have været omtrent tilsvarende.³⁶

Heller ikke i de offentlige skoler forsømte man at opdrage eleverne til gudfrygtighed. Af en fortegnelse fra 1587 over det læsestof, der blev gennemgået i Ålborg skole, ses det, at en del af lørdagen var helliget læsning

gen af religiøse skrifter.³⁷ I første lektie blev Luthers katekismus gennemgået, i anden, tredje og fjerde lektie hovedreglerne af Wittenbergernes teologiske katekismus; i tredje lektie læstes desuden evangeliet på latin og i fjerde lektie den samme tekst på græsk. Skolebørnene deltog også jævnligt i gudstjenester og messer.

I Viborg skole skulle disciplene ifølge et ordensreglement fra 1575 daglig deltage både i froprædiken og aftensang og nogle gange om året i nadveren. Måltiderne indledtes med, at eleverne på skift læste bordbøn, og senere blev der læst et kapitel af bibelen og fremsagt belærende sentenser.³⁸

På Herlufsholm begyndte dagen med, at skolemesteren, hørerne og alle eleverne begav sig til kirken og holdt en halv times andagt. Der blev sunget tre salmer på latin, læst et kapitel af bibelen på dansk, sunget *Te deum* på dansk (Herluf Trolles oversættelse), hvorefter der læstes en kollekt. Andagten blev gentaget mellem kl. 15 og 16. Både under midt-dagen og aftensmaden skulle der læses op af bibelen og synges. Christian Gyldenstjerne skrev i 1569 fra Herlufsholm til sin far og bad ham sende sig en latinsk bibel, „thi wi pleie her enn effther enn anden daglige till bors att lese ther aff tho eller tre capittell først paa danske sydenn paa latinn“.³⁹ Lørdag aften læste man søndagsevangeliet, og søndag morgen indledtes med andagt; derefter fulgte gennemgang af katekismus og en-delig messe.

Disse eksempler både fra adelige hjem og fra skoler viser tydeligt, hvor stor betydning man tillagde den kristelige opdragelse, og i hvor høj grad den var en del af dagliglivet.

Elementære fag: læsning, skrivning, regning

Ligesom adelsdrenge opdroges til guds frygt, fik de også alle undervisning i læsning og skrivning. Oplysningerne herom er få; men man må gå ud fra, at nogle kundskaber i skrivning og læsning var nødvendige, inden de kunne tilegne sig andre fag, først og fremmest latin. Herman Juel (f. 1548) lærte at læse og skrive hos præsten i Åbjerg, inden han kom i Viborg skole;⁴⁰ Peder Iversen (Jernskæg) (f. 1551) sattes, da han var syv

år, i „Opslo [Oslo] schole der at informeris vdi boglige konster scriffuen læsen oc anden gudelighed, tuctighed oc gode sæder“;⁴¹ Joachim Frederik Basse (f. 1608) fik fra sit syvende år en skolemester hjemme, som gav ham fundamenterne i læsning, skrivning og gudelige øvelser, indtil han var tretten år gammel.⁴²

I det 16. århundredes første halvdel forekom der undertiden adelsmænd, som ikke kunne skrive. Om Mogens Clausen Rosenkrantz (død 1560) siges det således, at han hverken kunne læse eller skrive. Men blandt de adelsmænd, der blev født mellem 1536 og 1660, hørte dette til sjældenhederne. Om Breide Rantzau (f. 1563) oplyses, at han var page hos Eitel Heinr. von Kirchberg og gjorde tjeneste ved hestene, da han kun kunne læse, se og høre lidet.⁴³ Han har formodentlig været svagt begavet. Der er ikke i det anvendte materiale fundet oplysninger om andre adelsdrenge, som ikke kunne læse og skrive. Hvis det har været tilfældet, er det formentlig oftest blevet forbigået i tavshed.

Mange adelige af den ældre generation såsom Johan Friis og Peder Oxe havde en gammeldags, stærkt personligt præget og ofte vanskeligt læselig skrift. Men fra slutningen af det 16. århundrede bevirkede cancelliuddannelsen, at en stor del af adelen tilegnede sig den nygotiske skrift.⁴⁴ Jørgen og Axel Skeels latinske øvelsesbøger fra 1586 og 1635 tyder på, at de to unge adelsjunkere allerede som børn har fået en grundig oplæring i skrivning.

Peder Baner (f. o. 1540) fik i et brev fra sin mor påbud om at øve sig i at „schriffue och kaste vtt och till at legge reckenskap“. Faderen opfordrede ham også til at gøre sig umage for at opnå en smuk håndskrift, thi han mente, at det burde en adelsmand have.⁴⁵

Wenzel Rothkirchs sønner lærte først og fremmest latin, men Chemnitz mente, at en øvet og smuk håndskrift var til stor pryde og nytte for adelsmænd i offentlige stillinger. Derfor havde han daglig anvendt nogen tid på at indøve skrivning. Der blev ikke blot lagt vægt på, at drengene kunne skrive både de gotiske og de latinske bogstaver pænt, men også på retskrivning og korrekt affattelse af breve.⁴⁶

Både i brevene til Peder Baner og i Chemnitz' redegørelse understreges betydningen af, at en adelsmand havde en smuk håndskrift.

Hvilket omfang opøvelsen af regnefærdighed har haft, er vanskeligt at klarlægge. Som de elementære undervisningsfag nævnes i de fleste tilfælde religion, skrivning og læsning, kun sjældent anføres tillige regning. Det er muligt, at undervisningen i dette fag normalt først er begyndt på et senere alderstrin. Jesper Friis (f. 1593) blev opdraget hjemme til 1602, derefter i Peder Trellunds skole i København i to år, og så sendtes han til Lüneburg for at lære at regne og skrive.⁴⁷ Jørgen Seefeld (f. 1594) lærte at læse hos hr. Jens i Gjerding, siden holdtes der skolemester til ham, og endelig blev han sat i anden lektie i Viborg skole, hvor han lærte „arithmeticam“.⁴⁸

Claus Lauritsen rejste til udlandet i begyndelsen af 1550erne som præceptor for nogle unge adelsmænd, bl. a. Albert Oxe.⁴⁹ Under deres ophold i Paris udgav han „Arithmetica. Regnekunst, bode med Cyphrer og regnepenningh“ (1552) til brug for sine adelige disciple; denne lille, temmelig elementære regnebog dediceret til Albert Oxe lader formode, at denne adelsdrengs regnekundskaber ikke har været særlig omfattende.

Den meget fyldige redegørelse, som Chemnitz udarbejdede for Wenzel Rothkirchs sønners opdragelse, nævner kun følgende om regneundervisningen: „I stedet for skrivning har vi til forstandens skærpelse og for fornøjelse henvend en halv times tid efter frokost onsdag og lørdag ofret arbejde og flid på regneøvelse, såvidt lejlighed gaves“ (oversat fra latin).⁵⁰

Heraf tør man nok udlede, at der ikke blev lagt ret meget vægt på drengenes regneundervisning i dette adelshjem. Man skulle ellers tro, at øvelse heri var en vigtig forudsætning for en adelsmand, hvis han skulle styre sit gods vel.

Latin

Latin var ganske afgjort det vigtigste undervisningsfag for adelsdrengene. I en samtidig kilde omtales det som „omnis fere eruditionis mater et sapientia magistra“, d.v.s. næsten al lærdoms moder og visdoms lærerinde; det fremgår af mange kilder, at betydelige kundskaber i latin var en nødvendighed, hvis en adelsdreng søgte en boglig uddannelse.

Drengenes alder ved latinstudiets påbegyndelse var almindeligvis 8–9

år. Når Christian Tausen i sin ligprædiken over Christian Holck beretter, at han „færdigen kunde læse danske oc latin, der hand var 4 aar gammel“, kan man bestemt gå ud fra, at det er stærkt overdrevet.

Adelsdrenge fik deres latinundervisning både hjemme ved privatpræceptorer, i skoler og i huset hos professorer og andre lærde. – Skoleordinansen af 1539 havde bestemt, at der i latinskolerne ikke skulle læres andet end latin, fordi latinskoler gerne fordærvedes af danske og tyske skoler. Den udtalte bl. a.: „Deris mening er wlidelig, som wille, at børnen skulle lære græcisch og hebreisch, førend de faa noget fremmelig forbedret seg wdy latinen.“⁵¹ Læseplanen for Ålborg skole fra 1587 viser tydeligt, hvorledes latinundervisningen dominerede timeplanen. (De øvrige fag religion, græsk, dialektik, retorik og musik var alle undtagen sidstnævnte nærmest at betragte som bifag til latin.) Om trivialskolen på Frederiksborg hed det i fundatsen, at ingen kunne blive optaget, uden at han havde lært „sin abeset [abc] och donat⁵² bode at tyde och uden at lese“.⁵³ Ligeså lød det i skoleordinansen for Herlufsholm, at ingen kunne blive elev, før han var fyldt ti år og kunne stave og læse latin.⁵⁴ I Arild Huitfeldts skolelove fra 1605 var der indsat den strenge bestemmelse, at alle skulle tale latin overalt og til enhver tid.

Om latinundervisningen, som den blev drevet i adelige hjem under privatpræceptorers vejledning, fortæller de to tidligere nævnte kilder om hjemmeopdragelse. Mogens Sehested skrev i sin instruks (1654) kun, at Christian Schmidt skulle informere drengebørnene i det latinske sprogs fundament, således som det var blevet aftalt dagen før.⁵⁵

Basilius Chemnitz giver derimod en detaljeret og interessant beskrivelse af Wenzel Rothkirchs sønners latinundervisning.⁵⁶ Begyndelsesgrundene øste man af Rhenius' såkaldte latinsk-tyske donat.⁵⁷ Denne var en lille lærebog i grammatik, som brugtes i middelalderen og bibeholdtes efter reformationen ifølge kirkeordinansen 1539. I skoleværelset stod der fire eksemplarer af donaten. Børnene kom igennem bogen adskillige gange både ved indlæring og daglig gentagelse. De fik indprentet deklinations- og konjugationslæren, såvel den regelmæssige som den uregelmæssige.

For at opnå fyldigere indsigt i sproget gik man derefter i gang med

Jersins mindre grammatik, hvoraf der også fandtes fire eksemplarer i skoleværelset. Fornyelsen af skolevæsenet i begyndelsen af det 17. århundrede havde nødvendiggjort nye skolebøger. Odense-rektoren Knud Richardsen skulle udarbejde en latinsk grammatik, men døde 1621, før han var færdig. Jens Dinesen Jersin overtog opgaven og udgav 1623 sin lille grammatik, der var bestemt for skolernes nederste klasser og for en del skrevet på dansk.⁵⁸ Rothkirch-børnene tilegnede sig denne lærebog gennem temmelig hyppig forklaring og gentagelse. Stoffet blev delt, således at man i morgentimerne mandag og tirsdag gennemgik læren om etymologien, onsdag og torsdag morgen syntaksen. For at kunne belyse grammatikken ved eksempler – eller som det siges i redegørelsen: for at der kunne være noget, hvorved stilen kunne dannes, og apparatets brug kunne blive eleverne grundigere bekendt – blev Rhenius' begynderbog i det latinske sprog fortolket og analyseret i morgentimerne mandag, tirsdag og torsdag. Boglisten nævner to eksemplarer af denne bog: „Tyrocinii latinæ lingvæ Rhenii bina exempla“.

I morgentimerne onsdag og lørdag inddrog de som nævnt „materia sacra“ i latinundervisningen, idet de læste Luthers latinske katekismus.

Ved analyse af læsestykkerne gjorde Chemnitz sig også umage for at lære sine elever at gengive de enkelte ord og sætninger ordret, at opnå en fyldigere udtryksform samt at få kendskab til aflednings- og sammensætningslæren og læren om bogstavændringer. For lettere at kunne illustrere disse ting blev tavlen flittigt anvendt.

Han anviste endvidere sine elever, hvorledes de skulle benytte leksika, og trænede dem, så at de blev dygtige til at slå op i dem. Det nævnes ikke i redegørelsen, hvilke leksika der var tale om, men i bogsamlingen fandtes følgende: „Joh. Scapulæ Lexicon Græco-Latinum“, „Ambrosii Calepini Dictionarium II Lingvarum“, „Lexicon Latino-Germanicum Sethi Calvisii“, „Lexicon Latino-Græcum Garthii“, „Dictionaire François, Alleman, Latin ed. Genève“, „Dictionaire François et Italien, Pierre Canal“, „Apophthegmata Græco-Latina Joh. Posselii“, „Lexicon criticum Philippi Parei“, „Lexicon Ethicum Christ. Phil. Richteri“. Drengene har formodentlig især anvendt Calvisius' leksikon og måske også Calepinus', som var ret meget brugt på den tid.⁵⁹ Flere af de øvrige forud-

sætter kendskab til græsk, fransk og italiensk; da Wenzel Rothkirchs sønner ikke på daværende tidspunkt fik undervisning i de nævnte sprog, kan disse leksika sikkert udelukkes.

Et vigtigt led i latinundervisningen var stiløvelser. Så ofte som muligt, især i aftentimerne mandag, tirsdag, torsdag og fredag, udarbejdede eleverne stiløvelser på tavlen som efterligninger af læsestykkerne. Sætningernes forskellige konstruktion og ordenes rigtige rækkefølge blev påvist og forklaret.

I eftermiddagstimerne mandag, tirsdag, torsdag og fredag søgte Chemnitz at give sine elever et større ordforråd. Man benyttede „Vocabularium Lubecensium“ til at lære gloser udenad. Både her og andre steder i redegørelsen understreges det, at repetitioner har været hyppige. Dette var netop noget, som de dengang stærkt søgte jesuiterskoler lagde stor vægt på.⁶⁰

Endelig siges det, at eleverne har „udfærdiget særlige bøger, ret som lader for vor lærdomshøst, hvori vi har kunnet nedlægge og med størst mulig omhu berige vore øvelsers efterslæt“ (oversat fra latin).⁶¹ Hermed hentydede Chemnitz formodentlig til latinske øvelsesbøger i lighed med dem, Jørgen Skeel, Axel Skeel og Jacob Ulfeldt affattede.

Disse tre øvelsesbøger er ligesom Basilius Chemnitz' redegørelse meget illustrerende eksempler på, hvorledes latinundervisningen foregik. Den ældste stilebog er skrevet af Jørgen Skeel (1578–1631), søn af Christen Skeel og Margrethe Brahe.⁶² Han blev opdraget og holdt i skole hjemme indtil 1587, da han sammen med sin to år ældre bror Otte Skeel sendtes til Århus skole.⁶³ Hans latinske øvelsesbog er skrevet fra juni til september 1586,⁶⁴ da han var ca. otte år gammel.⁶⁵ Skriften er lidt barnlig, og nu og da er der foretaget rettelser; men det er en fin præstation af en otte-års dreng.⁶⁶

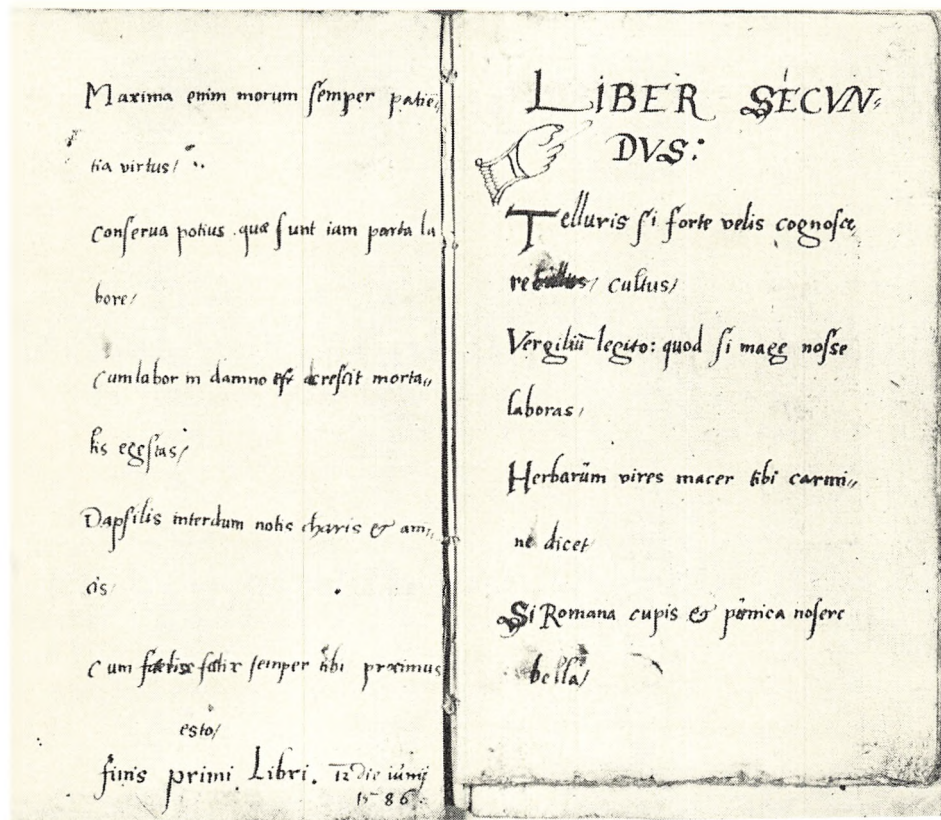
Stilebogen består fortrinsvis af afskrifter af forskellige værker og har ikke det personlige præg som f. eks. Christian IV's latinske stilebog, der indeholder mange små hverdagsbreve fra prinsen til hans nærmeste. Som forlæg har Jørgen Skeel først brugt „Catonis disticha moralia“, hvilket oplyses et sted i teksten: „Ego Georgius Schiel finem 2di libri Catonis--“.

Denne bog består af en samling moralske lærdomme, affattede i latinske heksametre, i fire bøger. Formentlig i det 3. eller 4. århundrede e.Kr. var „præcepta moralia ad filium in prosa“ forfattet, og den blev siden omsat til vers af bl. a. Erasmus af Rotterdam (f. 1466), Johs. Sturm (f. 1507), Jos. Scaliger (f. 1540) og Chr. Daumiers (f. 1612). Der findes ikke på Det kongelige Bibliotek nogen *Catonis disticha*-udgave, som svarer helt til Jørgen Skeels afskrift; derfor har det ikke kunnet afgøres, hvilket forlæg han har benyttet. „*Catonis disticha moralia*“ spillede en stor rolle i middelalderen som skolebog, men brugtes også efter reformationen. Kirkeordinansen af 1539 bestemte, at den skulle læses i første lektie i latinskolerne. Ifølge fortegnelsen fra 1587 over læsestoffet i Ålborg skole læstes „*Catonis disticha moralia*“ i første og anden lektie. Jørgen Skeels far Christen Skeel (f. 1543) havde selv gået i Ålborg skole,⁶⁷ og det er muligt, at han eller en præceptor har gennemgået den for Jørgen Skeel som en forberedelse til, at drengen skulle sættes i Århus skole. – Med visse mellemrum har Jørgen Skeel indføjjet datoer, som viser, at det har taget ca. halvanden måned at komme igennem de fire „*libri Catonis*“.⁶⁸

Efter disse har han afskrevet en række sentenser – „*Memorabiliores Sententiæ ex dictis sapientium Græciæ*“ – som også findes i flere *Catonis disticha*-udgaver, bl. a. i Erasmus af Rotterdams.

Endelig følger 27 dialoger. De første indeholder forskellige hilsener; de følgende bringer spørgsmål og svar om jævne hverdagsemner og illustrerer, hvorledes præceptoren har lært sin elev at tale latin. Som eksempel kan nævnes dialog XIII: Eleven er vendt tilbage fra frokosten og bliver spurgt af sin præceptor: „*Vnde nobis redis?*“ (hvorfra vender du tilbage), hvortil han svarer: „*A ientaculo*“ (fra frokost), og replikskiftet fortsætter således: „*Vbi ientasti?* – *Rogas domi meæ* – *Quid ientasti?* – *Panem iurulentum* – *Quis tecum ientavit?* – *Tota familia* – *Nihil mihi adfers* – *Quid adferam tibi?* – *Frustum panis*“ --- etc.

Næste punkt i Jørgen Skeels øvelsesbog er et skema med spørgeformularer, som eleven kunne bruge, hvis han ville bede om tilladelse til at forlade skolen. Det ser således ud oversat til dansk:

Fra Jørgen Skeels latinske øvelsesbog, 1586. Rigsarkivet, København.

Højtærede lærer, jeg beder om lov til	}	at gå bort	}	hjem til frokost
		at gå ud		at lade vandet at forrette min nødtørft
		at gå ud og købe		brød papir blæk penne

Endelig følger en afskrift af en bog om drenges sæder, „De moribus puerorum in mensa præcipue servandis“ forfattet af Johs. Sulpitius,⁶⁹ som levede i det 15. århundrede. Den udgave, Jørgen Skeel fik gennemgået, var af Christen Mortensen Morsing; han tog baccalaaurgraden 1544 og var derefter hører ved Københavns skole.⁷⁰ Det var vistnok i denne stilling, at han udgav Sulpitius' værk, der er tilegnet „pueros Hafnienses“.

Et par steder i øvelsesbogen er prentet „Acilius Skeel“ med en meget ubehjælpelig hånd. Jørgen Skeels søn hed Axel, og det er sandsynligvis ham, der har skrevet i faderens stilebog, som han måske selv har brugt som begynderbog i latin. Foruden navnet Acilius Skeel står der på en side med samme hånd skrevet en remse gloser, der sikkert har hørt til de første latinske ord, som en dreng lærte: homo, liber, libellus, caput, crinis, caro, oculus, manus med flere.

Et mærkeligt tilfælde er det, at også Axel Skeels stilebog er bevaret.⁷¹ Axel Jørgensen Skeel (1619–37) opdroges først hjemme; men da faderen var død, fandt moderen det gavnligt at sende ham hjemmefra. 1633 kom han med sin præceptor i huset hos Jesper Brochmand, hvor han forblev i to år og lagde „temmelige fundamentet udi det latinske sprock saa vit helbreden vilde tilstede.“ 1635 rejste han hjem og året efter til Sorø.⁷² Hans stilebog rummer 80 tætskrevne sider. Skriften er meget smuk og ensartet, og der er kun ganske enkelte rettelser – det er afgjort ingen begynderbog. Ligesom faderens stilebog består den af afskrifter. Forlægget er dateret 1633, og stilebogen er på bindet dateret 1635. Man må derfor formode, at den er skrevet inden for dette tidsrum, mens Axel Skeel var i huset hos Jesper Brochmand. Som forlæg har været benyttet en bog af Stephen Hansen Stephanius: „Colloqviorum minorum libri IV pro scholis Daniæ et Norwegiæ, 1633“. Dette er højst interessant; thi ifølge Ehrencron-Müllers forfatterleksikon er den ældste bevarede udgave af denne bog fra 1666.⁷³ Axel Skeels stilebog rummer altså en afskrift af en nu tabt førsteudgave. Ifølge afskriften dedicerede Stephanius denne forøvelse i det latinske sprog („hæcce Latinæ Linguæ Præexercimenta“), der betegnes som „minuta“, til Jørgen Friis, søn af kansler Christen Friis til Kragerup. Jørgen Friis' brødre Christian (f. 1617),

illa non modo seruare. Seruatoris nostri Ba-
ptisma sed et admirandum quadragesima
erum ni cremo sejunium uniuersa recolit
Ecclesia. **APR.** Inigni igitur lasciuia
sunc fertilitatem violant. ueteris tuncus
qui bono uis aruis caput obducentes per
cunctas sine mee curantur, et turpia qua
uis facinora perpetrant.

COLLOQUIUM VIII.

(DE TEMPORE.)

HENRICUS. **ERASMUS.**

HENR. Quid est Tempus? **ER.** Tempus
est mensura, qua metimur motum Solis,
Lunae, Siderum. **HER.** Quae sunt
partes temporis? **ER.** Scilicet, quod
spatium est centum annorum, & Annus,
spatium temporis, quo Sol totum uicem
peragrat orbem, & Mensis, spatium, quo
Luna signiferum perueniens eodem reuer-
titur, & Hebdomas, quae et Septimana,
spatium septem dierum; Dies, Hora, Hora
momentum. **HER.** Quae sunt Anni
tempora? **ER.** Quatuor: Ver, Aestas,
Autumnus, et Hiems. **HENR.** Quae
sunt partes diei? **ER.** Sex: Dilucidatio
cum incipit diuulgari Dies; Mane, seu Hie-
nara, diei primisimum; Dies clarus, seu
artus dies; Serenitas, seu dies; et

occiduum, cum sol occidit; Supercia
tempus, diei nouissimum tempus. **HENR.**
Quot sunt partes Noctis? **ER.** Octo: Ve-
spera, cum iam tenebrae sunt; Prima fase
quod sunt fauces auercentur; Concupia nox
quod tum omnis cubent; Intempesta nox
seu Noctis meridies, tempus uidelicet re-
bus quereendis nequaquam dilucium; Media
noctis melinatio; Quarta inuicium; Contra-
cinium, cum et galli conficcioant, et
boni res quiescent; et tandem Diluciu-
lum, cum adhuc multum noctis est, nec-
lum luce est. **HER.** Quibus potissi-
mum rebus tempus impendere deceat?
ER. Omne tempus aut in literis con-
mone nos oportet, aut ad uirtutem exer-
colendam conferre. **HENR.** Quisquam
tione igitur digni sunt, qui otio uel lu-
sueria dediti bonas bonas male ac mis-
tiliter effluere patiuntur.

COLLOQUIUM IX.

(DE MILLE.)

OTIHO. **DIAMERICUS.**

OT. Quid est mille? **DIAM.** Mille
est compages caeli, elementorum, et ceterum

Fra Axel Skeels latinske uelsesbog, 1635. Rigsarkivet, København.

Gregers (f. 1624) og Hans (f. 1625) blev opdraget i Jesper Brochmands hus – Gregers og Hans samtidig med Axel Skeel.⁷⁴ Om også Jørgen Friis opdroges hos Jesper Brochmand, er ikke fundet oplyst. Dette er dog sandsynligt, når alle hans brødre blev det, og forklarer det naturlige i, at Brochmands elever har gennemgået Stephanius' nys udkomne bog, når den ligefrem var dediceret til en af eleverne, eller i hvert fald til to elevens bror. Stephanius' bog var opdelt i fire afsnit og bestod af en række kollokvier, d.v.s. dialoger mellem to personer. Bogen har både et sprogligt og et indholdsmæssigt sigte. Der gives oplysninger både af teo-

logisk og verdslig art; f. eks. handler et kollokvium om Gud, et andet om tiden og dens inddeling, et tredje om metaller.⁷⁵

Den tredje latinske øvelsesbog, som er bevaret fra denne periode, er kun et fragment på fire sider og ikke så interessant som de to ovenfor beskrevne. Den er forfattet af Jacob Ulfeldt til Væbnersholm (f. 1649) i sept. 1659. Ligesom en stor del af Christian IV's stilebog bringer den først en latinsk tekst med latinske bogstaver, derefter den samme tekst oversat til dansk med gotiske bogstaver. På den måde har Jacob Ulfeldt fået begge skrifttyper øvet samtidig. Han har endog gentaget samme tekst to gange på begge sprog, d.v.s. at side et og tre er ens og side to og fire. Indholdet viser, at forlægget må have været et eller andet religiøst skrift.

Ud fra de ovennævnte kilder om undervisningen i det latinske sprog kan man vanskeligt generalisere. Men man kan dog fastslå, at de alle vidner om, at der blev lagt megen vægt på latinundervisningen, og at eleverne fik betydelige kundskaber i dette sprog.

Andre sprog

Adelsdrenge fik ikke nær så omfattende undervisning i andre fremmedsprog som i latin. Af moderne sprog vides flere adelsdrenge at have lært tysk, fransk eller italiensk. Kilderne omtaler ikke så ofte undervisning i tysk, men dette skyldes måske, at det nærmest betragtedes som en selvfølge, eller at adelsdrene lærte så meget andet, at tyskundervisningen relativt set kom til at spille en underordnet rolle. I betragtning af, at de fleste udenlandsrejser i første omgang gik til tyske universiteter,⁷⁶ må man dog regne med, at de i hvert fald har fået visse tyskkundskaber. En del tyske studenter fungerede som huslærere i adelige hjem, og i de tilfælde må eleverne have lært tysk, da lærerne sikkert ikke har kunnet ret meget dansk. Det gjaldt bl. a. Oluf Mouritsen Krognos (f. 1535),⁷⁷ Jacob Seefeld (f. 1545)⁷⁸ og Iver Juel (f. 1635).⁷⁹ Jesper Friis (f. 1593) kom 1602 i Peder Trelunds skole i København „att wndervisis i tysk sprog“,⁸⁰ og nogle år senere gik Hans Krabbe (f. 1595) i samme skole.⁸¹

Mogens Sehesteds børn synes ikke at have lært tysk, så længe de undervistes hjemme; det gjorde derimod Wenzel Rothkirchs sønner.⁸²

Adelsbørn fra hertugdømmerne fik ganske naturligt en grundigere tyskundervisning end de kongerigske, da det for dem var det almindeligst talte sprog. Kaj Rantzau (f. 1591) opholdt sig fra 1595 hos sin farfar Henrik Rantzau på Breitenburg, som sørgede for, at han blev undervist „vdi sin catechismo, som oc vdi tydske oc latinske tungemaal.“⁸³

Tyskundervisning blev ikke givet i latin- og katedralskolerne. Men ved Sorø akademi holdtes en del forelæsninger på tysk. Blandt professorerne nævnes en „fornemme lærd mand, som skal predicke tydsch och derhoes undervise serdelis børnene saa och academicos udi det tydske sprog“.⁸⁴ Undervisningen ved akademiet har sikkert været ret tyskpræget; for mange af professorerne var tyskere eller tysktalende, f.eks. Hans Lauremberg og Henrik Ernst.

Ved Sorø akademi undervistes der også i italiensk og fransk. 1623 antoges Daniel Matras til at „lære de to sprog og hvad der hører til deres rette forståelse og kundskab“.⁸⁵ Hjemmeundervisning på herregårdene i fransk og italiensk er sikkert kun forekommet i meget få tilfælde. Hos Henrik Rantzau nævnes ganske vist en fransk sprogmeister til børnene, Antoine Cause, der i 1570 udgav en fransk grammatik tilegnet de unge Rantzauer;⁸⁶ men Breitenburg var også meget nærmere knyttet til hele den europæiske kulturkreds, end de danske herregårde var det. Gert Rantzau (f. 1558), Henrik Rantzaus søn, blev opdraget i Nederlandene hos grevinde Marie af Arenberg, hvor han lærte fransk og latin.⁸⁷

Charles Ogier fortalte, at der ved den franske ambassadørs første middag hos kongen i 1634 var givet ham tolv danske adelsmænd til opvartning, der alle på én nær kunne fransk.⁸⁸ Dette viser, at fremtrædende adelsmænd – i hvert fald i periodens sidste del – har lært at tale fransk; det skete blot ikke så meget her i landet som på udenlandsrejserne, hvis formål bl. a. var tilegnelse af fremmede sprog.

Ud over de moderne sprog undervistes der også i græsk og hebraisk. I latin- og katedralskolernes øverste lektie blev begyndelsesgrundene i græsk gennemgået; således læste man i Ålborg skole Clenardus' græske grammatik.⁸⁹ I Århus skole skulle Holger Rosenkrantz ifølge Tauber

have fået kundskaber i hebraisk; men det er nok tvivlsomt, om der overhovedet undervistes i dette fag.⁹⁰ – På Herlufsholm har der været undervist i græsk. En af skolens elever Christian Gyldenstjerne bad i 1569 sin far sende sig „enn grammaticam grecam Philippi och Cransium“.⁹¹ 1594 udgav den daværende rektor P. Iversen Borch følgende bog: „Tractatus de vocibus Græcorum encliticis, superiori anno in libera schola Herlouisholmiensi propositus ---“, hvilket også vidner om græskundervisning på Herlufsholm.⁹²

Skolereformen af 1604 fordrede udvidede kundskaber i græsk og om muligt i hebraisk. Hannibal Sehested (f. 1609) lærte latin og græsk, vistnok i Odense skole; Knud Skeel (f. 1616) blev 1632 sendt til Svend Petersen i Odense, og i løbet af et år gjorde han „en merckelig profect baade vdi det latinske oc grædske sprog“.⁹³ Otte Rud (f. 1611) lærte græsk i Sorø,⁹⁴ hvor der holdtes både græske og hebraiske forelæsninger.

Finere dannelse og adelige exercitier

Der blev lagt stor vægt på, at de adelige junkere ikke blot tilegnede sig boglige kundskaber, men også lærte den oprædten og dannelse, som sømmede sig for deres stand.

Peder Baner (f. o. 1540) fik indprentet af sin mor,⁹⁵ hvordan han skulle opføre sig. Han skulle holde sit hoved rent, kæmme sit hår og bede sin værtinde vaske det, holde øren og hænder rene og klippe neglene på hænder og fødder; skoene skulle han pudse, og klæderne måtte han ikke smøre med fedt eller andet. Disse påbud om personlig renlighed får en til at tænke på Niels Bredals „Børne Speigel“, hvor der også fremsættes en række regler for, „hvorledes Børn skal skicke sig“. Peder Baner skulle også vogte sig for løgn, ikke vænne sig til at drikke samt være venlig mod enhver, så at han kunne skaffe sig et godt rygte.

Hannibal Sehested (f. 1609) blev påmindet om sine pligter af sin lærer Christen Jensen på grund af dennes midlertidige bortrejse.⁹⁶ Han skulle være til stede ved kirkelige handlinger, opføre sig artigt og beskedent, skrive sine opgaver i latin og græsk, undgå uhøflighed og dreng-

streger, ikke strejfe rundt i porte og gårde, ikke spise for meget samt undgå hovmodige ord og utøjlet snakkesalighed.

Igennem Chemnitz' redegørelse får vi et udmærket billede af, hvorledes Wenzel Rothkirchs sønner oplærtes i de rette manerer.⁹⁷ Chemnitz oplyser, at drengene hvilede sindet ved legemsøvelser og opøvede anstand med vejledning i Giovanni Della Casa: „Galatheus de Moribus“, når de trængte til et pusterum i studierne. Den er en håndbog fra 1550erne i god tone og omgang med mennesker.⁹⁸ Forfatteren (1503–56) var ærkebiskop af Benevento og en af renæssancens litterære personligheder.

Særlig omhu anvendte Chemnitz på at lære sine elever en smuk og værdig optræden og korrekt samtale; det sidste øvede de sig i daglig ved at drøfte alvorligere emner både på tysk og latin. Usømmelige og uhovfulde ord var ikke tilladt, og eleverne måtte lære at tøjle deres tunge.

Chemnitz opremser en række egenskaber, som han prøvede at bibringe drengene: „Iver efter behersket beskedenhed, et åbenhjertigt blik, harmonisk rankhed og beherskelse i legemsholdning, rolige lader, værdig gangart og blandt anden sømmelighed raskhed til pligtens udførelse“ (oversat fra latin).

Desuden værnede han om properhed både med legeme og klædedragt – dog hjalp tjenestepigen med det første, tjeneren med det andet. Det var også præceptorens opgave at holde opsyn med levemåden, både hvad angik behersket nydelse af mad og drikke, forfriskelse ved legemsøvelser og tilstrækkelig søvn.

Redegørelsen giver det indtryk, at forældrene overlod det helt til præceptoren ikke blot at sørge for elevernes boglige uddannelse, men også at de opførte sig korrekt og dannet.

Ifølge Mogens Sehesteds instruks var det på samme måde overladt til Christian Schmidt at have flittigt opsyn med Sehested-børnenes opførelse, navnlig når deres far ikke selv var hjemme. Præceptoren skulle sørge for, at børnene holdt god bordskik og ikke forlod gården, uden at han selv gik med dem. Endvidere skulle han holde øje med, at tjenstedrengen holdt deres sko og klæder rene.⁹⁹

Oluf Parsberg nævner i nogle leveregler fra 1653 til sine sønner en række egenskaber, som han ønskede, de skulle tillægge sig.¹⁰⁰ De måtte

ikke bedrage nogen, skulle være sanddru i deres tale, skulle lytte til forstandige mænds råd, være ydmyge, høviske og ikke dovne, være mådeholdne i mad og drikke. Endelig mindede han dem om, at exercitier såsom fægtning, ridning og dans „staar unge herremænd vel, thi er saadane exercitier gafnlig baade for ens sundhed, saa og gjøre det ens legeme desponeret til at vere let og færdigt, derfor at i icke skal vennes til dofuenhed saa haver altied et eller andet exercitier for ---.“

Adelige exercitier blev betragtet som et vigtigt led i unge adelsjunkeres dannelse. Disse færdigheder undervistes der ikke i ved katedralskolerne, heller ikke på Herlufsholm, men derimod i høj grad på Sorø akademi. Her var ansat både en dansemester, en berider, en fægtemester, en boldmester og en dribmester.¹⁰¹ Disse lærere, som ofte var udlændinge, var yndede af eleverne. Hvor meget fægtingen har interesseret eleverne, viser Mogens Krabbes fægtebog fra 1656. Den er håndskreven og rummer over et hundrede lektioner. Første lektion handler om „att støde i cauationen inden och wden till“, anden lektion om „at gjøre find i cauationen inden och wden till“, tredje lektion om „at støde i contracauationen inden och wden till“, etc.¹⁰²

Blandt exercitiemestrene nævnes i fundatsen for Sorø akademi også musikerne. Der skulle være en organist, en lutenist og en fiolist, men af disse var kun det første embede besat i længere tid. Om musikundervisningen vides kun lidt, men den synes at være blevet ivrigt dyrket. Regnskaberne oplyser om indkøb af basuner, en cornet, en stor fløjte og violiner. Også på Herlufsholm undervistes i musik; ifølge ordinansen af 1567 skulle børnene mellem klokken tolv og et øve sig i „musica et graphica.“

Tegning fik mange adelsjunkere ligeledes undervisning i. Peder Baner opfordredes 1554 af sin far til at „kaste vtt sköne löffwerck tiill att sy effter“, hvorved der antagelig mentes at tegne ornamentter.¹⁰³ Både på Herlufsholm og Sorø undervistes i tegning. På Sorø akademi skulle der ifølge fundatsen ansættes „en god maler“ til at undervise „udi ritzen og malen saavel som udi fundamentis architectonicis“. Så dygtige folk som Reinholdt Thim og Abraham Wuchters virkede som malere ved akademiet.¹⁰⁴

Piger:

I de fleste tilfælde er de oplysninger, der gives om adelsdøtres undervisning, meget vage eller næsten intetsigende. Anne Sehested (f. 1554) op-tugtedes således til „gudfrygtighed, høffuiskhed oc andre christelige dy-der som en fin oc høffvisk jomfru oc ret adels person best pryder oc vel anstaar, der hoss ocsaa til huss raadighed“.¹⁰⁵ Margrethe Krabbe (f. 1577) oplærtes „udi Guds fryct och saligheds kundskab sampt och till alle adelige dyder.“¹⁰⁶

Langt de fleste piger fik ikke særlig store boglige kundskaber. Dette fremgår bl. a. af en del udtalelser om, at pigerne ikke lærte mere, end der var nødvendigt. Karine Krafse (f. 1561) sattes i skole for at lære at læse, „saa vidt hende fornøden gjordes“; det samme gjaldt Lisbeth Gyl-denstjerne (f. 1564).¹⁰⁷ Lisbeth Bryske (f. 1585) fik skoleundervisning sammen med sine søskende, men da hun havde lært at læse og skrive, så meget som „hun hade fornøden“, lod hendes forældre hende oplære til „anden gierning“, hvilket vil sige husførelse.¹⁰⁸

Gudsfrygt og religion

Adelsdøtres opdragelse til fromhed og gudfrygtighed var mindst lige så omfattende som adels sønners. De lærte katekismus, bønner, Davids salmer og sentenser af bibelen udenad og måtte indprente sig disse kundskaber; thi senere skulle de formodentlig oplære deres egne småbørn i gudsfrygt. Et indtryk af, hvorledes adelspigens oplæring i fromhed foregik, får man gennem den tidligere omtalte kilde „Bibliotheca Rothkirchiana Eqvestris“. Basilius Chemnitz har heri på tysk redegjort for den kristendomsundervisning, som Wenzel Rothkirchs døtre fik;¹⁰⁹ døtrene var Birgitte, Kathrine, Kirsten, Elisabeth og Sophie.¹¹⁰ Han begyndte og afsluttede sin daglige undervisning med andægtig bøn, og til Guds ære sang pigerne både morgen og aften danske og tyske salmer. Hver datter ejede et eksemplar af „Lobwassers Psalmen Davids“, som blev flittigt benyttet. Ambrosius Lobwasser (f. 1515) var professor juris i Kö-

nigsberg;¹¹¹ han oversatte Davids salmer fra franske til tyske rim, således at han bibeholdt lige så mange linier og stavelser, som de franske rim havde, for at salmerne kunne synges efter de samme melodier. Denne oversættelse blev indført i samtlige tyske protestantiske kirker.¹¹²

Foruden at synge blev døtrene også øvet i at holde bøn. De forrettede dels bønner sammen, dels blev de ældste jomfruer også undervist i, hvorledes de skulle bede efter bønnebøger for sig selv i deres kabinet. Det oplyses ikke, hvilke bønnebøger de har anvendt, men fortegnelsen over de bøger, som hver af døtrene ejede, nævner „Stegmans Gebethbuch“, „Dänisch Gebeth und Gesangbuch“ og „Habermans Gebethbuch“. Haberman (eller som han også kaldes Johannes Avenarius) (f. 1516) var doktor og professor i Jena og Wittenberg.¹¹³

Bibelen blev læst daglig, om morgenen på tysk og om aftenen på dansk, for derved på en frugtbar måde at mærke sig „die Predigt Göttliches Wortes“. De ældste døtre plejede derpå at nedskrive indholdet af det læste. Den bibeludgave, de brugte, var ifølge fortegnelsen over deres bøger af Daniel Kramer (f. 1568), en tysk luthersk teolog, som har skrevet bl. a. en fortolkning af bibelen.

Døtrene tilegnede sig religionens hovedartikler efter Luthers katekismus. For at opnå bedre forståelse lærte de desuden dele af Hunnius' „Anleitung zum wahren Christentum“ udenad. I det hele taget synes tilegnelsen af de religiøse skrifter i høj grad at have bestået i udenadslæren. De ældste jomfruer læste endvidere på tysk en katekismus af Conrad Dietericus (f. 1575, luthersk teolog) og „Locos Theologicos“ af Leonh. Hutter (f. 1563, professor theologix i Wittenberg).¹¹⁴

I forbindelse med den hellige nadver og det forudgående skriftemål blev der givet særlig undervisning, alt eftersom lejligheden krævede det.

Foruden denne beretning findes der oplysninger om, hvorledes Birgitte (f. 1638) og Berte Skeel (f. 1644) oplærtes i guds frygt. De var døtre af Christen Skeel og Birgitte Rud. Moderen døde i 1645, hvorefter faderen giftede sig med Margrethe Lunge. Hun døde imidlertid i 1653, og Christen Skeel ville derefter sætte sine døtre i pleje hos deres faster Anne Skeel. I den anledning opstillede han en række leveregler og formaninger til dem.¹¹⁵ De skulle nære inderlig guds frygt; thi hyklere og skinhellige

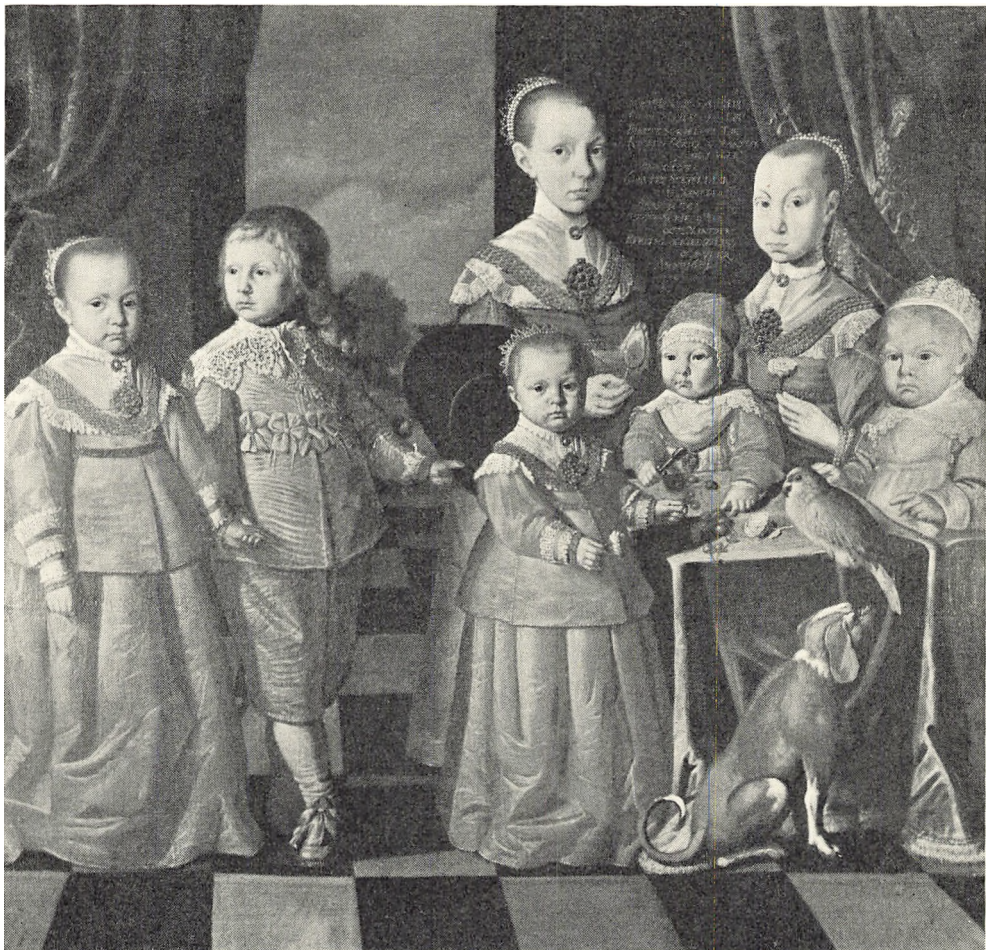
kunne hverken vente lykke eller velsignelse, men ville blive straffet af Gud. Hver morgen og aften skulle de på deres knæ bede til Gud, således som deres farmor havde lært dem. I bibelen og andre gudelige skrifter skulle de daglig læse, og de skulle synge salmer og høre hinanden i det, som deres mor havde lært dem af „catechismo, eders sententzer, Davids psalmer oc spørssmaal med her Nielsis forklaring offuer børnelærdommens parter“. J. A. Fridericia skriver herom, at der kan vel ikke tænkes på andet end Niels Mikkelsen Aalborgs oversættelse af Luthers store katekismus (Kbh. 1629). Det synes imidlertid ikke så sandsynligt, at de to piger allerede som børn har stiftet bekendtskab med Luthers store katekismus, der var beregnet som vejledning for præster og lærere.

Christen Skeels instruks er præget af hans egen fromhed og hans ønske om, at døtrene også skulle blive fromme og gudfrygtige.

Elementære fag: læsning, skrivning, regning

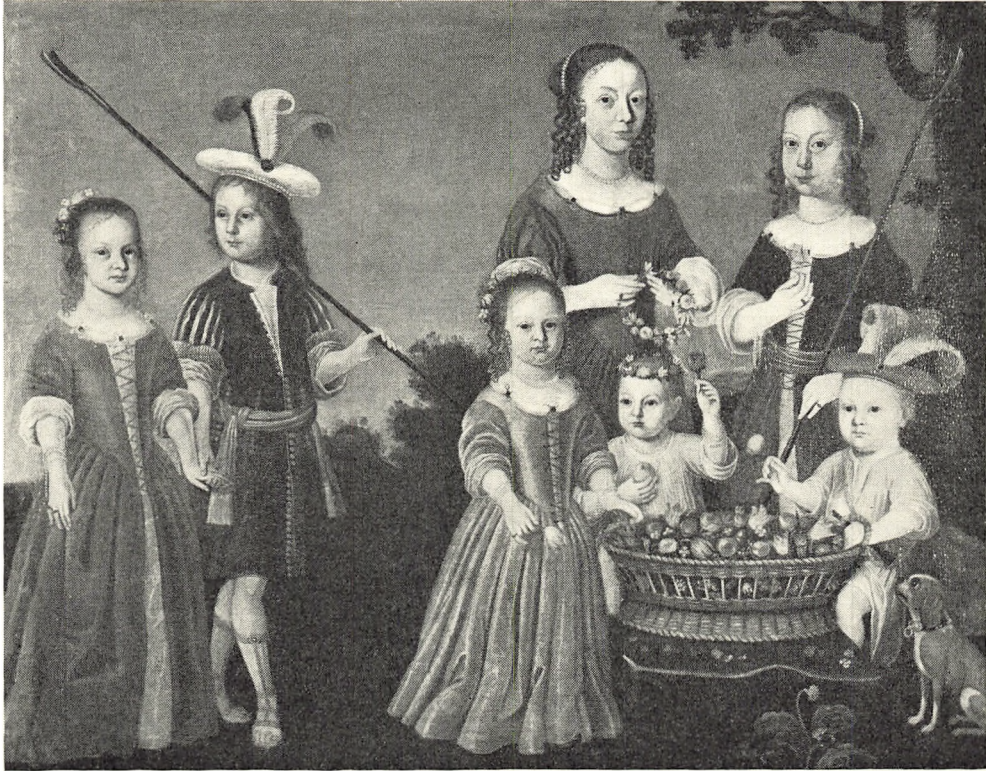
Læsning og skrivning hørte ligesom oplæring i gudsfrygt til de fag, alle adelspiger øvedes i. Undervisningen heri synes at være begyndt i 5–7 års alderen. Karine Gyldenstjerne (f. 1542) kom, da hun var syv år gammel, i Ø kloster, hvor hun lærte at læse og skrive;¹¹⁶ Margrethe Breide (f. 1563) fik, da hun var fem år, en skolemester, som skulle oplære hende i gudsfrygt, læsning og skrivning.¹¹⁷ Marie Below (f. 1586) kunne ifølge Frants Nielsens ligprædiken læse i bøger, førend hun var fyldt fire år; dette er sikkert en overdrivelse udledt af hendes senere omfattende sprogkundskaber – i hvert fald er det usædvanlig tidligt. Birgit Mette Aschersleben (f. o. 1627) sattes i skole sammen med sin bror, da hun var fem år, for at lære at læse og skrive både tysk og dansk.¹¹⁸ Mere oplysende end disse eksempler, der alle stammer fra ligprædikener, er de tidligere nævnte kilder om hjemmeundervisning.

Wenzel Rothkirchs døtre blev øvet såvel i at skrive som i at læse skrevne og trykte bogstaver. Skriveundervisningen omfattede opøvelse af en smuk håndskrift på tysk og dansk, hvilket vil sige gotisk skrift; men de lærte også i et vist omfang latinske bogstaver. Chemnitz lagde desuden vægt på, at de lærte ortografien og den rette måde at distingvere på.

Christen Skeels børn, malet i flere omgange; de fire til venstre malet i 1637, drengen yderst til højre føjet til i 1639 og de to piger i baggrunden til højre føjet til i 1651. Privateje.

Efter forskrifter og formularer øvede de sig i at skrive en lang række udtryk, som passede til forskellige lejligheder. Når der forekom situationer, hvor formularerne ikke var dækkende og anvendelige, blev de trænet i også at skrive efter diktat eller på fri hånd. Som formularbog har de

*Christen Skeels børn fremstillet i hyrdeagtige kostumer.
Malet på grundlag af billedet på foregående side. Gammelkjøgegaard.*

sikkert anvendt Niels Heldvad: „En ny oc skøn Formular Bog“, som udkom i 1625, idet denne bog nævnes blandt de værker, som Rothkirchs døtre ejede.¹¹⁹

Christen Skeel pålagde sine to døtre Birgitte og Berte, at de om formiddagen skulle øve sig i dansk for ikke at glemme, hvad de havde lært, og om eftermiddagen skrive og læse tysk.¹²⁰ Faderen havde givet dem en pige, ikke for at hun skulle opvarte dem, men læse med dem, og opfordrede dem til flittigt at gentage det læste. De skulle skrive til faderen så ofte som muligt, for at han kunne se, om de forbedrede deres håndskrift og stil.

Mogens Sehested bestemte,¹²¹ at hans børns præceptor skulle fortsætte med at lære Jytte at læse og skrive og lade Sophie og Margrethe skrive onsdag og lørdag eftermiddag, når drengene havde fri fra skolen. Det fremgår heraf ganske tydeligt, at pigernes undervisning kom i anden række, og at drengenes latinundervisning betragtedes som langt vigtigere.

Der nævnes i Mogens Sehesteds og Christen Skeels instrukser intet om regneundervisning for de adelige jomfruer. Kun ganske få kilder omtaler regning som et fag, adelspiger oplærtes i. Agathe Sophie Parsberg (f. 1638) lærte at læse, skrive og regne; men en nærmere skildring af undervisningens indhold gives ikke.¹²²

De fyldigste oplysninger om nogle adelspigens regneundervisning giver Basilius Chemnitz' redegørelse,¹²³ som viser, at Wenzel Rothkirchs døtre instrueredes meget grundigt heri. Som regnebøger benyttede de „Brassers Rechenbuch“ og „Dänisch Rechenbuch, Anders Oluffssen“.¹²⁴ Franc. Brassers var regnemester i Lübeck i slutningen af det 16. århundrede;¹²⁵ Anders Olsen var ca. 1560 regne- og skrivemester i København og udgav „En ny konstig Regne Bog udi Tal, Maader oc Vecter, paa Lynnerne och met Ziffre, baade udi helt och brødit tall, met skjøne och nyttige Regle och konstige Exempler“, som siden kom i en række udgaver.¹²⁶ Den indeholder ikke som nutidens regnebøger en række opgaver, men gennemgår forskellige regnemåder med taleksempler og forklarende tekst. Først gennemgås de forskellige tal, og hvorledes de skrives og tælles. Derefter læres regnearterne, „som ære Additio Subtractio Multiplicatio Diuitio oc Progressio.“¹²⁷ Endelig følger en beskrivelse af de „almindelige Kiøbmandz Regle“, bl. a. „Om Bytten, Om Madskaberi eller Selskaffs handel, Om Arffue at skiffte oc dele, Om Skibs part, Om Sølf oc Guld at Regne, Om Mynteri“, efterfulgt af tabeller over mønt, vægt, mål, tidsinddeling og en lang række købmandsvarer.

Rothkirchs døtre lærte både regning med brudte og ubrudte tal og fik navnlig i begyndelsen undervisning i den rette brug af de almindelige regnearter. De forskellige måder at tælle på blev gennemgået både på tysk og dansk, ligesom de fik forklaret forskellen på brugen af de „danske kurant tal“ (arabiske tal) og de latinske (romertal). Endvidere lærte de

om mål, vægt og mønt, hvilket kunne være dem til stor nytte i deres senere husførelse. Møntregningen omfattede forskellen på guld og sølv, sammenligningen af danske mønter, af guld- og sølv mønter samt deres vægt, den bibelske møntregning og rente – såvel almindelig som rentes rente.

Pigerne undervistes også i at beregne tiden og bruge kalenderen. De lærte forskellen på og inddelingen af årstiderne, månederne og højtiderne, endvidere tydingen af planeterne og himmeltegnene med deres indflydelse. Dette var af stor betydning, idet man mente af planeters og stjerner konstellationer at kunne udlæse et menneskelivs skæbne. Når tidspunktet for et barns fødsel som regel blev angivet meget nøjagtigt, var det af hensyn til astrologien.

Desuden belærtes pigerne om „die Qualiteten der 4 gehaltenen Complexionen nach den himlischen Zeichen. it[em] der Elementen.“¹²⁸ Hermed hentydes til læren om de fire legemsvæsker og de egenskaber, man tillagde dem.¹²⁹ Læren om legemets væsker var hovedhjørnestenen i den hippokratiske medicin:¹³⁰ Ligesom der var fire grundelementer i verden – luft, vand, ilt og jord –, var der fire kardinalvæsker i det menneskelige legeme – blod, slim, gul og sort galde –, som skulle stå i et velreguleret forhold til hinanden. Man mente, at sygdomme opstod, når dette ligevægtsforhold forrykkedes.¹³¹ De fire kardinalvæsker sattes ikke alene i forbindelse med elementer og organer, men også med årstid, smagskvalitet, levealder og temperament. Hvis blodet således var den fremherskende væske, var individet sangvinsk; var den gule galde i overvægt, var han kolerisk; var den sorte galde det, var han melankolsk; og var slimen det, var han flegmatisk.

Et andet punkt i pigernes undervisning var: „Von vblichen Characteren der Recepten“.¹³² Dette gik formodentlig ud på at lære pigerne en række opskrifter; der kunne være tale om medicinske, kosmetiske og tekniske recepter foruden redegørelser for fremstillingen af forskellige kemiske præparater. Man anvendte ofte en lang række recepttegn; f. eks. betegnes guld ☉, sølv ☽, kviksølv ☿ og kobber ♀. Disse metaltegn var tillige tegn for planeterne, således at tegnet for guld anvendtes om Solen, sølvtegnet om Månen, kviksølvtegnet om Merkur og kobbertegnet om Venus. Planettegnene blev igen brugt om de tilsvarende ugedage (sol-

tegn for søndag, månetegn for mandag etc.) og findes bl. a. i Holger Rosenkrantz' journal for hans gesandtskabsrejse til Sverige i 1620erne.¹³³ – På nogle slotte og herregårde var der indrettet laboratorier (f. eks. på Gammel Estrup), hvor der dels blev arbejdet i alkymistisk retning, dels fremstillet eleksirer og parfumer, og ikke så sjældent deltog adelige damer i sådanne arbejder. De store mængder syltetøj, som datiden konsumerede, blev til dels fremstillet i laboratorier. Det var derfor meget naturligt, at Rothkirchs døtre skulle lære recepter af forskellig art.

Det er desværre umuligt at afgøre, om disse pigers undervisning var et typisk udtryk for tidens uddannelse af adelsjomfruer, da sammenligningsmateriale ikke findes. Man kan kun nu og da slutte tilbage fra de kundskaber, som adelsfruer besad. Sophie Brahe, der førte en omfattende regnskabsbog for hele sin familie, var dygtig til regning, men i hvilken alder hun har tilegnet sig disse kundskaber, kan ikke besvares.

Husførelse og håndarbejde

Et af de vigtigste fag, som adelspiger fik undervisning i, men hvori adelsdrenge slet ikke deltog, var husførelse og håndarbejde. Læremestrene heri var enten deres mødre eller de kvindelige slægtninge, som tog sig af pigernes opdragelse. Adelsdøtres oplæring i de kvindelige sysler, ofte kaldet „husrådighed“, omfattede al slags husgerning såsom at koge, bage, brygge, sy, brodere, spinde, væve, kniple og knytte.

Ifølge flere kilder tog pigerne først for alvor fat på husgerningen, efter at de havde fået de fornødne kundskaber i læsning og skrivning. Niels Eskilsen beretter om Hilleborg Skinkel (f. 1558), at hendes mor lod hende lære at læse og skrive hjemme; siden sendte hun hende til Dalum kloster til Ingeborg Norby, som skulle lære hende „jomfruct oc gierning at sye oc andet saadant oc gjøre hvad som paa den tid behoff giordis“.¹³⁴ Karine Høg (f. o. 1593) blev af sine forældre holdt i skole hjemme med sine andre søskende og opdraget til dyd og gudsfrygt. Derefter lod de hende „lære at sye, knytte og gjøre andet arbejde, som var hende anstændig, paa det hun i sin tiid kunde være i stand til at skikke sit huus“.¹³⁵

Christen Skeel pålagde sine døtre Birgitte og Berte, der fra 1653 opdroges hos deres faster, at de skulle sy og gøre anden husgerning. De skulle selv holde deres klæder rene og have omsorg for dem. Selv om faderen gav dem en pige, var det nemlig ikke hans mening, at hun skulle opvarte dem.

Ikke blot i de adelige hjem, men også i klostrene blev nål og tråd flittigt brugt, og mange adelspiger fik her undervisning i forskellige håndarbejder. Karine Lykkesdatter opholdt sig i 1529 i Ring kloster, hvor hun ifølge Mette Ovesdatter gjorde gode fremskridt.¹³⁶ Selv om Karine kun havde været der et år, kunne hun sy linnedøm og lave halsklædekraver med små „hedensøm“¹³⁷ i render, og hun vidste, hvordan hun skulle „fly“¹³⁸ det både med åbne gange og andre render imellem. Endvidere kunne hun sy edderkopkraver både små og grove og drage på lærred alle de „sind“ hun så; dog var hun endnu ikke god til at kruse eller drage på lærred, idet hun kun havde prøvet det to gange. – Karine Gyldenstjerne (f. 1542) lærte i Ø kloster både at knytte, kniple og sprange.¹³⁹

Inden for adelen var der meget høje traditioner for håndarbejde i det 16. og 17. århundrede. Det ses tydeligt af de mange fine broderier, bl. a. duge, som stadig er bevarede.¹⁴⁰ Disse broderier er ofte blevet tilvirket af flere i fruerstuerne på herregårdene, selv om de bærer en enkelt adelsdames initialer og anetavle.

Finere dannelse

Ligprædikenerne opremser en række dyder, som adelige jomfruer helst måtte være i besiddelse af. Kirstine Rosenkrantz (f. 1564) skulle optugtes til lærdom, gudfrygtighed, blufærdighed og høviskhed, Mette Dresselberg (f. 1600) til høviskhed, tugtighed, fromhed, stilhed, sagtmodighed og „andre saadanne dyder, som saadanne adelige jomfruer vel anstaar“, Elisabeth Below (f. 1613) til kyskhed, høviskhed og andre kristelige dyder. Disse udtryk er meget stereotype og karakteriserer derfor ikke så meget den enkelte adelsjomfru som hele standen og tiden.

Andre kilder udtaler sig også i temmelig vage vendinger om den dan-

nelse, unge adelige jomfruer skulle tilegne sig. Basilius Chemnitz skrev om Wenzel Rothkirchs døtre, at „bestræbelsen efter en ædel og ærbar arv og vandel blev befordret gennem indplantning og tilegnelse af ærekær tugt og fromhed; sømmelig ære og pligt næst efter Gud mod deres kære forældre; ærbar blufærdighed mod fremmede; forsigtig beskedenhed mod enhver og flittig iagttagelse af deres stand og embede“ (oversat fra tysk).¹⁴¹ Det træk, at de skulle vise beskedenhed, men alligevel huske på, at de var adelige jomfruer, møder man også i Christen Skeels formaninger til sine døtre.¹⁴² Han pålagde dem, at de skulle være ydmyge imod folkene på gården og omgås enhver med adstadighed, finhed og fromhed, så at de kunne være afholdte. Men „I skal dog icke gjøre eder gemen oc holde sladder med dennem, thi ded staa icke iomfruer vel, medens altid holle eder til eders gode farster oc vere for hendis øyen, der kand I høre oc se megit got.“ Om deres opførsel i øvrigt hed det, at de skulle være sparsomme med deres mad og drikke og ikke vænne sig til at være kræsne; de måtte heller ikke spise mellem måltiderne. De skulle gå enkelt klædt og sørge for at holde deres tøj rent. De måtte ikke gå i „de galleste oc nyeste noder, medens gaa som de flieste. Serdelis vil ieg [Christen Skeel] haffue eder all karlactig dragt, pudder oc nøgen krop forbøden.“

Det blev fremdeles pålagt de to adelspiger at vogte sig for dårlige vaner: at snakke ondt om andre, være snerpede, hånlige og frække; derimod skulle de gøre sig umage for at lære trofasthed, beskedenhed, sagtomdighed, ydmyghed, tugtighed, tavshed og andre dyder; det ville pryde dem meget mere.

Blandt de færdigheder, som hørte med til den finere dannelse, regnedes dans og musik. At kongebørnene øvedes flittigt heri, vidner mange oplysninger om; Leonora Christina kunne således spille „sur la viole de gambe, sur la flûte, sur la quitarre“ og på klaver.¹⁴³ Men også adelige jomfruer lærte at danse og spille. Otto Sperling beretter om sit ophold hos Norges kansler Jens Bjelke i 1622, at denne bad ham om at under vise datteren Dorothe Bjelke (f. 1612) i klaverspil, så længe han blev der. Den ti-årige Dorothe havde „et meget godt ingenium, saa at hun i kort tid forstod tabulaturen og formedelst sine smidige fingre allerede

kunde gjøre hel artige tremulanter, hvilket da ikke behagede hendes hr. fader og mig mindre vel, og gik hun saaledes dagligen frem, at hun kunde spille 8 eller 9 psalmer temmelig correct.“¹⁴⁴ Magdalene Sibylle Gersdorff (f. 1643), der opdroges i Haag i året 1652, lærte foruden fransk ogsaa musik og dans. Det oplyses endda, at hun gjorde sa gode fremskridt heri, at ikke mange overgik hende.¹⁴⁵

Sprog (herunder de lærde adelsdamer)

Adelspiger synes almindeligvis ikke at have lært fremmedsprog i ret stort omfang, især ikke i det 16. århundrede. Man kan dog nævne Anne Bille (f. o. 1520), der lærte tysk i Preetz kloster i Holsten, hvor det almindelige talesprog var tysk.¹⁴⁶ Mogens Gyldenstjerne skrev 1535 i et brev til Anne Billes mor Sophie Krummedige: „Gør wel oc syg tynne iomffrwuer gode nat pa myne vegene oc bed tenom icke glemme Renycke Fos wysse.“¹⁴⁷ Rævebogen udkom først i 1555 i en dansk bearbejdelse, og Sophie Krummediges jomfruer må derfor have brugt en af de tyske udgaver.¹⁴⁸

Først omkring 1600 blev det mere almindeligt, at danske adelspiger lærte fremmede sprog. Af disse var tysk afgjort det mest almindeligt lærte. En lang række adelspiger havde tyske skolemestre. Anne Trolle (f. 1598) fik „en ret god Meisner, her Martinum N.“ fra Wittenberg, som lærte hende at læse og skrive tysk.¹⁴⁹ Henrik Huitfeldt holdt ogsaa en tysk præceptor til sine døtre Lisbeth (f. 1615) og Mette (f. 1617), som lærte både at læse, skrive og tale tysk. Ifølge ligprædikenen skulle Mette have været lige sa dygtig til tysk som til dansk;¹⁵⁰ men denne oplysning er det farligt at tillægge nogen vægt. Wenzel Rothkirchs døtre fik en omfattende undervisning i tysk. En lang række af de bøger, de benyttede, var på tysk, og Basilius Chemnitz redegjorde for, hvorledes han gennemgik alle fag lige sa vel på tysk som på dansk. Det gjaldt både religion, skrivning, læsning og regning.¹⁵¹

Christen Skeels døtre Birgitte og Berte lærte ogsaa tysk.¹⁵² Deres far gav dem besked på, at de ikke måtte glemme, hvad deres præceptor Con-

rad Høvel havde lært dem.¹⁵³ Hver eftermiddag skulle de skriftligt og mundtligt repetere, hvad de havde lært i tysk, og tale sproget med hinanden. Faderen tilføjede efter instruksen, at de skulle øve sig mere i tysk, end de havde gjort hidtil. Den bekostning, han havde haft ved at holde tysk skolemester til dem, skulle ikke være spildt.

Birgitte Thott (f. 1610),¹⁵⁴ Mette Rosenkrantz (f. 1617),¹⁵⁵ Birgitte Mette Aschersleben (f. o. 1627),¹⁵⁶ Mette Rosenkrantz (f. 1631),¹⁵⁷ Birgitte Rosenkrantz (f. 1633),¹⁵⁸ Elisabeth Thott (f. 1636),¹⁵⁹ og Anne Margrethe Quitzow (f. 1652)¹⁶⁰ lærte også tysk.

Af de øvrige fremmedsprog var fransk det sprog, som flest adelspiger lærte. Medens der kun er fundet oplysninger om tre adelsdamer, som kunne engelsk, nemlig Susanne Juel, Birgitte Thott og Elisabeth Thott,¹⁶¹ kendes der en hel del eksempler på, at piger har lært fransk. Om Marie Below (f. 1586) siges det, at „hun haffuer selff lagt vind paa det frandsøske maalt at lære udi huilcket hun vden læremæster haffuer naaed lige fuldkommenhed“ som i latin.¹⁶² Margrethe Lange, søster til Sophie Brahes anden mand Erik Lange, oversatte flere gudelige skrifter fra fransk, hvilket vidner om betydelige kundskaber i dette sprog;¹⁶³ men hvornår og hvordan hun har lært fransk, har ikke kunnet oplyses. Anne Trolle (f. 1598) fik „en indfødt Gallum, ved naffn Peder N.“, som på kort tid lærte hende at læse og tale fransk.¹⁶⁴ Elisabeth Thott blev undervist i fransk af sin faster Birgitte Thott (søsterdatter af Marie Below), der selv beherskede mange sprog.¹⁶⁵ Susanne Juel (f. ml. 1610 og 1620) kunne også fransk.¹⁶⁶ Det samme gjaldt hendes datter Anne Margrethe Quitzow (f. 1652), der arvede hendes levende interesse for studier, og holdtes til bogen fra sin tidligste barndom.¹⁶⁷

Latin, der for drenge var det altdominerende fremmedsprog, lærtes kun i enkelte tilfælde af piger. Magdalene von Deden (f. o. 1573) skulle allerede som 13-årig have kunnet skrive fire-fem sprog, deriblandt latin.¹⁶⁸ Marie Below (f. 1586) havde større lyst til læsning end leg, og hun blev derfor tidligt sat i skole. Hendes far lod hende lære latin sammen med broderen Claus Below.¹⁶⁹ At hun gjorde gode fremskridt heri, fremgår af et lille brev, som hun skrev på latin til Holger Rosenkrantz, da hun var ca. tolv år gammel.¹⁷⁰ Susanne Juel og hendes datter Anne

Margrethe Quitzow beherskede latin så godt, at de begge oversatte skrifter fra latin til dansk.¹⁷¹ Sidstnævnte oversatte de to første bøger af Ciceros „De Officiis“ og tre bøger af Cæsars „De Bello Gallico“. Hun opnåede så stor færdighed i det latinske sprog, at hun mundtligt kunne disputere med de største lærde, ligesom hun korresponderede på latin med flere af sin samtids ansete videnskabsmænd.

Birgitte Thott (f. 1610)¹⁷² lagde ved sin oversættelse af den romerske moralfilosof Senecas skrifter fra latin til dansk (1658) også betydelige sprogkundskaber for dagen. Hun undskyldte, at hun ofte måtte omskrive i stedet for at oversætte sin originals vanskelige filosofiske stil; men netop herigennem viste hun en beundringsværdig evne til at behandle modersmålet. En forudsætning for, at hun kunne oversætte dette arbejde, var, at hun selv til bunds havde forstået forfatterens filosofiske betragtninger.

Birgitte Thott beskæftigede sig meget med kvindens stilling i samfundet. Den studerende og åndeligt bevægede kvinde var endnu en undtagelse i Danmark; men Birgitte Thott gjorde sig som en af de første til talsmand for, at kvinderne skulle have samme adgang til uddannelse som manden. I fortalen til Seneca-oversættelsen opfordrede hun sine medsøstre til at tilegne sig boglig viden, selv om mange betragtede lærdom som unyttig og skadelig for det kvindelige køn. Hvis visdom skulle regnes for farlig for kvinder, burde man da ikke med samme ret anse vankundighed for farlig? Skulle kvinder være så skrøbelige, at de ikke kunne bære klogskab, kunne de vel langt mindre klare sig med uforstand. Hun gav Plutarch ret i, at lærdom og videnskab let kunne holde kvinder fra „usømmelige øvelser“, og at lærde kvinder ville skamme sig over at fordrive tiden med tant og håne dem, der troede på fabler og eventyr.

I sit forsvar for kvindelig lærdom stod Birgitte Thott ikke alene. Netop i 1650erne gav Susanne Gjøe – mor til Karen Brahe, der grundlagde det kendte bibliotek i Odense – udtryk for de samme tanker i sin oversættelse af Ludovicus Vives' skrift om jomfruernes optugtelse.¹⁷³ Vives (f. 1492) var en spansk filosof, som stod i nær forbindelse med Erasmus og Thomas More og opholdt sig ved Henrik VIII's hof som opdrager for Marie den Blodige. Hans værker fik stor indflydelse på den følgende tids filosofi, og også for undervisning og opdragelse blev hans arbejde grundlæggen-

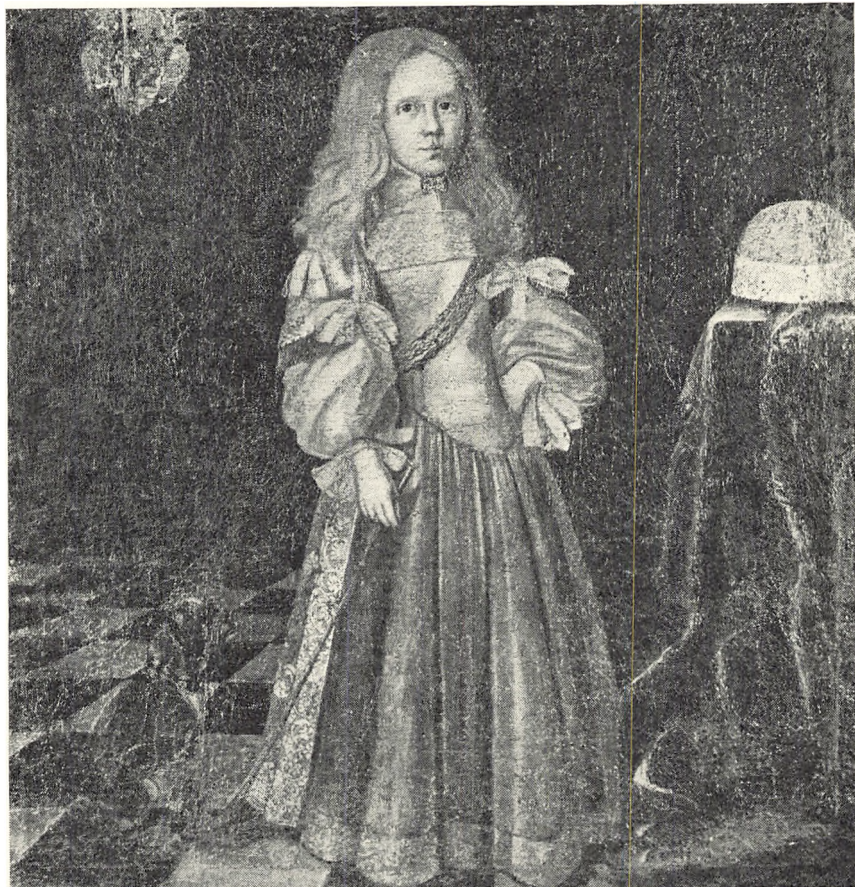
*Søn af Preben Brahe og Susanne Gjõe, formentlig Falk Brahe (1655–76).
Odense adelige Jomfrukloster.*

de. Den udgave, som Susanne Gjõe benyttede af skriftet om jomfruernes optugtelse, har været affattet enten på fransk eller latin.¹⁷⁴ Hendes oversættelse er dateret, formentlig af Anne Gjõe, til 1659 eller 1654,¹⁷⁵ og Susanne Gjõe, der var født 1634 som datter af Karen Bille og Falk Gjõe, har da været 20–25 år. Hun må altså allerede i en ung alder have haft store sprogkundskaber. Desværre vides det ikke, hvorledes hun har tileg-

Datter af Preben Brahe og Susanne Gjøe, Karen Brahe (1657–1736) eller Sophie Brahe (1659–95). Odense adelige Jomfrukloster.

net sig disse. At hun også havde en usædvanlig smuk og let læselig skrift, fremgår tydeligt af håndskriftet. De personalia, der findes om hende i Karen Brahens bibliotek, oplyser kun, at hun blev oplært i Guds sande kundskab og alle sømmelige videnskaber. „Var̄ dertil med aff Gud och saa benaadet med sær naturens gauffue, sa det noch i ungdomen tegned, den fuldkommenhed hun siden naade.“

*Søn af Preben Brahe og Susanne Gjoe, formentlig Jørgen Brahe (1662–1716).
Odense adelige Jomfrukloster.*

Susanne Gjoe har i fortalen til sin oversættelse skrevet, at jorden dyrkedes med større flid, og dyrene værnedes med større omhu, end man almindeligvis viste for børnenes opdragelse. Hun mente, at man bestræbte sig mere på at samle gods og guld for at kunne gøre sine børn rige end på at efterlade dem gudsfrygt og dyd som den rette arv; „isyn-derlighed maa ieg bekiende, at mand hafwer ringe eller ingen omhue for

*Datter af Preben Brahe og Susanne Gjøe, formentlig Birgitte Brahe (1664–1745).
Odense adelige Jomfrukloster.*

jomfruernis opføtzet, oc fordi at de icke wed deris forstand eller fortiene-
ste, komme til æhre eller værdighed, mener mand, at ald den umag
mand tager for at undervise dennem er fortabt, oc at de hafve icke behof
at lære eller wide noget, oc icke end det ringeste.“

Derefter følger en omtale af personer, der tidligere har beskæftiget sig
med jomfruers opdragelse: Aristoteles har draget den slutning, at „de

steder feile en stor deel af deris lycksalighed, hvor qvindis personer ere ille opfødde oc underviste“; derfor har han såvel som Platon, Xenophon og Plutarch samt kirkefædre Hieronymus, Cyprianus og Tertullianus efterladt regler for kvinders livsførelse. Antonio de Guevara (f.o. 1480)¹⁷⁶ formaner i „Fürstliche Weckuhr“ kvinder „at legge sig effter videnskab oc visdom oc indfører mange exemplar, som ved deris lærdom oc dyd hafve fortient berømmelse oc tilegner det den forsømmelighed med optugtelsen, at der icke er flere iblant dem som nu ere der hafve forstaaed at skicke sig bedre end mand faar de fleste gjøre“. Den, som fremfor nogen anden havde skrevet om, hvad der anstod sig for jomfruer, var dog Ludovicus Vives, hvis skrift Susanne Gjõe kaldte „et smugt speil for qvindispersoner“. Hun forklarede, at hun havde oversat det i håb om, at dets lærdom kunne blive til gavn for andre.

Både Birgitte Thott og Susanne Gjõe hørte til den kreds af adelsdamer, som man har kaldt „de lærde“. Denne gruppe er ikke særlig talrig, og dens repræsentanter er ofte snævert beslægtede.¹⁷⁷ En lærd adelsfrue gav tit sine kundskaber videre til døtrene, hvilket fremgår af en række eksempler; det gjaldt Susanne Gjõe og hendes datter Karen Brahe, Sophie Below og datteren Birgitte Thott, Susanne Juel og datteren Anne Margrethe Quitzow samt Lisbeth Huitfeldt og datteren Elisabeth Thott.

De lærde adelsdamer dyrkede især sprogstudier, der ofte resulterede i oversættelsesarbejder fra forskellige fremmedsprog til dansk. Endvidere drev mange adelsfruer heraldiske og genealogiske studier. Således var Arild Huitfeldts to søstre Lisbeth og Beate meget interesserede heri.¹⁷⁸ De mange slægtbøger, der er bevaret fra denne periode, er et vidnesbyrd om, hvor stor interessen var for genealogisk forskning. I slægtbøgerne har adelsdamer noteret, hvad de vidste om deres egen og andre adelige slægter, suppleret med oplysninger fra forskellige krøniker og anden trykt litteratur. Sophie Belows slægtbog nævner således som en af sine kilder Cyriacus Spangenberg: „Adels Spiegel“ (1594), et digert tysk værk på ca. 900 sider.¹⁷⁹

Enkelte adelige kvinder dyrkede også andre videnskaber. Sophie Brahe (f. 1556) havde et betydeligt kendskab til den klassiske oldtids mytologi og historie og besad tillige digertalent. Ligesom sin bror Tyge Brahe

dyrkede hun astronomi og kemi.¹⁸⁰ Adelsdamen Susanne Juel forstod sig på matematik og astronomi.¹⁸¹

At enkelte kvinder således hævdede sig over mængden i kundskaber, var naturligvis ikke et specielt dansk fænomen. Også i det øvrige Europa fandtes der i renæssancetiden meget lærde og studerede kvinder. Ligesom renæssancen betød opdagelsen og frigørelsen af individet, kunne man sige, at den ved at give kvinden adgang til lærde studier også betegnede de første skridt på hendes vej mod frigørelsen.

V. KONKLUSION

Den foreliggende behandling af adelige børns opdragelse i Danmark er præget af temmelig mange eksempler. Dette skyldes, at der i det omfattende kildemateriale til adelens historie i det 16. og 17. århundrede kun findes få oplysninger om barndomstiden. Et fuldstændigt og almengyldigt billede kan man derfor vanskeligt nå frem til. Selv om undersøgelsen bygger på oplysninger om ca. 640 børn, er det kun få, vi har virkelig fyldige meddelelser om; ofte berettes der kun om en del af barndommen. Man kan heller ikke vide, om et i kilderne omtalt barn har været typisk eller måske særlig godt eller dårligt begavet. Kun yderst sjældent beretter flere uafhængige kilder om det samme, og derfor har en efterprøvning af oplysningerne ved sammenligning næsten aldrig været mulig.

De forholdsvis få kilder, der giver mere detaljerede beretninger om visse adelsbørns opdragelse og undervisning, stammer for størstedelen fra tiåret 1650–60 og har derfor ikke kunnet belyse eventuelle forskydninger i opdragelsen inden for den behandlede periode. Af disse mere fyldige kilder er der grund til især at fremhæve „Bibliotheca Rothkirchiana Eqvestris“, som giver et godt og konkret eksempel på indholdet af både adelspigens og adelsdrengens undervisning. Desværre savner denne meget grundige redegørelse sidestykker, og man kan derfor vanskeligt generalisere ud fra den. I det hele taget har kildematerialet kun gjort det muligt at påvise mere eller mindre tydelige tendenser.

Den meget udbredte opfattelse, at adelsbørn ofte opdroges hos slægtninge, har vist sig at holde stik. Men af denne undersøgelse fremgår det, at plejeforældrene i de fleste tilfælde hørte til samme slægtled som barnets forældre og ikke, som det ofte er anført, slægtledet før, d.v.s. barnets bedsteforældre.

Undersøgelsen har ligeledes vist, at nogle klostre, og her navnlig de slesvig-holstenske jomfruklostre, også efter reformationen fortsatte med at fungere som opdragelsesanstalter for adelsdøtre. For drengenes vedkommende synes denne opdragelsesform derimod hurtigt at være gået af mode efter reformationen. Bortset fra de adelsdøtre, der undervistes i klostrene, forblev pigerne hjemme hos forældre og slægtninge gennem hele deres opvækst, hvor de undervistes i almindelige skolekunderskaber af private præceptorer og i husførelse af adelsfruerne; i egentlige skoler gik pigerne ikke, og udenlandsrejser kendes heller ikke for deres vedkommende. Adelspiger blev ofte trolovet og gift i en meget ung alder, og dermed var deres barndom og opdragelse tilendebragt. De jomfruer, der sendtes til det kongelige hof, var næsten alle på et sådant alderstrin, at de nærmest må betragtes som voksne. En del adelsdrengene kom derimod til hoffet allerede som børn for at blive prinsernes lege- og skolekammerater.

Af andre hovedtendenser, som har kunnet påvises gennem denne undersøgelse, kan fremhæves, at ret mange adelsdrengene fik en del af deres skoleundervisning i katedral- og latinskoler. Det gjaldt ikke blot, som man kunne vente, børn fra lavadelige slægter, men i høj grad også højadelige. – Herlufsholm og endnu mere Sorø har haft meget stor betydning for adelsdrenge opdragelse. Når disse skoler ikke er blevet behandlet mere indgående i opgaven, skyldes det, at der allerede foreligger grundige arbejder herom. I modsætning til katedralskolerne, Herlufsholm skole og Sorø skole og akademi har det vist sig, at yderst få adelige studerede ved Københavns universitet. Ikke så få kom dog i huset hos universitetets professorer og nød deres private undervisning. Efter skoleuddannelsen fortsatte adelssønnerne med de videregående studier ved fremmede universiteter. Deres alder ved udenlandsrejsernes påbegyndelse var stigende i periodens løb, navnlig under påvirkning af Sorø akademis oprettelse.

Enkelte adelsdrengene tilbragte deres barndom under så specielle forhold, at de ikke har kunnet indføjes i de almindelige skemaer. I Børnehuset i København, der ellers mest var for tiggerbørn, befandt sig i 1611 Godske Rosenkrantz, og i 1639 sendtes Ditlev Brockdorff hertil, fordi

han havde været ulydig mod sine forældre. (Ifølge O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse III p. 367 og 375.)

Selve opdragelsens og undervisningens indhold har det været meget vanskeligt at komme ind på livet af. From og inderlig gudsfrygt gennemtrængte dengang hele livsformen i et omfang, som det er svært for nutiden at fatte. Ligprædikenerne fremhæver gudsfrygten som noget meget centralt, hvilket er ganske naturligt ifølge disse kilders art. Men også andre kilder såsom Christen Skeels instruks viser, at oplæring til fromhed var et vigtigt led i både drenges og pigers opdragelse. På dette felt synes pigerne at have lært fuldt så meget som drengene.

Det dominerende undervisningsfag for adelsdrenge har været latin, og de oplysninger, der er fundet herom, navnlig i „Bibliotheca Rothkirchiana Equestris“ og i Jørgen og Axel Skeels latinske øvelsesbøger, viser, at man gik grundigt til værks. Undervisningen i de øvrige sprog kom i anden række, men gennem udenlandsrejserne har drengene senere haft rige muligheder for at udvide deres kundskaber i de moderne sprog. Pigerne har i det store og hele ikke fået særlig omfattende sprogkundskaber. Tysk var for dem det almindeligste fremmedsprog, men ganske enkelte (især „de lærde adelsdamer“) har dog lært fransk, latin eller engelsk.

Historie- og geografiundervisningen er ikke behandlet i opgaven, da oplysningerne herom er yderst få. I hvert fald på Sorø akademi har adelsdrenge fået undervisning i disse fag. Adelsdøtre har også i nogle tilfælde lært historie. Peder Hegelund skrev en kort historisk oversigt over de danske konger i „ABC aff bibelske Ordsprock“ til Albert Friis' døtre, og Wenzel Rothkirchs døtre havde blandt deres bøger Gotfried Schultzen: „Historische Chronica oder kurtze Beschreibung der denckwürdigstenn Geschichten von Anfang der Welt bis ann das itzige 1647 Jahr“. – Meget få er også de oplysninger, der findes om adelsdrenge undervisning i regning. Dette er mærkeligt, for man skulle vel vente, at de fik øvelse heri som et af de elementære skolefag.

De krav, som datidens samfund stillede til adelsfruerne og adelsmændene, afspejlede sig også i deres børns opdragelse, idet målet for opdragelsen måtte svare til de opgaver, børnene senere stilledes overfor som voksne. Dette fremgår først og fremmest af den meget forskellige uddannelse, der er blevet adelige piger og drenge til del.

VI. BILAG

De efterfølgende lister må ikke tages som fuldstændige og udtømmende fortegnelser over alle de adelsbørn, der blev opdraget det pågældende sted inden for den behandlede periode. Listerne er lavet ud fra de ca. 640 adelsbørn, 260 piger og 380 drenge, jeg har fundet oplysninger om. Man må endvidere have for øje, at der iblandt disse 640 børn udmærket kan have været flere på de enkelte steder, men at vi blot mangler oplysninger derom. Opmærksomheden skal også henledes på, at eksemplerne ikke er helt jævnt fordelt over perioden; de 380 drenge fordeler sig således, at ca. 210 er født før 1600, ca. 170 efter 1600.

Jeg har valgt at anføre navnene alfabetisk, dels fordi fødselsårene ikke er kendt for alle, dels fordi jeg ønsker at tage et vist forbehold over for årstal og aldersangivelser. De er undertiden forkert angivet – navnlig i ligprædikenerne.

Spørgsmålstegn betegner, at oplysningen er sandsynlig, men ikke helt sikker.

Bilag 1: Adelsbørn opdraget hos slægtninge.

ADELSDØTRE HOS MODERENS FAMILIE

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i> m = mormor f = morfar s = moster b = morbror	<i>kilde</i>
Anna Ahlefeldt (f. 1611)	1611	m, s	Ligpr. Ledreborg 451,4°
Birgit Mette Aschersleben		s	Hindsholm: ligpr.

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Dorothea Below (f. 1588)	1600	m	Morsing: ligpr.
Marie Below (f. 1586)	1600	m	Nielsen: ligpr.
Sophie Below (f. 1590)	1593	m, s	Thomsen: ligpr.
Anne Bille		m	Mollerup I 672ff.
Kirstine Bille (f. 1637)	1637	m	Smith: håndskr.
Anna Brahe (f. 1576)		s	Middelfart: ligpr.
Birgitte Brahe (f. 1576)	1584	s, m	Foss: ligpr.
Karine Brahe (f. 1598)	1604	m	Mikkelsen: ligpr.
Sophie Brahe (f. 1578)	1587	m	Oluffsen: ligpr.
Sophie Brahe (f. 1580)	1594	s	Hansen: ligpr.
Margrete Lucia Brockdorff (f. 1636)		m	Bornemann: Leichpr.
Sophia Brockenhuus (f. 1629)	1629	m	Bricka og Gjellerup
Ide Bryske (f. 1610)	1620	s	Hemmet: ligpr.
Catharina v. Buchwald (f. 1564)		m	Jessen: Leichpr.
Hedevig v. Buchwald (f. 1614)	1614	m, b	Smith: håndskr.
Ellen Budde		b	D A A 1890
Dorte Daa (f. 1608)		s	D A A 1944
Lisbeth Friis (f. 1555)	1562	s	Lerche: ligpr.
Sidsel Friis (f. 1588)	1593	b	Mikkelsen: ligpr.
Anne Gjøe (f. 1609)	1619	s	D B L
Helvig Gjøe (f. 1584)		m	Lauritsen: ligpr.
Ide Gjøe (f. 1606)	1619	s	Humble: ligpr.
Barbara Grabow (f. 1631)	1640	b, s	P.T. 2. rk. V 182ff.
Elisabeth Gyldenstjerne (f. 1608)	1619	m	Andersen: ligpr.
Jytte Gyldenstjerne (f. 1613)	1617	s	Brochmand: ligpr.
Jytte Gyldenstjerne (f. 1617)	1619	m	Winstrup: ligpr.
Karine Gyldenstjerne (f. 1605)	1619	m	Middelfart: ligpr.
Lisbeth Gyldenstjerne (f. 1564)	1564	m	Mikkelsen: ligpr.
Mette Hardenberg (f. 1569)	1569	s	Mikkelsen: ligpr.
Anna Holck (f. 1602)	1605	m	H.T. 5. rk. IV 647
Kirstine Holck (f. 1588)		s, s, s	Jacobsen: ligpr.
Dorothea Huitfeldt (f. o. 1583)			Huitfeldt-Kaas p. 44
Lisbeth Huitfeldt		b	Rørdam: A. Hvitfeldt
Anne Margrethe Høg (f. 1628)	1634	f's mor og søster	D A A, Rosenberg: ligpr.
Jutte Høg (f. 1589)	1594	b, mors faster	Bricka og Gjellerup
Margrethe Høg		b, s	Breve til og fra Kr. Gjøe

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Sophia Høg		s	Svane: ligpr. over Sidsel Lunge
Karen Juel (f. 1626)	1630	s	Da. Mag. 3. rk. III 28
Johanne Kaas (f. 1602)	1604	m, mors faster og dennes datter	P.T. 5. rk. I 57ff.
Kirsten Kaas		s	D A A 1899
Kirsten Kaas (f. 1631)	1639	s	Hindsholm: ligpr.
Anne Knob (f. 1531)	1538	s	Bricka og Gjellerup
Elsebe Krabbe (f. 1514)	1517	m	Reravius: ligpr.
Margrethe Krabbe (f. 1577)		m	Håndskr.: M.K.'s levned
Karine Krafse (f. 1561)	1561	f's søster- datter	Arctander: ligpr.
Helle Laxmand (f. 1592)	1596	m, s	Winstrup: ligpr.
Kirstine Lindenov (f. 1648)		m	Bricka og Gjellerup
Sophie Lindenov (f. 1608)	1613	b	Brochmand: ligpr.
Birgitte Lunge (f. 1607)	1612	f	Middelfart: ligpr.
Lisbeth Lunge (f. 1610)		b	Brochmand: ligpr.
Else Munk		m	D A A 1905
Pernille Oxe (f. 1538)		s	Bertelsen: ligpr.
Agathe Sophie Parsberg (f. 1638)	1650	m	Bricka og Gjellerup
Ingeborg Parsberg (f. 1593)		m, s' datter	Mikkelsen: ligpr.
Birgitte Ramel (f. 1628)	1630	m	Andersen: ligpr.
Helvig Rantzau (f. 1589)	1591	m	Mortensen: ligpr.
Lisabeth Sophia Rantzau (f. 1587)	1592	m, b	Hindsholm: ligpr.
Margaretha Rantzau (f. 1605)		m	Klotz: Leichpr.
Kirsten Reedtz (f. 1610)	1626	s	Bricka og Gjellerup
Anne Rosenkrantz (f. 1610)	1622	s	Mikkelsen: ligpr.
Birgitte Rosenkrantz (f. 1555)	1556	s	Nielsen: ligpr.
Ide Rosenkrantz (f. 1639)	1649	s	Wandal: ligpr.
Margrethe Rosenkrantz (f. 1552)		s	Hansen: ligpr.
Mette Rosenkrantz (f. o. 1631)		m	Mogensen: ligpr.
Mette Rosenkrantz (f. 1647)	1657	s, s, s' datter	Bruun: Gunde Rosenkr.
Sophie Rosenkrantz (f. o. 1551)		s	Breve til og fra H. Trolle II 40

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Sophie Rosenkrantz (f. 1642)	1648	m's søster	Foss: ligpr.
Lisbeth Rud (f. 1608)	1614	s, m	D A A 1912
Mette Rud (f. 1606)	1614	s	Middelfart: ligpr.
Sophie Sandberg (f. 1587)	1593	s, s	Andersen: ligpr.
Birgitte Seefeld (f. 1571)			Breve til og fra H. Trolle II 168 & 235
Sophie Sehested (f. 1594)	1594	m	Da. Mag. 3. rk. III 27
Christine Skeel (f. 1609)	1609	m	Gjødesen: ligpr.
Susanne Sparre (f. 1624)	1640	b	Bricka og Gjellerup
Elisabeth Thott (f. 1636)	1637	m	Rosing: ligpr.
Vibeke Ulfstand (f. 1559)		m	Arctander: ligpr.
Anna Urne (f. 1590)	1590	m's søster	Hie: ligpr.
Kirsten Urne		b	Breve til og fra H. Trolle II 40 & 49
Margrethe Urne (f. 1547)		s, s' datter	Mikkelsen: ligpr.
Merete Urne		m, s	Svane: ligpr. over Sidsel Lunge

ADELSDØTRE HOS FADERENS FAMILIE

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i> m = farmor f = farfar s = faster b = farbror	<i>kilde</i>
Dorthe Banner (f. 1651)	1659?	b	D A A 1949
Elisabeth Basse (f. 1547)	1550	s	Eriksen: ligpr.
Sophie Basse (f. 1603)	1613	f's bror, b	Achen: ligpr.
Elisabeth Below (f. 1613)	1614	m's søster, s, s' datter	Bricka og Gjellerup
Elisabeth Bille (f. 1572)	1581	s	Smith: håndskr.
Hilleborg Bille		b's enke	Mollerup I 672
Anne Brahe (f. 1650)	1655	f	D A A 1950
Margrethe Breide (f. 1563)		s	Hindsholm: ligpr., D A A 1889

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Anna v. Buchwald (f. 1598)		s, s	Smith: håndskr.
Margrethe Galt		s	D A A 1893
Else Grubbe (f. 1613)		s	Middelfart: ligpr.
Lene Gyldenstjerne (f. 1588)	1601	b's enke	Smith: håndskr.
Lisbeth Huitfeldt (f. 1615)		m	Riber: ligpr.
Elisabeth Høg (f. 1633)		s	Friis: ligpr.
Margrethe Kaas (f. 1630)	1639	b	Bricka og Gjellerup
Elisabeth Krabbe (f. 1609)	1611	m	Clemensen: ligpr.
Helvig Lindenov (f. 1604)	1606	m	Wandal: ligpr.
Anne Lunge (f. 1610)		s	Tausen: ligpr.
Christine Lunge (f. 1581)	1583	s	Gjødesen: ligpr.
Kirstine Lunge (f. 1608)	1612	m, s	Bricka og Gjellerup
Lisbeth Lunge (f. 1610)	1613	m	Brochmand: ligpr.
Magdalene Lykke		m	D A A 1903
Anne Rosenkrantz (f. 1522)	1525	s	D B I, Skavbo: ligpr.
Kirstine Rosenkrantz (f. 1564)	1571	s	Arctander: ligpr.
Mette Rosenkrantz (f. 1617)	1621	m, s	Lerche: ligpr.
Anne Sandberg (f. 1591)		b's hustru	Rosenberg: ligpr.
Berte Skeel (f. 1644)		s	Chr. Skeels instruks
Birgitte Skeel (f. 1638)		s	Chr. Skeels instruks
Christine Skeel (f. 1609)	1611	m	Gjødesen: ligpr.
Elisabeth Thott (f. 1636)		s	Rosing: ligpr.
Anna Helene Ulfeldt (f. 1669)	1669	s	Henriksen: ligpr.
Anne Ulfstand		s	D A A 1896
Christence Viffert	1565	s	Gjødesen: ligpr.

ADELSSØNNER HOS MODERENS FAMILIE

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
		m = mormor f = morfar s = moster b = morbror	
Balthasar Ahlefeldt (f. 1559)		m	Bobé: Ahlefeldt IV 97
Markvard Ahlefeldt (f. 1571)	1582	f	Bobé: Ahlefeldt IV 91
Christian Barnekow (f. 1626)	1628	s' sviger- datter	Sørensen: ligpr.
Predbjørn Bild (f. 1556)	1568	b	Bricka og Gjellerup

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Jørgen Bille (f. o. 1520)		m	D B L
Ove Bille (f. 1562)		b	Møllerup II 459
Anders Bing (f. 1525)	1532	b	Bricka og Gjellerup
Knud Brahe (f. 1555)		b	Hemmet: ligpr.
Johan Brockenhuus (f. 1588)		s, s	Monrad: ligpr.
Ejler Bryske (f. 1541)		s	D A A 1889
Eskild Gjøe	1611	s	Bendtsen: ligpr. over Otte Gjøe
Falk Gjøe	1611	s	Bendtsen: ligpr. over Otte Gjøe
Henrik Gjøe (f. 1562)		f's bror	Bang: ligpr.
Otte Gjøe (f. 1604)	1611	s	Bendtsen: ligpr.
Hans Grabow (f. 1626)	1642	b	P.T. 2. rk. V 182ff.
Henrik Gyldenstjerne (f. 1540)		b's søn	D A A 1926, Nielsen: ligpr.
Jørgen Hohendorff (f. 1577)	1579	s	Bruun: ligpr.
Henrik Holck (f. 1599)		m	H.T. 15. rk. IV
Henrik Huitfeldt (f. 1583)		b	Winstrup: ligpr.
Claus Juel (f. 1621)	1623	m	Da.Mag. 3. rk. III 27
Mogens Juel (f. 1548)		b	Heise: Rosenkr. Hist. 126
Niels Juel (f. 1629)		s	Aarbøger for Thisted Amt 1909 p. 15f.
Ove Juel (f. 1615)	1618	m	O. J.'s dagbog
Peder Juel (f. 1623)	1627	b	Bartsker: ligpr.
Eske Krafse (f. 1552)		s' søn	Buch: ligpr.
Tyge Kruse (f. 1629)		b	Andersen: ligpr.
Gunde Lange (f. 1576)		f, s	D A A 1901
Jørgen Lunge (f. 1577)	1582	f	Riber: ligpr.
Holger Mormand (f. 1632)		m	Barfoed: ligpr.
Ebbe Munk (f. 1551)	1563	b	Mikkelsen: ligpr.
Niels Parsberg (f. 1653)	1658	s	D A A 1940
Peder Reedt (f. 1531)		b	Jørgensen: ligpr.
Axel Rosenkrantz (f. 1552)	1562	s	Heise: Rosenkr. Hist.
Jørgen Rosenkrantz (f. 1523)	1525	f	J. R.'s selvbiografi
Wenzel Rothkirch (f. 1597)	1602	m	Pontoppidan: ligpr.
Corfitz Rud (f. 1573)		s	Mikkelsen: ligpr.
Jacob Seefeld (f. 1545)	1557	s	Arctander: ligpr.
Jørgen Seefeld (f. 1594)	1594	m	J. S.'s selvbiografi

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Adolf Frederik Sehested		s	D A A 1914
Mogens Sehested (f. 1598)	1598	m	P.T. 7. rk. III 129ff.
Offe Skade (f. 1609)		?	Bysing: ligpr.
Mogens Skeel (f. 1650)	1653	s	Rothe
Henning Sparre		b	Anonym ligpr.
Christian Thott (f. 1568)	1581	b	Mikkelsen: ligpr.
Ebbe Ulfeldt (f. 1610)		s	Rosenberg: ligpr.
Leo Ulfeldt (f. 1651)	1651	m	Hofman II 339
Holger Ulfstand (f. 1553)		b	D A A 1896
Christoffer Urne (f. 1593)		f's søster	Bricka og Gjellerup
Niels Vind (f. 1577)		m	Bricka og Gjellerup
Niels Vind (f. 1615)		b	Monrad: ligpr.

ADELSSØNNER HOS FADERENS FAMILIE

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
		m = farmor	
		f = farfar	
		s = faster	
		b = farbror	
Mouritz Aschersleben (f. 1596)	1605	b	Smith: håndskr.
Martin Barnekow (f. 1599)	1610	b	D A A 1912
Ejler Bille (f. 1604)	1606	b	Mikkelsen: ligpr.
Sten Bille (f. 1527)		b	Rørdam: Univ. hist. I 330
Otte Brahe (f. 1579)	1585	b	Bang: ligpr.
Tyge Brahe (f. 1546)		b	D A A 1950
Tønne Brahe (f. 1591)	1601	b	Smith: håndskr.
Johan Brockenhuus (f. 1588)	1591	m	Monrad: ligpr.
Axel Gyldenstjerne (f. 1629)	1631	s	Hindsholm: ligpr.
Erik Hardenberg Gyldenstjerne (f. 1622)		m	Resen: ligpr.
Jens Høg (f. 1591)	1602	b	D A A 1949
Peder Iversen Jernskæg (f. 1551)		b's søn	Hindsholm: ligpr.
Ove Juel (f. 1608)	1614	s	Mathiesen: ligpr.
Hans Juul (f. 1612)	1617	s	D A A 1890
Kjeld Krabbe (f. 1583)		m, s	Arctander: ligpr.
Otte Krag (f. 1611)		s	Henriksen: ligpr.
Frederik Rantzau (f. 1590)		f, b	Mikkelsen: ligpr.

<i>navn</i>	<i>kom i pleje ca. år</i>	<i>hos</i>	<i>kilde</i>
Kaj Rantzau (f. 1591)	1595	f, b	Bricka og Gjellerup
Palle Rodsteen (f. 1590)		m	Monrad: ligpr.
Jørgen Rosenkrantz (f. 1523)		b, s	J. R.'s selvbiografi
Christen Skeel (f. 1603)	1605	m	Svane: ligpr.
Knud Thott (f. 1639)		f	Worm: ligpr.
Otte Thott (f. 1607)		f's søster	Winstrup: ligpr.
Knud Urne (f. 1564)		fars fætters enke	Hie: ligpr.

ADELSBØRN HOS FAMILIE

<i>piger</i>	<i>hos moderens familie</i>
	38 hos mormor
	1 - morfar
	35 - moster
	12 - morbror og dennes kone
	<i>hos faderens familie</i>
	8 hos farmor
	1 - farfar
	20 - faster
	6 - farbror og dennes kone (enke)
<i>dreng</i>	<i>hos moderens familie</i>
	11 hos mormor
	4 - morfar
	15 - moster
	15 - morbror og dennes kone
	<i>hos faderens familie</i>
	5 hos farmor
	3 - farfar
	6 - faster
	11 - farbror og dennes kone

Nogle kom til fjernere slægtninge, og nogle var hos flere familiemedlemmer efter hinanden.

Bilag 2: Adelsfruer, som opdrog adelsdøtre.

Der findes mange eksempler på adelsfruer, som kun opdrog et enkelt eller et par børn, men kun de, der vides at have haft flere adelsjomfruer i pleje, er taget med her.

kilde

Hos *Birgitte Gjøe* (gift med Herluf Trolle) opdroges:

Anne Abildgaard	D A A 1929
Sibylle Gyldenstjerne (f. 1540)	Krummerup: ligpr.; breve til og fra Mogens Gyldenstjerne I nr. 299
Vibeke Gyldenstjerne	Vedel: ligpr.; breve til og fra Herluf Trolle II 39f.
Lisbeth Huitfeldt	Rørdam: Arild Hvitfeldt
Margrethe Høg	Breve til og fra H. Trolle II 230
Birgitte Rosenkrantz (f. 1555)	Nielsen: ligpr.
Margrethe Rosenkrantz (f. 1552)	Breve til og fra H. Trolle II 39f.
Sophie Rosenkrantz (f. o. 1551)	Breve til og fra H. Trolle II 40
Birgitte Seefeld (f. 1571)	Breve til og fra H. Trolle II 168 & 235
Kirsten (Urne ?)	Breve til og fra H. Trolle II 39f.

Hos *Birgitte Bølle* (gift med Kristoffer Gjøe) opdroges:

Margrethe Basse (f. 1552)	Breve til og fra Kr. Gjøe nr. 181 & 223
Margrethe Høg	Breve til og fra Kr. Gjøe nr. 47
Inger Rosenkrantz	D A A 1910
Anne Sparre	D A A 1917
Karen Sparre	D A A 1917
Dorthe Urne (f. 1566)	D A A 1904

Hos *Mette Hardenberg* (gift med Christian Friis til Borreby) opdroges:

Sidsel Friis (f. 1588)	Mikkelsen: ligpr.
Karine Gyldenstjerne (f. 1605)	Middelfart: ligpr.
Margrethe Norby	D A A 1906
Helvig Rantzau (f. 1600)	Braad: ligpr.
Margrethe Rosenkrantz (f. 1593)	Brochmand: ligpr.
Barbara Wittrup (f. 1591)	Gjellerup: Jens Dinesen Jersin

*kilde*Hos *Sibylle Gyldenstjerne* (gift med Eskild Gjõe) opdroges:

Hilleborg Gyldenstjerne	Krummerup: ligpr. o. Sibylle Gyldenst.
Anna Krabbe	Krummerup: ligpr. o. Sibylle Gyldenst.
Gertrud Lykke (f. 1561)	Håndskr. i Karen Brahes bibl.
Anna Munk	Krummerup: ligpr. o. Sibylle Gyldenst.

Hos *Anne Malthesdatter Sehested* (gift med Ove Lunge) opdroges:

Kirstine Lunge (f. 1608)	Bricka og Gjellerup
Lisbeth Lunge (f. 1610)	Brochmand: ligpr.
Marine Malthesdatter (f. 1561)	Arctander: ligpr.
Sophie Sandberg (f. 1587)	Andersen: ligpr.
Christine Skeel (f. 1609)	Gjødese: ligpr.

Hos *Ingeborg Skeel* (gift med Otte Banner) opdroges:

Christence Dyrø (f. 1569)	Andersen: ligpr.
Johanne Kaas (f. 1602)	P. T. 5. rk. I 57ff.
Ingeborg Kruse (f. 1604)	Brochmand: ligpr.

*Bilag 3: Adelsdrenge undervisning hos københavnske
professorer eller ved universitetet.*

<i>navn</i>	<i>i huset hos</i>	<i>kilde</i>
Joachim Frederik Basse (f. 1608)	Jens Dinesen Jersin	Bricka og Gjellerup
Torben Bille	Niels Hemmingsen og Christen Morsing	K. S. VI 289 og Rørdam: Univ.hist. IV 60
Jacob Biørn (f. 1561)	Klaus Hammer	Bricka og Gjellerup
Tyge Brahe (f. 1546)		Pedersen: Tycho Brahe
Tønne Brahe (f. 1591)	Kort Aslaksen	Smith: håndskr.
Laurids Brockenhuus (f. 1552)		Jørgensen: ligpr.
Frederik Budde (f. 1589)		D A A 1890
Christian Friis (f. 1617)	Jesper Brochmand	D A A 1942
Gregers Friis (f. 1624)	Jesper Brochmand	Brochmand: ligpr.
Hans Friis (f. 1625)	Jesper Brochmand	Hans Friis' levned

<i>navn</i>	<i>i huset hos</i>	<i>kilde</i>
Ejler Grubbe (f. 1532)	Ejler Hansen Mal- mø og Jens Sinning	Rørdam: Univ.hist. I 334f.
Sivert Grubbe (f. 1566)	Anders Lauritsen	S. Grubbes dagbog
Erik Hardenberg (f. 1529)	Johs. Machabæus	Medelbye: ligpr.
Arild Huitfeldt (f. 1546)	Johs. Machabæus og Poul Madsen	Rørdam: Arild Hvitfeldt
Jacob Huitfeldt (f. 1547)	Johs. Machabæus og Poul Madsen	Rørdam: Univ.hist. I 333
Niels Kaas (f. 1534)	Niels Hemmingsen	Rørdam: Univ.hist. II 385
Pros Knudsen*)		Birket Smith: Univ. matrikel 1618
Magnus Krabbe*)		Birket Smith: Univ. matrikel 1615
Niels Krabbe (f. 1603)*)	Jesper Brochmand	Birket Smith: Univ. matrikel 1621, Hofman II 212
Hans Lange (f. 1542)		Arctander: ligpr.
Holger Pax (f. 1648)		Stenfeldt: ligpr.
Erik Pors*)		Birket Smith: Univ. matrikel 1622
Corfitz Rosenkrantz*)		Birket Smith: Univ. matrikel 1613
Henrik Rosenkrantz (f. 1614)	Herman Nielsen	Mikkelsen: ligpr.
Jørgen Rosenkrantz (f. 1523)	Oluf Chrysostomus og Jens Sinning	J. R.'s selvbiografi
Jørgen Rosenkrantz (f. 1637)	Rasmus Vinding	Henriksen: ligpr.
Oluf Rosensparre (f. 1559)	Niels Hemmingsen	Hie: ligpr.
Sten Rosensparre*)		Rørdam: Univ.hist. IV 528
Jacob (?) Seefeld	} sønner af Enevold S.	J. S. 2. rk. I 340
Jørgen (?) Seefeld (f. 1606)		
Oluf (?) Seefeld		
Mogens Sehested (f. 1598)	Knud Bieske	Thyra Sehested: M. S.
Klaus Skave	Klaus Hammer	Rørdam: Univ.hist. II 570
Axel Skeel (f. 1619)	Jesper Brochmand	Brochmand: ligpr.
Christen Skeel (f. 1543)	Niels Hemmingsen	D A A 1943
Hans Skeel (f. 1617)	Jesper Brochmand	Hansen: ligpr.
Jørgen Skeel (f. 1656)		D A A 1943
Mogens Skeel (f. 1650)	Rasmus Vinding	Rothe

<i>navn</i>	<i>i huset hos</i>	<i>kilde</i>
Otte Skeel	Thomas Pang	P.T. 9. rk. I 90-93
Knud Skram } sønner af		Rørdam: Monumenta
Tyge Skram } Peder Skram		Historiæ Danicæ
Niels Trolle (f. 1599)	Jesper Brochmand	Hofman I 179
Jacob Mogensen Ulfeldt		Kornerup: Resen p. 306
Axel Ulfstand*)		Birket Smith: Univ. matrikel 1611
Knud Urne (f. 1564)	Niels Hemmingsen	Hie: ligpr.
Henning Valkendorf	Klaus Hammer	Rørdam: Univ.hist. II 570

*) angiver, at vedkommende var immatrikuleret ved Københavns Universitet.

Bilag 4: Adelsdrenge i katedral- og latinskolerne.

kilde

Viborg

Knud Brahe (f. 1555)	Hemmet: ligpr.
Thomas Fasti (f. 1538)	Smith: håndskr.
Henrik Gyldenstjerne (f. 1540)	Smith: håndskr.
Herman Juel (f. 1548)	Rothe
Iver Juel (f. 1563)	Ovesen: ligpr.
Mogens Juel (f. 1548)	Arctander: ligpr.
Niels Juel (f. 1557)	Arctander: ligpr.
Niels Kaas (f. 1534)	Winstrup: ligpr.
Gregers Krabbe (f. 1594)	Stockfleth: ligpr.
Niels Krabbe (f. 1603)	Hofman II 212
Jørgen Lunge (f. 1577)	Rørdam: Univ.hist. III 442
Niels Rosenkrantz (f. 1627)	Henriksen: ligpr.
Jørgen Seefeld (f. 1594)	J. S.'s optegnelser
Seefeld } brødre til Jørgen;	Arctander: ligpr. over Christopher
Seefeld } formentlig Enevold,	Seefeld
Seefeld } Lauritz og Viffert	
Arild Steen Sehested (f. 1644) }	D A A 1954
Axel Sehested (f. 1639) }	D A A 1954
Jens Sehested }	D A A 1954
Knud Sehested (f. 1637) }	Frich: ligpr. over Knud Sehested
Niels Sehested }	Frich: ligpr. over Knud Sehested

kilde

Albert Skeel (f. 1572)
 ? Malthe Juel (f. 1594)
 ? Sten Malthesen Sehested (f. 1553)
 ? Hans Skovgaard

Rørdam: Univ.hist. II 347
 Winstrup: ligpr.
 Bricka og Gjellerup
 Rørdam: Univ.hist. II 403

Alborg

Axel Brahe (f. 1550)
 Sten Brahe (f. 1547)
 Frederik Budde (f. 1589)
 Jens Høg (f. 1591) } brødre
 Just Høg (f. 1584) }
 Gregers Krabbe (f. 1594)
 Palle Rodsteen (f. 1590) } brødre
 Sten Rodsteen }
 Christen Skeel (f. 1543)
 Niels Viffert (f. 1532)
 ? Hans Skeel (f. 1617) } brødre
 ? Knud Skeel (f. 1616) }

Wandal: ligpr.
 Brasch p. 206
 D A A 1890
 Torm: ligpr.
 Brochmand: ligpr.
 Stockfleth: ligpr.
 Monrad: ligpr. over Palle Rodsteen
 Jespersen: ligpr.
 Arctander: ligpr.
 Hansen: ligpr.
 Hansen: ligpr.

Arhus

Otte Brahe (f. 1579)
 Otte Brahe (f. 1578)
 Sten Brahe (f. 1547)
 Knud Brockenhuus (f. 1552)
 Just Høg (f. 1584)
 Kjeld Krabbe (f. 1583)
 Gunde Lange (f. 1576)
 Gunde Langes bror
 Holger Rosenkrantz (f. 1574)

Ulrik Sandberg (f. 1552)
 Christoffer Skade (f. 1578)

Albert Skeel
 Jørgen Skeel (f. 1634) } brødre
 Otte Skeel }

Bang: ligpr.
 Lauritsen: ligpr.
 Brasch p. 206
 Bricka og Gjellerup
 Brochmand: ligpr.
 Arctander: ligpr.
 D A A 1901
 D A A 1901
 Vind: ligpr.
 Breve i Ny kgl. S. 2091, 4°
 Wandal: ligpr.
 D A A 1915
 Glahn i Soranerbladet 26. og 27. årg.

kilde

Jørgen Skeel (f. 1578) }
 Otte Skeel (f. 1576) } brødre
 Peder Stygge (f. 1587)
 ? Jørgen Scheel Due
 ? Iver Friis
 ? Hans Juel (f. 1612)
 ? Malthe Juel (f. 1594)
 ? Christopher Seefeld (f. 1543)

Mikkelsen: ligpr.
 Hansen: ligpr.
 Gjødese: ligpr.
 Glahn i Soranerbladet 26. og 27. årg.
 H.T. 6. rk. VI 750
 D A A 1890
 Winstrup: ligpr.
 Arctander: ligpr.

Ribe

Jens Juel (dimitteret 1648)
 Melchior Juel (dimitteret 1648)
 Mogens Juel
 Ove Krag (f. 1578)
 Gunde Lange (f. 1576)
 Gunde Langes bror
 Holger Ulfstand (f. 1553)
 Melchior Ulfstand
 ? Niels Juel
 ? Hans Munk }
 ? Peder Munk } brødre
 ? Frederik Rosenkrantz (død 1602)
 ? Otto Christoffer Rosenkrantz
 (død 1621)
 ? Christen Skeel }
 ? Christoffer Skeel } brødre
 ? Otte Skeel }
 ? Ole Staverskov }
 ? Jørgen Urne }

Kornerup: Ribe Katedralskole I 421
 Kornerup: Ribe Katedralskole I 446
 Thorup p. 68
 Madsen: ligpr.
 D A A 1901
 D A A 1901
 Pedersen: ligpr.
 Hegelund: kalender 1570
 Hegelund: kalender 1576
 Hegelund: kalender 1577,
 Kornerup: Ribe Katedralskole I 333
 Kornerup: Ribe Katedralskole I 347
 Kornerup: Ribe Katedralskole I 347

Svane: ligpr. over Christen Skeel,
 D A A 1943

Thorup p. 68
 Hegelund: kalender 1576,
 Kornerup: Ribe Katedralskole I 333

Odense

Peder Baner (f. o. 1540)
 Erik Rosenkrantz (f. 1612) }
 Jørgen Rosenkrantz } brødre
 Otto Rosenkrantz }

Hall: Adelsöners F., brev fra 1551
 Grave: ligpr. over Erik Rosenkrantz,
 Oskar Andersen p. 273

	<i>kilde</i>
Henrik Mogensen Rosenvinge (f. 1585)	D A A 1955
Mogens Jensen Rosenvinge (f. o. 1614)	D A A 1955
Poul Jørgensen Rosenvinge (f. 1612)	D A A 1955
Christen Skeel (f. 1623)	D A A 1901
? Otte Brahe (f. 1579)	Bang: ligpr.
? Ove Lunge (f. 1613)	Hansen: ligpr.
? Hannibal Sehested (f. 1609)	Til Knud Fabricius 1945 p. 112-135
? Knud Skeel (f. 1616)	Hansen: ligpr.
? Tyge Skeel	Vilh. S. Skeel p. 216

Roskilde

Oluf Aagensen	K.B. 1585, 9. april
Erik Andersen Banner	K.B. 1585, 9. april
Christian Friis (f. 1556)	Bricka og Gjellerup
Mogens Frithoff	K.B. 1585, 9. april
Verner Frithoff	K.B. 1585, 9. april
Ejler Grubbe (f. 1532)	Rørdam: Univ.hist. I 334f.
Oluf Pedersen Maaneskiold	D A A 1903
Kaspar Markdanner (f. 1533)	Bricka og Gjellerup
Peder Marsvin (f. 1578)	D A A 1904
Hans Oldeland (f. 1574)	D A A 1907
Tim Pego	K.B. 1585, 9. april
Morten Jensen Rosenvinge	D A A 1955
Niels Henriksen Rosenvinge (f. o. 1553)	D A A 1955
Christen Skram } sønner af	
Knud Skram } Peder S. og	Breve til og fra H. Trolle II 91
Tyge Skram } Elsebe Krabbe	
Henning Sparre	Anonym ligpr.
Henrik Vind (f. 1594) }	Middelfart: ligpr.,
Iver Vind (f. 1590) } brødre	I. V.'s levned,
Jørgen Vind (f. 1593) }	Brochmand: ligpr.
? Mogens Gyldenstjerne (f. o. 1548)	D A A 1926

*kilde**Lund*

? Sivert Grubbe (f. 1566)	}	Sivert Grubbes dagbog
? Peder Madsen Laxmand		
? Herluf Marsvin		
? Frederik Speil (f. 1564)		
? Jørgen Speil		

Malmö

Peder Bille (f. 1518)	Cedergreen Bech p. 483
Erik Brahe (f. 158?)	Hindsholm: ligpr. over Jørgen Brahe
Falk Brahe (f. 1581)	Hindsholm: ligpr. over Jørgen Brahe, D A A 1950
Jørgen Brahe (f. 1585)	Hindsholm: ligpr.
Jørgen Rosenkrantz (f. 1523)	J. R.'s selvbiografi
Sten Rosensparre (f. 1588)	Friis: Familien Rosensparre
Axel Urne (f. 1591)	Wegner: ligpr.
? Jørgen Bille (f. o. 1520)	D B L
? Sten Bille (f. 1522)	Mollerup I 668
? Erik Hardenberg (f. 1529)	Medelby: ligpr.

Varde

Kjeld Brockenhuus (f. 1550)	Hemmet: ligpr.
Kjeld Juel (f. 1549)	J. S. 4. rk. V 481

Thisted

Claus Juel (f. 1621)	Da.Mag. 3. rk. III 27, D A A 1927
----------------------	-----------------------------------

Vejle

? Erik Hardenberg (f. 1529)	Medelby: ligpr.
-----------------------------	-----------------

Landskrona

Christoffer Ulfeldt (f. 1643)	Henriksen: ligpr.
-------------------------------	-------------------

Randers

Holger Ulfstand (f. 1553)	D A A 1896
---------------------------	------------

*kilde**Horsens*

Niels Vind (f. 1577)

Bricka og Gjellerup

Nykøbing (Falster)

Knud Urne (f. 1564)

D A A 1904

Ystad

Jørgen Rosenkrantz (f. 1523)

J. R.'s selvbiografi

Oslo

Peder Iversen Jernskæg (f. 1551)

Hindsholm: ligpr.

Slesvig

Detlev Rumohr (f. 1554)

D A A 1937

Henrik Rumohr (f. 1556)

D A A 1937

Moritz Rumohr (f. o. 1555)

D A A 1937

*Bilag 5: Adelsbørn ved hoffet.*ADELSDRENGE, DER OPDROGES SAMMEN
MED PRINSERNE

<i>navn</i>	<i>kongebornene</i>	<i>kilde</i>
Anders Bille (f. 1580)	Ulrik (Fr. II's søn)	K.B. 1584, 13. dec.
Henning Bille (f. 1575)	Christian IV	Møllerup p. 379
Christian Bülow (f. 1607)	Christian IV's søn	Winstrup: ligpr.
Henrik Friis (f. 1576)	Christian IV	K.B. 1583, 24. marts, Vedel: ligpr.
Hannibal Gyldenstjerne (f. 1548)	Christian III's sønner	Vejle Amts Aarb. 1908
Peder Gyldenstjerne (f. 1533)	Frederik II	D B L
Ditlev Holck (f. 1556)	Chr. III's sønner og slægtninge	Vejle Amts Aarb. 1908
Henrik Huitfeldt (f. 1583)	Hans (Fr. II's søn)	Winstrup: ligpr.

<i>navn</i>	<i>kongebornene</i>	<i>kilde</i>
Herman Juels søn	Fr. II's sønner	K.B. 1585, 9. april
Jørgen Kaas (f. 1576)	Ulrik (Fr. II's søn)	K.B. 1584, 13. dec.
Christen Lange	Chr. III's sønner	Arctander: ligpr. over Hans Lange
Frederik Lange	Chr. III's sønner	Arctander: ligpr. over Hans Lange
Hans Lange (f. 1542)	Chr. III's sønner	Arctander: ligpr.
Otto Lindenov (f. 1575)	Christian IV	K.B. 1583, 24. marts
Henrik Lykke (f. 1555)	Chr. III's sønner og slægtninge	Vejle Amts Aarb. 1908
Verner Parsberg (f. 1580)	Hans (Fr. II's søn)	D A A 1940
Mogens Pax (f. 1577)	Ulrik (Fr. II's søn)	K.B. 1584, 13. dec.
Frantz Rantzau (f. 1604)	Christian, den udvalgte prins	D B L
Offe Skade (f. 1609)	Ulrik (Chr. IV's søn)	Bysing: ligpr.
Frederik Skovgaard (f. 1576)	Fr. II's sønner	K.B. 1587, 29. okt.
Jørgen Skovgaard	Fr. II's sønner	K.B. 1587, 29. okt.
Christen Skram	Chr. III's sønner	Vejle Amts Aarb. 1908
Melchior von der Wisch (f. o. 1550)	Chr. III's sønner	Vejle Amts Aarb. 1908

ADELSDRENGE, DER BLEV „EDELKNABE“ HOS KONGEN

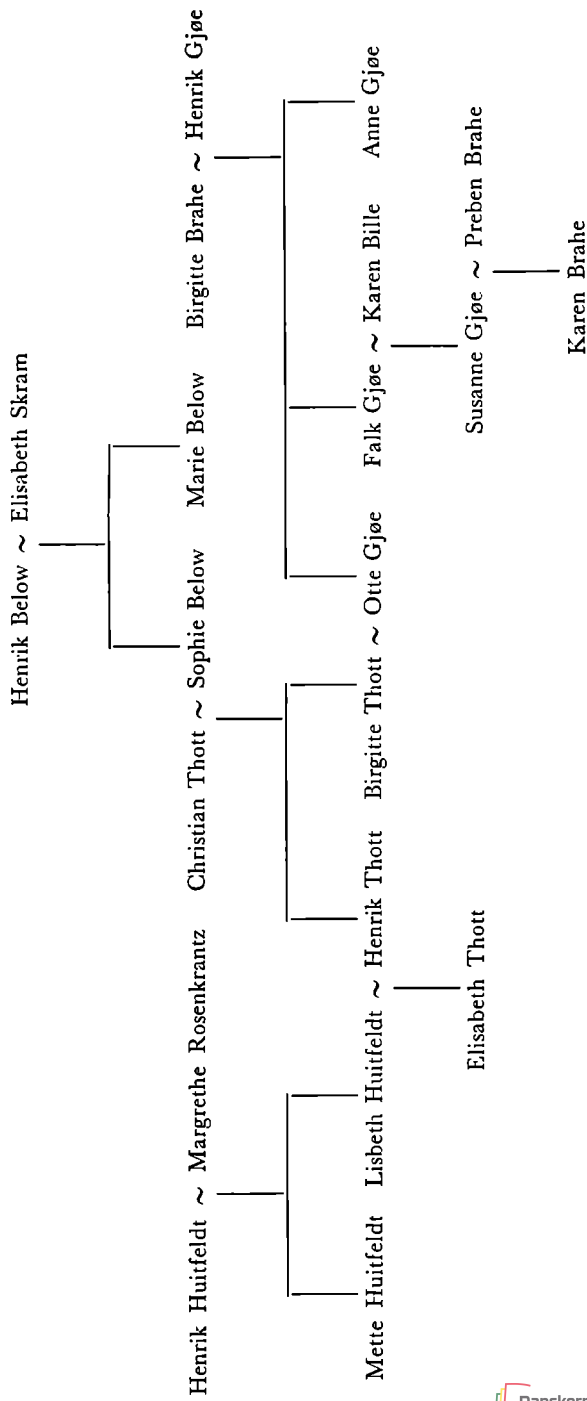
<i>navn</i>	<i>kilde</i>
Martin Barnekow (f. 1599)	D A A 1912
Predbjørn Bild (f. 1556)	Bricka og Gjellerup
Ove Bille (f. 1562)	Møllerup II 459
Sivert Brockenhuus	D A A 1962
Axel Gyldenstjerne (f. 1629)	Hindsholm: ligpr.
Henrik Gyldenstjerne (f. 1540)	Nielsen: ligpr.
Jens Høg (f. 1591)	D A A 1949
Ernst Normand	Brochmand: ligpr.
Claus Podebusk (f. 1562)	Arnoldsøn: ligpr.
Otte Skram (f. 1569)	J. S. 3 rk. VI 143
Christian Thott (f. 1568)	Mikkelsen: ligpr.
Arild Ugerup (f. 1528)	Mikkelsen: ligpr.
Jørgen Urne (f. 1598)	Matthiæ: ligpr.

ADELSDØTRE VED DET KONGELIGE HOF

<i>navn</i>	<i>indkaldtes år</i>	<i>kilde</i>
Hilleborg Bille	1544	Mollerup I 672
Hilleborg Bille	1588	K.B. 1588, 16. jan.
Birgitte Brahe (f. 1591)	1606	K.B. 1606, 20. marts
Sophie Brahe (f. 1588)	1603	K.B. 1603, 6. sept.
Rigborg Brockenhuus (f. 1579)	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Else Bülow (f. 1638)	1652	D A A 1963
Hilleborg Daa (f. 1580)	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Magdalene v. Deden (f. o. 1573)	1586	D A A 1940
Anne Due	1606	K.B. 1606, 20. marts
Lisbeth Fasti (f. 1563)		D A A 1892
Berte Friis (f. 1583)	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Dorthe Friis (f. 1543)	1572	K.B. 1572, 15. juni
Margrethe Galt	1601	K.B. 1601, 12. juni
Sidsel Galt	1603	K.B. 1603, 6. sept.
Birgitte Gjøre		Niels Hemmingsen: ligpr.
Helvig Gjøre (f. 1584)		Lauritsen: ligpr.
Karen Gjøre	1588	K.B. 1588, 16. jan.
Mette Gjøre	1572	K.B. 1572, 15. juni
Vibeke Griis	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Else Grubbe	1599	K.B. 1599, 24. dec.
Hilleborg Grubbe (f. 1577)	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Jutte Gyldenstjerne	1603	K.B. 1603, 6. sept.
Lene Gyldenstjerne (f. 1588)	1606	Smith: håndskr.
Lisbeth Gyldenstjerne (f. 1564)		Mikkelsen: ligpr.
Pernille Gyldenstjerne	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Vibeke Gyldenstjerne (f. 1549)	1572	Vedel: ligpr., K.B. 1572, 15. juni
Kirsten Hardenberg	1588	K.B. 1588, 16. jan.
Beate Huitfeldt (f. 1554)	1572	Middelfart: ligpr., K.B. 1572, 15. juni
Dorothea Huitfeldt (f. o. 1583)	1601	Huitfeldt-Kaas p. 44
Øllegaard Huitfeldt (f. 1582)	1597	Mikkelsen: ligpr.
Jutte Høg (f. 1589)	1606	Bricka og Gjellerup
Margareta Juell (f. 1622)	1648	Emporagrius: ligpr.
Kirsten Kaas	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Sophie Krafse	1572	K.B. 1572, 15. juni
Birgitte Lindenov (f. o. 1581)		Andersen: ligpr.

<i>navn</i>	<i>indkaldtes år</i>	<i>kilde</i>
Sophie Lindenov (f. 1589)	1601	K.B. 1601, 12. juni
Christence Lykke (f. 1636)		Henriksen: ligpr.
Mette Lykke	1603	K.B. 1603, 6. sept.
Helvig Marsvin (f. 1580)	1601	K.B. 1601, 12. juni
Anne Parsberg (f. 1549)	1572	K.B. 1572, 15. juni
Karen Pax	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Lisbeth Pax (f. 1573)	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Anne Rantzau	1601	K.B. 1601, 12. juni
Helvig Rantzau (f. 1589)		Mortensen: ligpr.
Ide Rosenkrantz (f. 1639)	1656	D A A 1910
Birgitte Rosensparre (f. 1586)	1601	K.B. 1601, 12. maj
Mette Rud	1572	K.B. 1572, 15. juni
Dorte Skinkel	1572	K.B. 1572, 15. juni
Klara Sparre	1597	K.B. 1597, 28. sept.
Sidsel Thott (f. 1589)	1606	K.B. 1606, 20. marts
Ide Ulfstand	1572	K.B. 1572, 15. juni
Christence Viffert (f. 1561)	1578	Gjødesen: ligpr.

Bilag 6: De lærde adelsdamer.

*Bilag 7: Redegørelse for Wenzel Rothkirchs sønners
undervisning (1650).*

BIBLIOTHECA ROTHKIRCHIANA EQVESTRIS

Nobilissimorum Florentissimorumqve
Adolescentulorum,
Illustris et Generosi Herois ac Dñi [Domini],
Dn. WENCESLAI ROTHKIRCHII,
Domini de Kraagsgaard etc.
Eqvitis Aurati, atqve Arcis et Territorii
Andwodschoviensis Regii Præsidis,
FILIORUM
Educationis Literatæ
Primitiæ demessæ A. C. 1650.
In Nomine So Sæ [Sancto Sanctæ]
et Individuæ Trinitatis.
Methodica
Pædagogicæ nostræ ingenuæ
Repræsentatio.

Cum præcipua Regnorum Columna sit, ingenua eorum, qui aliquando Sapientia atqve Exemplo aliis præesse ac prodesse debent, Educatio; omnis nostra, in erudendis Generosi speciminis speiqve illustris Adolescentulis Nobilissimis Institutio eo, post Dei gloriam, merito collimavit.

Muneris itaqve nostri functio atqve termini fuere: Dextra et fidelis Doctrinæ, quæ Generosæ mentis ornamentum et lumen est, instillatio; et Morum ad bene beateqve vivendum apta moderatio.

Laborum et Studiorum nostrorum principium et finis fuit Religio et Pietatis cura; quæ quidem, ut tenera illa ætas vera Dei agnitione adeoque Fidei et Salutis fundamento imbueretur, feliciorqve pio hujus cultu laborum nostrorum successus excresceret, simul cum ætate adolescere coepit.

Hinc Lectiones nostræ a precibus devotis atqve cantionibus sacris initium subinde sumpsere, inqve laudem Dei desiere; ita ut singulis diebus ter, ut pote mane, a prandio, et vesperi finitis precibus vel ante eas, Psalmos tergeminos in Nominis Divini gloriam, modo Danice, modo Germanice modulari consueverimus.

Ad veram Dei cognitionem consequendam, præcipue Catechismum D. Lutheri; præter Latinum, Germanicum quotidie, et mane et vesperi, explicatis explicandis, repetimus. Cui quidem subinde Psalmos Germanice recitandos, cum Sententiis Biblicis, Bibliorumqve lectione ipsa commode subjunximus.

~~44~~
 Nobilissimorum Florentissimorumq;
 Adoleſcentulorum,
 Illustris et Generosi Herois ac Dñi,
 Dn. WENCESLAA ROTHKIECHII;
 Domini de Kraagsgaard et
 Equitis Aurati, atq; Arcis et Territorii
 Andwvdschoronicis regni Præſidis,
 PALIORUM
 Educationis Literaræ.

Primitiæ demerſe A. C. 1670.

In Nomine S. S. et Individuæ Trinitatis.

Methodica
 Paedagogia noſtra ingenue
 Repræſentatio.

Cum præcipua Regnorum Columna ſit, ingrua eorum, qui aliquando
 Sapientiâ atq; Exemplo alijs præſe ac prædeſe debent, educatio; omnis
 noſtra, in erudicandis Generoſiſſimiſq; ſpeciminis ſpecig; Illustris Adoleſcentulis
 Nobiliſſimis Inſtitutio eò, poſt Dei gloriam, merito collimant.

Maneris itaq; noſtri fundio atq; termini fieri: Dextra et fidelis
 Doctrina, qua Generoſe mentis ornamento et lumen eſt, inſtillatio; et
 Alorum ad bene beatèq; vivendum apta moderatio.

Laborum et Auditorum noſtrorum principium et finis fuit Re-
 ligio et Pietatis cura; qua quidem, ut tenera illa ætas verè Dei agnitione
 adeq; Fidei et Salutis fundamento imbueretur, feliciorq; piò luxu cultu
 laborum noſtrorum ſuccèſſus excreſceret, ſimul cum ætate adoleſcere coepit.

Hinc Lectiones noſtra à precibus devotis atq; cantionibus ſacris
 initium ſubinde ſumpſere, inq; laudem Dei deſiere: ita ut ſingulis diebus
 ter, ut pote mane, à prandio, et veſperi ſinitis precibus vel ante eas, Nilmeſ
 tergemines in Nomine Divini gloriam, modo Danicò, modo Germanicè
 modulari conſueverimus.

His præmissis, ad Lingvæ Latinæ cognitionem, quæ omnis fere Eruditionis mater est et Sapientiæ Magistra, nos accinximus.

Latinitatis primordia, ut pote declinandi et conjugandi rationem, tam regularem, quam irregularem, una cum præcognitis partium orationis ex Donato, ut vocant, Rhenii Latino – Germanico hausimus, quem quoad potuimus, ediscendo pariter atque indies repetendo aliquoties ad finem perduximus.

Is paulatim perspectis, ad plenioram Lingvæ intelligentiam, fundamentumque Grammaticum, bono cum Deo, transitum fecimus, adeoque Inspectoris arbitrio et Sententia, Jersinii Grammaticæ minoris Doctrinam Etymologicam die Lunæ et Martis; Syntacticam vero die Mercurii et Jovis, horis matutinis ita pertractavimus, ut maxime necessaria, regulis probe explicatis et intellectis; discentes memoriæ mandaverint; reliqua vero crebriori declaratione et repetitione familiaria sibi reddiderint.

Quo autem esset, unde stylus formari posset, instrumentique usus penitus discitibus innotesceret, pro ingeniorum modulo et teneritate, majorum consilio jusque relictis aliis. Tyrocinium Rhenii Latinæ Lingvæ pertractandum recepimus, inque illo explicando, resolvendo atque imitando officium nostrum dieb. Lunæ, Martis et Jovis horis matutinis diligenter fecimus.

Huic in materia sacra Catechismum Lutheri Latinum itidem resolvendum, sensimque memoriæ absque molestia infigendum, die Mercurii et Saturni, matutinis; vespertinis autem horis textum Dominicalem interpretandum adjecimus.

In Lectionum Analysisi operam dedimus, ut singula verba et phrases prius proprie, postea etiam secundum Idioma Lingvæ redderemus; rationem Derivationis et compositionis, ut et mutationis Literarum perdoceremus; tandemque usum Lexicorum, quo ad evolvendum etiam promptiores evaderent erudiendi, ostenderemus.

Hiscæ fideliter peractis, et maximam partem in tabula ad oculum demonstratis, ad Genesin atque imitationem nos contulimus.

Exercitia styli quam creberrime et quidem præprimis dieb. Lunæ Martis, Jovis et Veneris, horis vespertinis ad imitationem Lectionum componenda, in tabula ita elaboravimus, ut monstrata prius phrasium varia constructione, verborumque concinna ordinatione, docentis opera in eadem cum discitibus laboris societate subinde extiterit, hosque difficultate vel tædio prudens illius præsentia levaverit.

Ad uberiores verborum rerumque notitiam et copiam acquirendam, Vocabulario Lubecensium d. Lunæ, Martis, Jovis et Veneris, horis pomeridianis, vocabula partim ediscendo; partim vero crebra repetitione addiscendo, seorsim usi sumus.

Lectionum repetitio, ne memoria eorum quæ didiceramus omnis deponeretur, hoc fuit crebrior, quo fuit fructuosior.

Libros insuper peculiare, tanquam messis nostræ literariæ horrea, quibus Exercitiorum nostrorum Spicilegium conderetur, confecimus, et quam fieri potuit diligentissime locupletavimus.

Cum etiam erudita et elegans manus viris Nobilibus in officiis publ. nihil non ornamenti atqve utilitatis adferre soleat, Scriptionis exercitio quotidie aliquid temporis tribuimus ubi non modo literarum (Lingvæ vernaculæ æque ac Latinæ) elegantia; verum etiam orthographiæ et compositionis Epistolii habita ratio fuit.

Scriptionis loco, ingenii acuendi et oblectandi gratia, in numerandi exercitio, quoad ejus fieri potuit, d. Mercurii et Saturni ad semi horæ spatium a prandio, operam atqve Industriam posuimus.

Sed quia alternatim recreandi quoqve erant Flosculi nostri Nobilissimi, et respiratione quadam ad ultiores labores vegetiores reddendi, animum quandoqve exercitio quodam corporis paulisper relaxari passi sumus; ita quidem, ut Recreationis horas potissimum Morum directioni, secundum manuductionem Joh. Casæ Galatei de Moribus, insumpserimus.

Circa Morum Elegantiam et honestatem, sermonis recte fingendi potissima nobis cura fuit; ut quicquid in Lingva fuerit impedimenti vel difficultatis, industria, quantum in nobis fuit, correctum sit. Id quod Dei beneficio, præstare consuevimus, jucunde et utiliter invicem sermocinando; atqve ita dulcedine quadam teneram ætatem ad graviora indies, et ad promptiorem Lingvæ, primo quidem Germanicæ deinde quoqve Latinæ, usum invitando.

Refrenare itidem lingvam, eamqve cum sanctis auribus ab omni verborum turpitudine prohibere sancte conati sumus, adhita in simul cura, ne quid turpiter aut indecore committeretur.

Lingvæ curam secuta sunt: Verecundiæ moderatæ studium vultus ingenui serenitas, concinna membrorum corporis rectitudo et moderatio, gestus sedati, incessus gravis, atqve inter alia decora in faciendo officio promptitudo.

Munditiei quoqve tam vestium decore corpori accommodatarum, quam ipsius corporis curam diligenter habuimus; ita quidem, ut illa puero; hæc vero præter moderatorem et puerum, ancillæ seorsim demandata fuerit.

Nostrarum tandem partium fuit Diætæ rationem habere, qua præter moderatum cibi et potus usum, teneræ ætati destinatas recreationi exercitioqve corporis horas, et justum somni ac vigiliæ tempus constanter tribuendo, valetudini, post Deum, consulere, quantum valuimus, satagemus.

Disciplinæ deniqve administratio modesta fuit; et temperata honore (personis sc. [scilicet] in animadversionis officio reverenter habito) amore, consilio, adhortationibus, Exemploqve non tam sibi, quam moderandis viventis moderatoris.

Faxit Deus ter optimus Maximus, qui VOS Nobilissimi ac Generosi Adolescentes, una cum Parentibus optimis, totaqve Illustri vestra Prosapia, æternum salvos et incolumes conservet, ut sicuti corporis; ita et animi bonis, deniqve Illustribus vestris Natalibus Virtutum Incrementis, in decus et præsidium Patriæ, salutisqve vestræ emolumentum magis magisque adolescatis et flores-

catis, adeoque spem et vota bonorum omnium, ut strenui virtutis paternæ æmuli, futuræque Regni Columnæ, feliciter expleatis.

Basilii Chemnitz.

A. [Anno] 1650. m. [mense] Julio.

Dansk oversættelse ved overinspektør *H. D. Schepelern*, Frederiksborgmuseet.

Den i Aaret 1650
indhøstede Førstegrøde
fra den boglige Oplæring
af de ædle og blomstrende
Ynglinge
Sønner af
den herlige og ædle Helt og Herre,
Hr. Wenzel Rothkirch
Herre til Krogsgaard m.m.
Gylden Ridder og Høvedsmand
over Slottet og Amtet Antvorskov
i den hellige og udelelige Treenigheds hellige Navn

Methodisk Fremstilling
af
vor fribaarne Opdragelse

Da Rigernes fornemste Støtte er en fribaaren Opdragelse af dem, der engang bør styre og gavne andre med deres Visdom og Eksempel, saa har hele vor Plan til Oplæring af de højædle Ynglinge af ædel Art og lysende Forhaabning – næst Guds Ære – taget Sigte herpaa.

For vort Hverv har vi derfor sat som Virke og Maal: Inddrypning af den passende og sikre Kundskab, der er en ædel Sjæls Pryd og Lys, samt hensigtsmæssig Tilpasning af Sæderne med god og lykkelig Livsførelse for Øje.

Omsorg for Religion og Fromhed har været det første og det sidste i vore Beskæftigelser og Studier; denne Omsorg er derfor fra først af fremvokset med deres tiltagende Alder, saa at de i Barndommen kunde gennetrænges af sand Guds-erkendelse og dermed faa Grundlag for Tro og Frelse, hvorved et lykkeligere Resultat af vore Anstrengelser kunde fremvokse ved from Dyrkelse heraf.

Derfor har vore Lektioner bestandig taget deres Begyndelse med ydmyge Bønner og hellige Sange og er blevet afsluttet med Guds Pris, saa at vi har vænnet os til tre Gange daglig, nemlig om Morgenens, efter Frokost og om Aftenen, enten efter Afslutning af Bønnerne eller før dem, at synge trefold Salmer til Guds Navns Ære enten paa Dansk eller paa Tysk.

Til sand Gudserkendelses Erhvervelse har vi, foruden paa Latin, daglig paa Tysk især gentaget Dr. Luthers Katekismus, baade Morgen og Aften, med Forklaring af, hvad der burde forklares. Hertil har vi nu paa passende Vis tillige bestandig føjet Fremsigelse af tyske Salmer tilligemed Bibelsprog og selve Læsningen af Bibelen.

Næst efter forud anførte har vi lagt os efter Kendskab til det latinske Sprog, som vel er al Lærdoms Moder og Visdoms Lærerinde.

Latinens Begyndelsesgrunde, nemlig Deklinations- og Konjugationslæren saavel den regelmæssige som den uregelmæssige, har vi tilligemed Forkendskab til Tale-delene, øst af Rhenius' saakaldte latinsk-tyske Donat, hvilken vi efter Evne har tilendebragt adskillige Gange baade ved Indlæring og daglig Gentagelse.

Efterhaanden som disse Ting blev tilegnet, gik vi med Guds Hjælp over til fyldigere Indsigt i Sproget og det grammatiske Grundlag, idet vi efter den Tilsynsførendes Raad og Tilskyndelse i Morgentimerne Mandag og Tirsdag gennemgik Læren om Etymologien efter Jersins mindre Grammatik og Onsdag og Torsdag Syntaksen, og det saaledes, at Eleverne har indprentet de mest nødvendige Ting i Hukommelsen, efter at Reglerne var ret forklaret og forstaaet; det øvrige har de gjort sig fortrolige med ved temmelig hyppig Forklaring og Gentagelse.

Men for at Eleverne kunde faa grundigere Kendskab til et Stof, tjenligt til Stilens Dannelse og Apparatus Brug, har vi under Hensyn til den ungdommelige Fatteevnes Begrænsning efter vore Foresattes Raad og Bud ladet andre Ting ligge og paataget os at gennemgaa Rhenius' Begynderbog i det latinske Sprog; med dens Fortolkning, Analyse og Efterligning har vi med Flid gjort vor Pligt i Morgentimerne Mandag, Tirsdag og Torsdag.

Hertil har vi af helligt Stof føjet Luthers latinske Katekismus, der ligeledes er blevet analyseret og efterhaanden uden Besvær indprentet i Hukommelsen i Morgentimerne Onsdag og Lørdag, medens vi i Aftentimerne har fortolket Søndagsteksten.

Ved Læsestykkernes Analyse, har vi lagt Vægt paa først at gengive de enkelte Ord og Sætninger ordret, dernæst ogsaa efter Sprogets rigtige Udtryk, og vi har undervist i Aflednings- og Sætningslæren, samt Læren om Bogstavændringer, og endelig har vi anvist Brugen af Leksika, indtil Eleverne ogsaa blev flinke til at slaa op i dem.

Efter at have afsluttet den grundige Gennemgang af disse Ting og for Størsteparten synligt foreskrevet dem paa Tavlen, har vi vendt os til Fremstilling og Efterligning.

Stiløvelser har vi saa ofte som muligt, og især Mandag, Tirsdag, Torsdag og Fredag i Aftentimerne udarbejdet som Efterligninger af Læsestykkerne; vi har gjort dem paa Tavlen paa den Maade, at Sætningernes forskellige Konstruktion samt Ordenes rigtige Rækkefølge først er blevet paavist; det er frembragt ved Læ-

rerens Bistand i Arbejdsfællesskab med Eleverne, og hans fornuftige Tilstedeværelse har lettet dem for Besvær og Lede.

For at erhverve et større Kendskab og Forraad af Ord og Genstande har vi særskilt brugt Lybækkernes Ordfortegnelse Mandag, Tirsdag, Torsdag og Fredag i Eftermiddagstimerne, dels til at lære Gloser udenad, dels til Tilegnelse ved hyppig Gentagelse.

Repetition af Læsestykkerne med det Formaal, at ikke enhver Erindring om, hvad vi havde lært, skulde svinde bort, har været saa meget hyppigere, som den viste sig frugtbringende.

Ydermere har vi udfærdiget særlige Bøger, ret som Lader for vor Lærdomshøst, hvori vi har kunnet nedlægge og med størst mulig Omhu berige vore Øvelsers Efterslæt.

Da ogsaa en øvet og smuk Haandskrift plejer at være til adskillig Pryd og Nytte for Adelsmænd i offentlige Stillinger, har vi daglig anvendt nogen Tid paa Skriftens Indøvelse, hvorved der ikke blot blev taget Hensyn til Bogstavernes Skønhed (Modersmaalets saa vel som de latinske), men ogsaa til Retskrivning og Affattelsen af et Brev.

I Stedet for Skrivning har vi til Forstandens Skærpelse og for Fornøjelse henvend en halv Times Tid efter Frokost Onsdag og Lørdag ofret Arbejde og Flid paa Regneøvelse, saavidt Lejlighed gaves.

Men eftersom vore ædle Blomster ogsaa til Afveksling skulde forfriskes og ved et Pusterum styrkes til yderligere Anstrengelser, saa har vi undertiden ladet Sindet hvile sig en Smule ved nogen Legemsøvelse og det saaledes, at vi navnlig har anvendt Hviletimerne til Opøvelse af Anstand med Vejledning i Joh. Casa Galateus: „Om Sæderne“.

Særlig Omhu har vi anvendt paa smuk, værdig Optræden og korrekt Samtale, saa at forefaldende Vanskeligheder og Hindringer i Sproget med Flid er blevet rettet, saa vidt vi formaaede, hvilket vi med Guds Hjælp har vænnet os til at gøre gennem behagelig og nyttig indbyrdes Samtale, saa at vi paa ret behagelig Maade daglig har indbudt den unge Alder til alvorligere Emner og til større Færdighed, først i det tyske, dernæst ogsaa i det latinske Sprog.

Fremdeles har vi ærligt stræbt efter at tøjle Tungen og med fintmærkende Øren at holde alle usømmelige Ord borte, idet der samtidig er draget Omsorg for, at intet usømmeligt eller uhøvisk foregik.

Med Omsorgen for Sproget er fulgt: Iver efter behersket Beskedenhed, et aabenhjertigt Blik, harmonisk Rankhed og Beherskelse i Legemsholdning, rolige Lader, værdig Gangart og blandt anden Sømmelighed Raskhed til Pligtens Udførelse.

Med Omhu har vi ogsaa vænnet om Properhed saavel i den til et smukt Legeme passende Klædedragt som i selve Legemet, dog saaledes, at hint er blevet paalagt Tjeneren, men dette foruden til Hovmesteren og Tjeneren, særligt er overladt til Tjenestepigen.

Endelig har det været vor Opgave at have Opsigt med Levemaaden, hvorved vi efter Evne har tilstræbt – foruden behersket Nydelse af Mad og Drikke, Timer, som var afsat for den ungdommelige Alder til Legemets Forfriskelse og Øvelse, samt bestandig at give passende Tid til Søvn og Vaagen – næst Gud at drage Om-sorg for Sundheden.

Sluttelig har Myndighedens Udøvelse været maadeholden og ledet af Ærbødighed (som er vist Personerne ved sømmelig Udøvelse af Straffepligten), Kærlighed, Kløgt, Formaninger og ved Hovmesterens Eksempel, idet hans Livsførelse mere har været bestemt af Hensynet til hans Elever end af Hensynet til ham selv.

Give den treenige Gud, som bevarer Eder, højædle og velbyrdige Ynglinge til-lige med Eders ypperlige Forældre og hele berømmelige Slægt, frelste og uskadte i Evighed, at I maa vokse til og stedse mere blomstre saavel med Legemets som med Sjælens Goder og saadanne Dyders Vækst, som er Eders berømmelige For-ældre værdige, til Pryd og Værn for Fædrelandet og til Gavn for Eders Frelse, og at I saaledes lykkeligt maa fyldestgøre alle retsindige Folks Haab og Ønsker som nidkære Efterfølgere af fædrene Dyd og tilkommende Støtter for Riget!

Basilius Chemnitz
Aar 1650, Juli Maaned

*Bilag 8: Redegørelse for Wenzel Rothkirchs døtres
undervisning (1650).*

BIBLIOTHECA ROTHKIRCHIANA EQVESTIS

Kurtze Entwerffung

der, bey denen HochEdell vndt wohlgebohrnen

Jungfrawen zweyJährigen gepflogenen

Vnterweisung.

Die Krohne aller Tugenden, vndt Reichthumb höchster Glückseligkeit erfolget ausz einem Gottseligen vndt Ehrliebenden Edlen Leben Dannanhero die Hoch-Edell vndt wohlgebohrnen Jungfrawen, zur zierde dero angebohrnen Hochheit, Sinn vndt Tugendreicher vbung deren Edlen Gemüther, vndt Beförderung dero zeitlich- vndt ewigwehrender Glück- vndt seligkeit, trewlich angewiesen worden, zur wahren Gottes Furcht, vndt Befleizung eines Edlen Sittsamen Lebens vndt wandells.

Zu ernster pflüge des dienstes Gottes, haben wir vnszers Beruffs Verrichtung täglich angefangen vndt abgelegt mit Andächtigen Gebethe vndt Geistreichen Lobgesängen.

Die Ehre Gottes zu befördern durch Gesang, haben wir vnsz beydes Morgens

vndt Abends gebraucht der dänischen vndt Teutschen Kirchen Gesänge, so wohl alsz auch des Lobwaszers teutscher Psalmen.

Die Gnade Gottes zu erbitten, haben Sie das Gebeth theils in gesamt vndt mit ein ander verrichtet, theils sind sie auch solches für sich, vndt zwar absonderlich die ältesten Jungfrawen in ihrem Cabinet nach anleitung ihrer Gebethbücher zu verrichten angewehnet vndt vnterwiesen worden.

Zu heylsamer Erkäntnüs Gottes ist die heilige Bibell des Morgens vber Teutsch, vndt des Abends zum Abendgebeth dänisch gelesen worden. Darbey die Predigt Göttliches worts mit fruchten zu mercken, sonderliche, so wohl schrift- alsz Mündliche vnterweisung beschehen. Nach welcher absonderlich die älteste Jungfraw hat pflegen den innhalt der Predigten schriftlich zu festen vndt auff zu zeichnen.

Die Haupt Artickell der wahren Christlichen Religion, haben Sie bevorab erlernet aus dem Catechismo Lutheri, zu welchem Sie vmb mehrer Verstänndüs willen, die Anleitung zum wahren Christenthumb Hunnii nach den fürnembsten fragen auswendig gelernet haben. Darneben dann die ältesten beyden Jungfrawen theils den Catechismum Dieterici, theils auch die Locos Theologicos Hutteri teutsch gelesen.

Zum gebrauche des H. Abentmahls, vndt zu deszen vorbereitung gehöriger Busz vndt Absolutions Ampte ist theils ins gemein, theils auch absönderlich iedes mahl nach erfordering der gelegenheit absonderliche Vnterweisung geschehen.

Deren erlernete Psalmen Biblische Sprüche vndt Gebethe sindt absonderlich auffgezeichnet vndt anderswo mit angeführet worden.

Die Befleisung wohl anstehender Geschicklichkeiten vndt Edler Sitten ist durch fleiszig vndt Sinnreiche vbungen vndt anleitung dero Güther vndt gaben des Verstandes gepflantzet vndt befördert worden.

Dahero Sie zu förderst im gebrauche beyder, alsz dänischer so wohl alsz Teutscher Sprachen, selbige in schriftten vndt drucke zu lesen, reden vndt schreiben seindt geübet worden.

Im schreiben ist nach aller müglikkeit beobachtet worden, beydes die zierde der schrift, nach teutsch- oder dänischen, so wohl alsz auch theils Lateinischen Characteren, wie dann auch die orthographie, sambt der art vndt weise zu distingviren, vermöge deren dessentwegen schriftlichen Vnterricht.

Deren fürschriftten sindt gewesen anleitung vndt formular vff aller hand vbliche vndt begebende fälle teutsch vndt dänisch zu stylisiren, Vndt sonderlich zu folge derer nach gelegenheit etwas ausz freyer hand zu schreiben, so ihnen für gedictiret oder aber selbst zu stylisiren biszweilen fürgegeben worden.

Nach dem Schreiben sindt Sie fleiszig vndt gründlich zur Rechnung, so wohl in Schlechter- alsz Bruch- rechnung angewiesen worden. Darbey sonderlich anfänglich die rechte Praxis vndt gebrauch der Vier schlechten Species list klärlich gezeigt worden.

Fünfte Entwerfung

Der bey seinen andern Böttern und erwähltesten
Jüngern zweyzehnjährigen
Anweisung.

Die Reiche aller Tugenden, mit Reichthum höchster Güter, die
Reichthum auf einem Bötterlichen und erwähltesten Leben.
Dannmehr die Reichthum und erwähltesten Jüngern, die jede
ders angestrichen Gesetz, dem mit Tugendlicher Übung davon
sein Gemüthe, mit Bekämpfung derselbigen, mit einigem,
wunder Belust und seligkeit bewußt angestrichen werden, die von
von Gottes Reich, und Beförderung nicht allein Böttern,
Leben mit bewußt.

Zu demselben alle der Dienste Gottes, haben wir dessen
Bewußt Bewußt, täglich angestrichen und abgesehen mit
Bewußt, Böttern und Böttern, der Böttern.

Die Böttern zu bewußt, dieser Böttern, haben wir
auch einen Bewußt und bewußt, der Böttern und
Böttern dieser Böttern, so wohl als mit der Böttern, der
Böttern.

Die Böttern Böttern zu bewußt, haben wir der Böttern
Böttern in bewußt und mit ein andrer bewußt, Böttern sind sie
mit bewußt für sich, und zwar abgesehen die Böttern Jüngern
in ihrem Cabinet nach bewußt ihrer Böttern, der Böttern,
Böttern angestrichen und bewußt werden.

Zu demselben Böttern, bewußt Böttern ist die Böttern
Böttern der Böttern, der Böttern, und der Böttern, der Böttern,
Böttern bewußt gelassen werden. Darbey die Böttern Böttern
wird mit bewußt zu bewußt, bewußt, so wohl schriftlich, als
Böttern, der Böttern bewußt. Nach bewußt bewußt
die Böttern Böttern hat bewußt, dem bewußt der Böttern,
Böttern zu bewußt, bewußt zu bewußt.

Bym Rechnen ist vmb mehrer verständnüs willen gewieszten worden; die Vnterschiedene art zu zehlen wie auch die Vereinigung der Teutschen mit der dänischen weize zu zehlen, sambt den Vnterscheidt der dänischen Current Ziffern vndt gebrauche der Lateinischen.

Zu mehrer Politischer nachricht vndt wiszenschaftt sindt sie auch geübet worden, in Berechnung der Zeiten, vndt gebrauche des Kalenders, darbey absonderlich gezeigt worden.

1. Der Vnterschied des Newen vndt alten styls mit Beyfügung der Hebräischen oder Biblischen Mondenrechnung.

2. Vnterricht von Vnterschied vndt abtheilung der Jahrzeiten, Monathen vndt Feste. Sambt den gebrauche der Planethen vndt Zeichen mit deren Influentz.

3. Die Qualiteten der 4 gehaltenen Complexionen nach den himlischen zeichen. it. [item] der Elementen.

Nechst dieszem ist auch zu mehrern Häuszlichen gebrauche fleisziger Vnterricht beschehen im Gewichte, Masz Mesz- vndt Müntz gebrauche, besage deren schriftl. ausführlichem Vnterweize. alsz.

I. In der Müntzrechnung. 1. Von Vnterschied des Goldes so wohl alsz des Silbers. 2. Von vergleichung der dänischen Müntz sorten. 3. Von Gold- vndt Silber Müntze, sambt deren Gewichte. 4. Von Biblischer Müntzrechnung. 5. Von Rente so wohl schlechter alsz Rente vff Rente.

II. Von Meszen vndt Gewichten.

III. Von vblichen Characteren der Recepten.

IV. Von Maszen der Früchte vndt Geträncke.

Die Befleiszung eines Edlen vndt Sittsamen Lebens vndt wandels ist befördert worden, durch einpflanzung vndt anmaszung Ehrliebender Zucht vndt Frömmigkeit; gebührender Ehre vndt pflicht (nechst Gott) gegen dero L. Eltern; Sittsamer schamhaftigkeit gegen Frembde; Fürsichtiger Bescheidenheit gegen jedermann, vndt fleisziger Beobachtung Ihres Standes vndt Amptes.

Gott der Allmachtige, welcher die HochEdlen vndt wohlgebohrnen Jungfrawen, beneben dero hochgeehrten L. Eltern, geliebten Gebrüdern, vndt dem gantzen hochAdelichen Geschlechte in allem höchstgedeylichen wohlergehen, zu langwürigen zeiten gnädigst erhalten wolle, der verleyhe dasz Sie vermittelz der höchsten weiszheit der Furcht Gottes, in allem HochAdelichen Jungfräwlichen Tugenden zu erwünschten vndt stetz wachsenden Aufnehmen dero hochEdlen Stammes, vndt erfrewlicher besitzung dero eigenen Zeitlich- vndt ewigen Glückseligkeit reichlich vermehret, nuhn vndt zu immer wehrenden Zeiten je mehr vndt mehr gesegnet seyn vndt bleiben mögen.

Basilius Chemnitz

A. [Anno] C. [Christi] 1650. d. 22. Julij.

*Bilag 9: Fortegnelse over Wenzel Rothkirchs døtres
bøger (1650).*

BIBLIOTHECA ROTHKIRCHIANA EQVESTRIS

Bücher so zu deren HochEdlen Jungfrauen Behältnüs vndt Gebrauche seindt ge-
ordnet. alsz für

Jungfraw Brigitte von Rothkirchin

Die Teutsche Bibell D. Kramers edition
Dieterichs Catechismus Teutsch in 8°
Hutteri Compendium Theologic. Teutsch
Epitome Theologic. auszen Hafenreffer Teutsch
Möllers Teutsche Postilla
Sonthoms Praxis Pietatis teutsch
Kühnraths Medulla Destillatoria
Arndts wahres Christenthumb
Hansz Hanszens Compend. Cosmographicum dansk
Stegmans Gebethbuch dänisch
Braszers Rechenbuch
Dänisch Rechenbuch Anders Oluffszzen
D. J. Dynniszen Glaubens Sieg vndt Kampff
Hausz- vndt Kochbuch
Lobwaszers Psalmen

Jungfraw Katharina Rothkirchin

Die Teutsche Bibell. D. Kramers edition
Hutteri Compend. Theolog. Teutsch
Hunnii Anleitung zum wahren Christenthum
Sonthoms Praxis Pietatis Teutsch
Gerhardi Geistlich Kleinoth vndt Habermans Gebethbuch dänisch
Stegmans Gebethbuch Teutsch vndt Lüneburgisch handbuch
Dänisch Gebeth vndt Gesangbuch
Kurtze weltbeschreibung Gottfried Schultzen
Dänisch Formular Buch Helvaderi
D. J. Dynniszen Glaubens Sieg vndt Kampff
Dänisch Rechenbuch
Lobwaszers Psalmen mit Lutheri Gesangbuche

Bibliotheca Rothkirchiana Equestris.

Bücher so zu deren Durchkälen Gangfransen Besältznis
mit Buchweise fündt zueordnet. als sie

Jungfr. Dorothea von Rothkirch

- Die Teutsche Bibel. D. Kramer's edition.
Halteri Compend. Theolog. Teutsch.
Epitome Theologic. nachm. Hugenot's Teutsch.
Mollard's Teutsche Heilige.
Vontfont Praxis Pictetis Teutsch.
Kinsmans' Deculla Distillatoria
Arvuti vrazors' Epistantium
Vand' vrazors' Compend. Cosmographicum Teutsch.
Vagmans' Buchstöff Teutsch.
Vrazors' Buchstöff
Teutsch' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
D. J. Dymitzen' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
Teutsch' Buchstöff.
Vrazors' Buchstöff.

Jungfr. Catharina Rothkirch

- Die Teutsche Bibel. D. Kramer's edition.
Halteri Compend. Theolog. Teutsch.
Hanns' Anleitung zum vrazors' Epistantium.
Vontfont Praxis Pictetis Teutsch.
Vrazors' Buchstöff vrazors' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
Vrazors' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
Vrazors' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
Vrazors' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
D. J. Dymitzen' Buchstöff vrazors' Buchstöff.
Teutsch' Buchstöff.
Vrazors' Buchstöff mit Buchstöff vrazors' Buchstöff.

Jungfraw Christina von Rothkirchin

Die Teutsche Bibell D. Kramers edition
 Seltzeri Praxis Catechetica Teutsch
 Hunnii Anleitung zum wahren Christenthumb
 Gerhardi Geistlich Kleinnoth
 Dänisch Gebeth vndt Gesangbuch
 Sonthoms Praxis Pietatis teutsch
 Teutsch handbuch
 Lobwaszers Psalmen

Jungfraw Elisabeth von Rothkirchin

Die Teutsche Bibell Lüneburgische edition mit Habermans Gebethbuche
 D. Luth. Catechism vndt Gesangbuch
 Sonthoms Praxis Pietatis Teutsch
 Hunnii Anleitung zum wahren Christenthumb
 Gerhardi Geistlich Kleinnoth sambt Pollions Englischen Heerlager
 Dänisch Handtbuch
 Teutsch Handtbuch
 Caszpar Finckij Hand v. Reiszebuch
 Trebsdorffs Reime vber die Evangelia
 Lobwaszers Psalmen

Jungfraw Sophia von Rothkirchin

Caszpar Finckens Handt- vndt Reiszebuch
 Teutsch Evangelien Buch
 Catechiszmus Lutheri
 Habermans Gebethbuch
 Trebsdorffs Reime vber die Evangelia
 Lobwaszers Psalmen

Bilag 10: Christen Skeels instruks for sine to døtre (1653).

Mine døtters Birrete oc Berte Skiels Jnstrux

Effterdj den gode oc naadige Gud haffuer, effter sin faderlige Vilie ved min gode oc dydige S: Margrete Lungis dødelig afgang, nu saa magit ded, att ieg icke lenger kand haffue mine døtre Birrete oc Berte Skiel i mit egit huusz, mens maa tage imod min kiere Søsters hulde oc gode tilbud oc offverlade dennem til hende, saa haffuer ieg forfattet denne Jnstrux, huoreffter de sig skal forholde, at de derfor inderlig frycter Gud, oc skicker sig, ved hans naade, der effter, saa skal de vere mig kiere oc elskelige Børn, oc ieg, der imod, saa lenge ieg leffver, skal

lade see mit gode hiertelag oc faderlig omsorg for dennem; Medens dersom de, jmod forhaabning, giøre der jmod, fortørmer Gud oc deris gode Farster oc bedrøffver mig paa min allerdom, da skal ieg bedrøffve dennem igien, saa de skal befinde, huad ded er att giøre en god Fader imod, der mener dennem saa troligen. Nu Gud, som j ere kaste paa aff Moders Liff, som ieg eder oc daglig j mine Bønner befahler, hand regiere eder med sin H. Aand, at j maa tage ded til hierte oc skicke eder der effter, saa tuiffler ieg icke paa, att j jo bliffver baade Gud oc gode Menisker behagelige.

Først oc for alting skal j inderlig oc aff hiertet frycte Vor Herre, thj hycklere oc skinhellige vil Gud straffe, J skal huer morgen oc afften, paa eders knæ, effter eders gode S: Farmoders Lærdom, giøre eders Bøn til Gud, oc eder hannem troligen befahle, thj vden j frycte Gud, oc aff hiertet mener hannem troligen, da haffue j huercken lycke eller Velsignelse att forvente.

Eders gode Farster, som nu tager eder j sit huusz, da j ere Moder oc raadsløse, skal j lyde, elske oc tiene, som hendis ringiste Piger, oc skønne all eders Liffs tid, paa denne store Velgierning, att hun giør en Moders stycke imod eder, Oc dersom ieg kand spørge att j, jmod forhaabning, enten med ord eller Gierninger giøre hende jmod, eller j ville icke lyde hendis formaninger, da haffue j intet got aff mig att formoede.

Eders Faderbroder Manderup Due skal j oc lyde oc elske, oc føye eder j alt ded j Vide hannem kand vere til Velbefald oc tieniste.

Hues Magdalene Jacobsdatter eder, effter eders gode Farsters Vilie, siger, skal j oc rette eder effter.

Jmod Folckene j Gaarden skal j vere ydmyge, oc med adstadighed, finhed oc fromhed omgaaes en huer, att j kand faa et got liende hosz dem alle, J skal dog icke giøre eder gemen oc holde Sladder med dennem, thj ded staar icke Jomfruer vel, medens altid holle eder til eders gode Farster, oc vere for hendis Øyen, der kand j høre oc se megit got.

J eders Bibel oc andre Gudelige Bøger skal j med all fljd, vden fortrædelighed, læse, oc daglig Siunge smucke Psalmer, oc offuerhøre hin anden et Stycke aff alt ded eders gode S: Moder eder haffuer ladet lære, baade aff Catechismo, eders Sententzer, Davids Psalmer oc Spørsmaal, med her Nielszis forklaring offuer Børnelærdommens Parter, oc icke forglemme, hues Conradt Høvel eder aff Tydsken haffuer lært, oc kommer de mange gode formaninger ihu, som j dagligen haffue hørt, baade aff eders Salige Farmoder, eders S: Moder oc mig, att j aldrig glemme ded, medens all eders tjd skicker eder der effter.

Huer morgen j ded ringiste naar klokken er 6 skal j staa op i Jesu Naffn, læse eders morgen lesning oc eder Gud troligen befale, at hand eder den dag oc all eders tid med sin gode Aand vil regiere, øffuer eder saa j hues danske j haffue lærdt, at j ded icke glemmer, siden kand j sye oc giøre anden huszgierning, mens j

maa icke ver ørckeszløsø og stæle dagen og tiden fra vor Herre. J skal venne eder til att vere Vaccere og snare i eders bestilling, thj douenhed og langsomhed er en stor lyde.

Kortlæggen maa j icke Venne eder til, eller læge med Nogen, Videre end eders Farster giffver eder forlov til, om der vare nogle, som j dermed skulle giøre Selskab.

Om eftermiddagen skal j skriffue og offuerlæse hues Tydsk j haffue lærdt, og tale tydsk med hin anden og altid offue eder j Guds Fryct, thj der Ved faar mand Velsignelse.

Med eders Mad og dricke skal j vere Sparsom og icke Venne eder til kræsenhed, Jeg vil, kort vd, icke, att j maa enten æde eller dricke imellem Moltid, efftersom j Vide, att j ded icke kand fordrage.

J eders Klæder skal j holde eder tarffvelige og renlige, og Vil ieg, for ingen dehl, att j maa haffue aff de galleste og nyeste Noder, medens gaa som de flerste, Serdelis, vil ieg haffue eder all Karlactig dragt, Pudder og nogen krop forbøden, enten ieg leffuer eller døer, og att j stiller eder icke lijg dennem, som saadan daarlighed elsker, medens betencker, huad saadant kand hielpe paa dødsens dag. J skal sielff holde eders Klæder rene, og haffue omsorg for dennem, thj ieg haffuer icke flyd eder en Pige, for hun skal tiene og trave for eder (efftersom ieg Vil att den ene skal vere den andens Pige), Medens for hun skal læse med eder, driffue eder til med flid att igientage hues j haffue lært, og holle eder til ded som got er.

J skal vare eder for sladder og Snack, og aldrig tale ille om nogen, ded, ded var end Sandt, thj der ved bliffuer mand Vdført, og faar et ont liende, j den sted mand bliffuer affholdt, naar mand fører alting Vd til ded beste.

J skal vere sactmodige og Stille j eders Sind, og dersom end aff nogen gaffuis aarsag til fortæckelse, had og trette, da skal icke vere lige vformufftige og tage eder ded an, medens faarekomme ded onde med ded gode, thj derpaa kiendis, om der er fornufft inde.

J skal vere fine og erbødige jmod hin anden og eders Brødre, og elske og ære hin anden, og icke lade en ringe ting eller Versens forfengelighed (j huad ded og er) betage den Søsterlig kierlighed, j hin anden ere med forbundne, mens faare kommer hin anden med ærbødighed og huldhed, der aff haffue j sielff ære og gaffn, og eders Venner glæde, Tuertjmod glædis den onde Aand og eders vvenner, og i bliffue vdført, og foractede, naar der er trette og had jmellem eder.

Att vere Sneffer, hønisch, giffue streger vere freck og flagervorn og bruge andre vnoder, skal j haffue Vederstygelighed til, Derjmod skal j beflette eder paa trofasthed, beskedenhed, sactmodighed, ydmyghed, tuctighed [?], taugshed og andre dyder, ded zierer langt bedre.

Saa Tit som j kand faa bud til mig, skal j skriffue mig til, at ieg kand see huad j eder forbedrer, baade med eders haand, og j eders stjl.

J maa j ingen maade Vere eders Farster besuerlige med Vdgifft eller i andre maader (thj alt ded eder fattis til nødtørfft oc tarffvelighed, skal ieg skaffe eder, naar j skicker eder Vel), medens j skal lade eder nøye med den store besuering og omsorg, hun haffuer for eder, oc daglig beflitte eder paa, att j med eders Villig oc tro tieniste ded kand Vederlegge.

Att j nu tager Gud til hielp, oc som lydige oc gode Børn, retter eder effter dette for skreffne, Saa att ieg kand haffue trøst oc glæde der aff, oc j sielff en god Samvittighed, Hues anded, som j skal forrette, indstiller ieg til eders gode Farsters fornufftige omsorg, som ieg eder haffuer betroet.

O Gud, som aldrig haffuer forlatt mig, føye alting her j til dit Naffns ære, Vnde mig, att ieg aff mine Børns Gudfryctige oc dydige leffnit kunde faa nogen trøst j min store Sorg, oc mine børn, et got liende oc yndist hosz Menniskene, oc naade hosz dig, att wj alle for din dom motte med glæde bestaa, for Christi skyld. Amen.

Actum Trygevelde den 26 Octob. 1653.

Christen Skiel.

Ded Tydske Sprog, som j, imod denne Instrux haffue forsømt, vil ieg Endelig att j skal øffue eder j, at den bekostning Jeg haffuer hafft, att holle Tydsk Skolemester til eder, fra eders første Barndom, icke skal vere forgieffs.

Bilag 11: Instruks for Mogens Sehesteds børn (1654).

(Samtidig afskrift af instruksen uden underskrift i Sager fra Barritskov 1640–1700 i Rigsarkivet. Afskriften er imidlertid beskadiget, så at kun en del af teksten kan tydes. Her er derfor benyttet Thyra Sehesteds afskrift i Personalhistorisk Tidsskrift 7. rk. III p. 140–142).

Efftersom jeg udj Jesu naffn haffuer antaget hederlig och wellerd person Christian Valentinsøn Schmidt til at vere mine børns præceptor, saa giffuis hannem her instrux och befalling, huorledis hand sig udj samme bestilling schal schiche oc forholde.

1. For det første schal hand selff for alting frygte och elsche Gud allermegtigste och fligtig øffue sig udj bøn och paakaldelse och Gudtz ordtz andechtig hørelse och betrachtelse.
2. For det andet schal hand med største flid och aluor tilholde mine børn til Gudtz frycht, afften och morgen lade dennem lesze deris bønner och catechismi forklaring, som de hid jndtil pleyer at giøre, och, naar de kommer aff kierchen, forfare, huad de haffuer lert aff predichen.
3. For det thredie schal hand lere och informere drengbørnene udj det latinske

sprogs fundament og detz øffuelser effter dend mannier och maade, som i gaar bleff dennem samptlig foreholdt, och her effter fremdellis siges schal, som dennem best kand bequemme. Och saafremt børnene der udj findes for-sømmelig eller effterladdendis til at lere, huis dennem biudes och befallis, schal hand dennem fligtig och aluorlig paaminde, at de sig retter och bedrer; mens saafremt de saadan paamindelsze iche ville agte, schal hand haffue magt at straffe dennem med riiset til maade, och iche med ferle, kiep eller næffuehug, som saadane børn iche bequemma. Dersom jmod ald forhaabning nogen aff børnene schulle beuisse sig her jmod modtuillig eller gienstridig, schal schollemester strax giffue mig det til kiende, at de ydermiere derfor tilbørlig kand bliffue straffet.

4. Schal hand ochsaa continuere at lere Jytte Sehested at lesze och schriffue och lade Sophi og Margrete Sehested schriffue om onsdagen och løffuerdagen effter middag, naar drengebørnene haffuer loff aff schollen.
5. Schal hand giffue fligtig acht paa børnens lader och seder, j synderlighed, naar vi iche ere selff hiemme, at dj da holder god bordschich och iche gaar nogenstedtz udj gaarden eller andenstedtz vden husit, uden hand selff er med dennem och følger dennem vd och jnd jgien.
6. Schal hand selff for sin egen person leffue ædruelig och schickelig och ingen forargelsze giffue fra sig endten med ord eller gierninger och iche gaa nogen stedtz udj byen vaduaert eller uden forloff.
7. Om sommeren, naar klochen er sex om morgenen, schal børnene lesze deris morgen bønnen paa schollen for schollemesteren och der effter med schollemesteren komme need at lesze och siunge i stuen med folchene. Der effter schal dennem strax giffuis deris frokaast, och saa snart de dend faar ædet, schal de søge schollen och der forbliffue at informeris, til klochen er imod 10, at de for maaltid noget kand gaa at beuege sig. Naar klochen er jt effter mid-dags maaltid, schal de søge schollen jgien och siden der forbliffue udj deris øffuelszer, til klochen er jmod 5, at de noget kand beuege dennem jgien for maaltid.
8. Naar vi ehre selff hiemme, maa børnene, naar dj iche er udj schollen at lesze, gaa need udj stuen at leege och beuege dennem; mens naar vi iche ehre selff hiemme, schal dj bliffue paa schollen eller udj det kammer der vden for, at ligge [lege?], huor drengen schal vere hoes dennem och tage vare paa dennem, eller dj maa gaa vd med schollemester paa volden eller udj marchen, dog iche at søge nogen deris husz her udj byen, vden naar vi ehre selff hiemme, och dennem da dertil giffuis forloff.
9. Schollemester schal och haffue fligtig jnseende med børnens dreng, at hand holder deris kleder och schoe reyne, och giffuer agt, huad der fattis paa, och at der vd aff indted bliffuer borte. Diszligeste schal hand tage fligtig vare paa

morgen och afften at klede børnene i och aff deris kleder och lege deris kleder hen schichelig paa it sted, saa och giøre ild paa i schollen, naar fornøden giøris. Findis drengen udj noget forsømmelig eller modtuillig, schal schollemester haffue fri forloff til at straffe hannem med karbasz eller kiep, som ret kand vere.

10. Schal giffuis forne: Christian Schmidt for saadan hans thieneste en aarlig wisze løn fyrgetiuffge rixdaller til thuende terminer om aarit, efftersom hand ded begierer och fornøden haffuer. Och schal samme hans løn angaa fra dend 1. julij udj neruerende aar och til aarsdagen dernest effter och siden aarligen, saa lenge hand udj denne hans thieneste forbliffuer. Att dette saaledis holdis och effterkommis schal, haffuer ieg min egen haand her vnderschreffuit. Paa Ribberhus den 4. julij anno 1654.

VII. NOTER

KAPITEL II

1. Jørgen Skeels latinske øvelsesbog (1586); jvf. p. 71. – 2. Se f. eks. Danske Kirke-
love I. Ved H. F. Rørdam, p. 41ff. og K. S. 4. rk. I p. 560. – 3. Bibliotheca Roth-
kirchiana Equestris (1650). – 4. Det skrift, der er tale om, er: „An die Radsherrn
aller stedte deutschen Landes, das sie Christliche schulen auffrichten vnd halten
sollen“ (1524). – 5. Bibliotheca Rothkirchiana Equestris (1650). – 6. J. H. Hexter:
Reappraisals in History (1963) p. 45ff.

KAPITEL III

1. H. T. 4. rk. IV p. 4. – 2. Ifl. J. S. Ny rk. V p. 421ff. og Historiske Aarbøger for
Thisted Amt 1909 p. 15f. – 3. Jespersen: ligpr. over Niels Juul. – 4. Ligpr. over
Sten Maltesen Sehested; Bricka og Gjellerup I p. 3f. – 5. Også Margrethe Lunge
(f. 1616) blev hos sin mor, fordi faderen døde, da hun var to år gammel (Tausen:
ligpr. over M. L.). – 6. Brochmand: ligpr. over B. U. – 7. H. T. 4. rk. IV p. 4. –
8. Bysing: ligpr. over O. S. – 9. J. J. Bruun: ligpr. over J. H. – 10. Rothe I p. 635. –
11. Ove Juels dagbog (H. T. 3. rk. III p. 417ff.). – 12. H. Jacobsen Hindsholm:
ligpr. over B. M. A. – 13. Lerche: ligpr. over L. F. – 14. Mikkelsen: ligpr. over K. B.
– 15. Brochmand: ligpr. over J. G. – 16. Winstrup: ligpr. over Malthe Juul. – 17.
Arctander: ligpr. over P. B.; Bricka og Gjellerup I p. 400. – 18. Bendtsen: ligpr.
over Otte Gjøe nævner ganske vist ikke Mogens (død 1626), men kun Otte, Eskild
og Falk. Formentlig blev dog alle fire sønner sat i pleje. – 19. Sørensen: ligpr.
over C. B. – 20. Rosing: ligpr. over E. T. – 21. Arctander: ligpr. over K. K. – 22. Hen-
riksen: ligpr. over A. H. U. – 23. L. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over J. B. – 24.
Ove Juels dagbog (H. T. 3. rk. III p. 417ff.). – 25. L. Jacobsen Hindsholm: ligpr.
over A. G. – 26. Hansen: ligpr. over A. R. – 27. Møllerup og Meidell II p. 459. –
28. Ovesen: ligpr. over J. S. – 29. Winstrup: ligpr. over F. B. – 30. Tycho de Hof-
man: Historiske Efterretninger III p. 2. – 31. Ligpr. over G. L. Håndskrift i Karen
Brahes bibl. – 32. H. T. 5. rk. IV p. 647. – 33. Middelfart: ligpr. over B. H. –
34. P. T. 7. rk. III p. 129ff. – 35. Ligpr. over M. B.; Bricka og Gjellerup I p. 114. –

36. H. T. 4. rk. IV p. 13. – 37. Se bilag 1. – 38. Bl. a. af S. M. Gjellerup, S. Birket Smith, S. Cedergreen Bech og Ellen Fries. – 39. Winstrup: ligpr. over J. G. – 40. P. T. 5. rk. I p. 57–64. – 41. Achen: ligpr. over S. B. – 42. Sørensen: ligpr. over C. B. – 43. Winstrup: ligpr. over F. B. – 44. Ligpr. over E. B.; Bricka og Gjellerup I p. 452f. – 45. Chr. Bruun: Gunde Rosenkrantz p. 15. – 46. Jørgen Rosenkrantz' selvbiografi (Da. Mag. IV p. 193ff.). – 47. Ole Vind: ligpr. over H. R. – 48. Jvf. afhandlingen p. 21. – 49. Winstrup: ligpr. over M. J. – 50. Humanister i Jylland (Kbh. 1959): kapitlet om Holger Rosenkrantz den Lærde. – 51. Et eksemplar af denne bog findes på Universitetsbiblioteket, København. – 52. Herregård i Hellestrup sogn, Vindinge herred på Fyn. – 53. Torm: ligpr. over J. H. – 54. Hic: ligpr. over K. U. – 55. Se bilag 2. – 56. I Eske Billes privatarkiv, RA. – 57. D B L. – 58. Brandell: Svenska Undervisningsväsendets och Uppfostrans Historia I p. 174 og H. F. Rørdam: Kbh. Univ. Hist. I p. 330. – 59. Chr. A. Jensen: Danske Adelige Gravsten fra Sengotikens og Renaissancens Tid II p. 277. – 60. Niels Hemmingsen: ligpr. over Birgitte Gjøe; trykt i Breve til og fra Herluf Trolle og B. G. – 61. Ifl. et brev fra Mette Ovesdatter til Sophie Krummedige 1529, Eske Billes privatarkiv, RA. – 62. Smith: håndskr. RA. – 63. Arctander: ligpr. over J. S. – 64. Ligpr. over K. G.; Bricka og Gjellerup I p. 129. – 65. Arctander: ligpr. over M. B. – 66. Eriksen: ligpr. over E. B. – 67. Mikkelsen: ligpr. over A. S. – 68. Eskilsen: ligpr. over H. S. – 69. Eriksen: ligpr. over E. B. – 70. Kall Rasmussen: Historisk-topografiske Efterretninger om Musse Herred paa Laaland (Kbh. 1866) p. 157. – 71. Se Kancelliets Brevbøger. F. eks. 1590, 3. aug., 1591, 19. juli, 1597, 23. sept., 1599, 18. dec., 1602, 25. febr. og 1603, 20. juli. – 72. D A A 1896. – 73. Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre II p. 253 (brev nr. 237). – 74. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over J. B. – 75. Kall Rasmussen: Historisk-topografiske Efterretninger om Musse Herred paa Laaland p. 197f., C. C. Haugner: Maribos Historie I p. 72 og Afskrift af fundatsen i Ledreborgske Saml. (Det kgl. Bibl.). – 76. Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schlesw., Hols. und Lau. bd. 9 p. 1–99. – 77. Posselt: Die Schleswig-Holsteinischen Klöster nach der Reformation p. 76. – 78. Møllerup og Meidell I p. 672ff. – 79. C. F. Allen gør Anne Billes opdragelse i Preetz kloster til en undtagelse. De mange eksempler på, at adelspiger opdrages i Preetz kloster, viser imidlertid, at det forekom ret hyppigt. – 80. Ligpr. over A. K.; Bricka og Gjellerup I p. 534. – 81. Rothe I p. 350. – 82. Lund: ligpr. over D. F. – 83. Smith: håndskr. RA. De to fastre Catharina og Margareta von Buchwald var begge kommet til klosteret ca. 25 år tidligere som børn. – 84. Hansen: ligpr. over I. J. – 85. Hansen: ligpr. over M. R. – 86. Gjødesen: ligpr. over C. V. – 87. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over M. B. – 88. Smith: håndskr. RA. – 89. Se bilag 3. – 90. Christian, Gregers og Hans Friis var sønner af Christen Friis til Kragerup. Jvf. afhandlingen p. 74 f. – 91. Jørgen Rosenkrantz' selvbiografi (Da. Mag. IV p. 193ff.). – 92. Se f. eks. H. F. Rørdam:

Historieskriveren Arild Hvitfeldt p. 9. – 93. Bloch: Bidrag til Roskilde Domskoles Historie II p. 11. – 94. K. S. VIII p. 154–82. – 95. K. S. 7. rk. I p. 267–83. – 96. H. F. Rørdam: Kbh. Univ. Hist. IV p. 60. – 97. Den Danske Kirkes Historie IV p. 65. – 98. Københavns Universitets Matrikel I (1611–1667). Ved Birket Smith. – 99. D A A og H. Friis-Petersen: Studenter ved Københavns Universitet (findes på Det kgl. Bibl.s læsesal, maskinskrevet) er benyttet for at identificere navnene i matriklen; men kun ganske få adelige har kunnet påvises herved. – 100. H. F. Rørdam: Kbh. Univ. Hist. IV p. 528. – 101. Se bilag 5. – 102. Hugo Matthiessen: Enkedronning Dorothea paa Koldinghus. (Vejle Amts Aarbøger 1908). – 103. D B L. – 104. Arctander: ligpr. over Hans Lange. – 105. K. B. 1583, 24. marts. – 106. Christian (IV) startede sin skolegang på Koldinghus. – 107. K. B. 1584, 13. dec. – 108. K. B. 1585, 9. april. – 109. K. B. 1587, 26. okt. – 110. K. B. 1587, 29. okt. – 111. Se Christian IV's stilebog. Flere af de små breve er rettet til Henrik Friis. – 112. D B L. – 113. Winstrup: ligpr. over C. B. – 114. Bysing: ligpr. over O. S. – 115. Gjødesen: ligpr. over D. L. – 116. Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre II nr. 169. – 117. K. B. 1601, 12. juni. – 118. K. B. 1597, 28. sept. – 119. K. B. 1599, 24. dec. – 120. Se bilag 5. – 121. K. B. 1606, 24. april og 1608, 2. jan. – 122. Møllerup og Meidell II p. 459. – 123. K. B. 1634, 29. marts og 1634, 20. maj. – 124. Danske Kirkelove I. Ved H. F. Rørdam p. 90ff. – 125. Cl. Clausen: Horsens Statsskole p. 21 og Gjellerup i H. T. 4. rk. IV p. 29. – 126. S. N. J. Bloch: Bidrag til Roskilde Domskoles Historie III p. 14f. – 127. Odense Bys Historie. Udg. ved H. St. Holbeck p. 221. – 128. Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I p. 446. – 129. Se bilag 4. – 130. Pedersen: ligpr. over H. U. – 131. D A A 1901. – 132. Ifl. Wiberg: En Almindelig Dansk Præstehistorie I p. 41 og Aarhus gennem Tiderne III p. 103 var Peder Therkelsen sognepræst ved domkirken og ikke biskop. Jvf. også Gjødesens ligpr. over Peder Stygge. – 133. Brochmand: ligpr. over Just Høg. – 134. Stockfleth: ligpr. over G. K. – 135. Se bilag 4, især under Århus, Ribe, Odense og Lund. – 136. Peder Hegelunds dagbogsoptegnelser (utrykte). – 137. D B L og Cedergreen Bech p. 483. – 138. Jørgen Rosenkrantz' selvbiografi (Da. Mag. IV p. 193ff.). – 139. Se bilag 4. – 140. Det understreges, at tallene ikke er udtømmende; men de er anført for omtrentligt at vise hyppigheden. – 141. Fem af de firs adelsdrenge gik i to katedral- (eller latin-) skoler. – 142. P. Rhode: Saml. til Haderslev Amts Beskrivelse p. 121. – 143. Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I p. 203. – 144. Carl E. Jørgensen: Viborg Katedralskoles Historie p. 12. – 145. K. Galster: Aalborg Katedralskole p. 54. Mere stabilitet var der i bispestillingen; det kan nævnes, at fra o. 1554 til 1642 var der kun fire bisper i Ålborg. – 146. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over Jørgen Brahe. – 147. F. R. Friis: Historiske Efterretninger om den danske Adelsfamilie Rosen-sparre p. 27. – 148. Oluf Nielsen Skytte skal 1540 være blevet rektor ved Viborg skole, hvilket embede han forestod til 1554. I 1553 forlenedes han med et kanoni-

kat, og efter at han havde nedlagt skoleembedet, virkede han udelukkende som præst i Viborg, men havde fremdeles adelige disciple i huset. Han døde o. 1591. – 149. Niels Jensen var mod tidens sædvane rektor lige fra 1635 til sin død i 1672. – 150. Da ligprædikenernes tal- og aldersangivelser ofte er tvivlsomme, er det vanskeligt at analysere disse tal. – 151. Jørgen Seefelds optegnelser (P. T. 6. rk. IV p. 232ff.). – 152. Wandel: ligpr. over A. B. – 153. Grave: ligpr. over E. R. – 154. Henriksen: ligpr. over C. U. – 155. Peder Winstrup var bisp i Århus 1587–90. Han havde Otte Brahe, Jørgen Skeel og Otte Skeel i sit hus. – 156. Jacob Jensen Holm var bisp i Ålborg 1587–1609. I hans hus boede brødrene Palle og Sten Rodsteen. – 157. K. Galster: Aalborg Katedralskole p. 37ff. – 158. Jeg har søgt at udlede af mit materiale, om det var mest almindeligt med en boglig eller en ridderlig uddannelse efter opholdet ved katedral- og latinskolerne; ligeså, om udenlandsrejser fulgte direkte efter, eller om uddannelsen fortsattes herhjemme. Disse spørgsmål har imidlertid ikke kunnet besvares, idet de nævnte muligheder optræder nogenlunde lige hyppigt. – 159. Trykt i Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe. – 160. Trykt i Melchior: Hist. Efterretn. om den frie adelige Skole Herlufsholm p. 58ff. – 161. Da. Mag. 7. rk. VI p. 81. – 162. Niels Hemmingsen oplyser i ligpr. over Birgitte Gjøe (juli 1574), at skolen havde bestået i 8 år. Ligpr. er trykt i Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe. – 163. Selve undervisningen vil først blive omtalt i kapitel IV. – 164. Markor Rodsteen gik på skolen fra maj 1630 til marts 1637, Mogens Friis fra nov. 1634 til dec. 1641 og Holger Mormand fra april 1642 til sept. 1649. (Ifl. Leth og Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm). – 165. Huitfeldts love er oversat (fra latin) i Flemming Tolstrup: Det ældste Herlufsholm p. 215ff. – 166. Disse tal er hentet fra Tolstrups bog. – 167. Se listen over adelige elever i Leth og Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm. Listen er ikke fuldstændig. – 168. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadet og Stændermødernes Hist. i Kr. IV's Tid. Udg. ved Kr. Erslev, I p. 293f. – 169. Wad: Herlufsholms 2 ældste Inventarier (Indbydelsesskrift 1880). – 170. Ifl. F. Tolstrup: Det ældste Herlufsholm. De adelige drenge, der kom i 1655, var Christian og Hans Rothkirch og Jacob og Jørgen Arenfeldt. – 171. Wad: Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm p. 157f. – 172. Trivialskoler var de små latinskoler, som ifølge kirkeordinansen 1539 skulle findes i hver købstad. I trivialskolerne undervistes der oprindelig i elementærfagene, henhørende til gruppen trivium (grammatik, retorik og dialektik). – 173. Corpus Constitutionum Daniæ. Udg. ved Secher, I p. 356–58. – 174. K. B. 1579, 13. juni. – 175. K. B. 1585, 9. april. – 176. D A A omtaler ingen adelsslægter af navnene Frithoff og Pego. I Rietstap: Illustriertes Allgemeines Wappenbuch I nævnes dog Frithoff som en dansk våbenførende slægt. – 177. K. B. 1585, 9. april. – 178. Corpus Constitutionum Daniæ. Udg. ved Secher, II p. 423f. – 179. Samme bestemmelse fandtes i skoleordinansen for Herlufsholm og fundatsen for Frederiksborg. – 180. Se de adelige elever i :

Disciplene i Sorø Skole 1586–1623. Ved F. R. Friis. – 181. Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne I p. 355. – 182. Academia Sorana p. 29. – 183. Academia Sorana p. 35f. Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne I p. 376. – 184. Se f. eks. Sophie Brahes Regnskabsbog 1627–40. – 185. Denne frygt gav sig udtryk i en forordning fra 1616 om, at præceptorer, der rejste udenlands med adelsbørn, forinden skulle eksamineres af bispem. Man ville sikre sig, at de var tilhængere af landets religion. (Corpus Constitutionum Daniæ. Udg. ved Secher, III p. 483). – 186. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadet og Stændermødernes Hist. i Kr. IV's Tid. Ved Kr. Erslev, I p. 280. – 187. Corpus Constitutionum Daniæ. Udg. ved Secher, IV p. 119ff. – 188. K. S. 3. rk. II p. 690. – 189. Winstrup: ligpr. over O. T. – 190. Corpus Constitutionum Daniæ. Udg. ved Secher, IV p. 78f. – 191. K. B. 1623, 26. aug. – 192. K. B. 1640, 31. maj. – 193. K. B. 1641, 21. aug. – 194. K. B. 1643, 22. marts. – 195. K. B. 1640, 28. maj. – 196. En undersøgelse omfattende 151 drenge har givet følgende resultat: Før 1623 rejste 47 ud som 10–14-årige, 38 som 15–17-årige, og 16 var 18 år og derover. Efter 1623 rejste ingen ud som 10–14-årige, 12 som 15–17-årige, og 38 var 18 år og derover. – 197. Se f. eks. Mogens Sehesteds instruks for sine børns præceptor (1654) og Basilius Chemnitz' redegørelse i Bibliotheca Rothkirchiana Equestris (1650). – 198. Laurids Brockenhuus og Karen Skram (deres to sønner døde som små, havde derudover kun døtre), Henrik Huitfeldt og Margrethe Rosenkrantz (havde kun døtre) og Wilhelm Dreselberg (havde foruden Mette flere sønner, men disse døde alle som små). – 199. Arctander: ligpr. over J. S. – 200. G. L. Wad: Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm p. 157f. – 201. Winstrup: ligpr. over Malthe Juell. – 202. Ditlev Ahlefeldts Erindringer 1617–1660. Udg. ved Louis Bobé, p. 14. – 203. H. T. 5. rk. IV p. 652. – 204. Ove Juels dagbog (H. T. 3. rk. III p. 417ff.). – 205. Brevet findes i Gl. kgl. Saml. Fol. 1117 nr. 79. – 206. Samlinger til Fyens Historie og Topographie IX p. 15. – 207. P. T. 8. rk. I p. 69ff. – 208. Christensen: ligpr. over P. J. – 209. Mikkelsen: ligpr. over H. R. – 210. Niels Hemmingsen: ligpr. over O. M. K. – 211. Arctander: ligpr. over J. S. – 212. Ligpr. over C. B.; Bricka og Gjellerup II p. 5. – 213. Ligpr. over A. T.; Bricka og Gjellerup I p. 319f. – 214. Glahn: Hvad ligpr. oplyser om Soranere i det 16. og 17. årh. (Soranerbladet 26. og 27. årgang). – 215. Dr. med. Otto Sperlings selvbiografi. Udg. ved S. Birket Smith, p. 3.

KAPITEL IV

1. ABC aff bibelske Ordsprock, det er de kortiste, lettiste oc brugeligste Sprock aff Bibelen effter ABC faar Børn (1588). – 2. Christen Skeels instruks, 1653 (Universitetsbiblioteket, Uppsala). Se bilag 10. – 3. Niels Lauritsen Arctander: ligpr. over Christopher Seefeld. – 4. Rothe I p. 586. – 5. Wegner: ligpr. over Sten Brahe. – 6. Ole Worm: *Problematum philologicorum et philosophicorum Decades II*, Hafniæ,

1619, fol. F. 4. – 7. Se billedet p. 57. – 8. Se billedet p. 58. – 9. NTBB 1948 p. 149. – 10. Se f. eks. under årene 1633, 1636 og 1639. – 11. Sophie Brahes regnskabsbog 1627–40. – 12. Ifl. Niels Bredal: *Børne Speigel* (1568). – 13. Ifl. Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden VI* p. 147. – 14. H. T. 5. rk. IV p. 649. – 15. Mogens Sehesteds instruks, 1654 (P. T. 7. rk. III p. 140ff.). – 16. Christen Skeels instruks, 1653. – 17. NTBB 1948 p. 149. – 18. Se billedet p. 84. – 19. Se billederne p. 57 og 59. – 20. P. T. 9. rk. IV p. 1ff. – 21. Christen Skeels instruks, 1653. – 22. Hall: *Adelsöners Fostran: breve til Peder Baner*. – 23. Peder Palladius: *Visitatsbog*; jvf. Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden VI* p. 112. – 24. Se hans ligpr. over Elisabeth Basse. – 25. Gamble Grefwe Peer Brahes *Fordom Sweriges Riikes Drotzetz Oeconomia eller Huusholdsbook för ungt Adels-folck*. Skrifwin Anno 1581. – 26. En undersøgelse omfattende 236 drenge har vist følgende: Af 55 drenge født i årene 1525–59 fik 39 en ridderlig og 16 en boglig uddannelse; af 85 drenge født i årene 1560–99 fik 29 en ridderlig og 56 en boglig uddannelse; af 96 drenge født i årene 1600–59 fik 10 en ridderlig og 86 en boglig uddannelse. – 27. Håndskrift i Karen Brahes bibl. – 28. Ny kgl. Saml. fol. 743 (gammel afskrift). – 29. *Bibliotheca Rothkirchiana Eqvestris*, 1650 (se bilag 7). – 30. I Knud Hansens ligpr. over Kirsten Reedtz (død 1646) siges det, at kun tre sønner var i live. – 1649 dedicerede Hans Mikkelsen Ravn sin verselære til Christian, Frederik og Hans Rothkirch. Havde flere af sønnerne været levende, var de sikkert også blevet nævnt i dedikationen. De to ældste må være døde som børn, da deres navne er blevet overtaget af yngre brødre. – 31. Se bilag 8. – 32. Se Københavns Universitets Matrikel I (1611–1667). – 33. Netop i det 16. og 17. århundrede var der en række mænd af navnet Chemnitz, som gjorde sig gældende på forskellig vis. Bogislaus Philipp Chemnitius (f. 1605) kom i svensk krigstjeneste og blev siden ophøjet i adelstanden af dronning Christina, og Johann Friedrich Chemnitius (f. 1611) var en tid sekretær hos den gottorpske prinsesse Magdalene Sibylle. Om Basilius Chemnitz skulle være i slægt med disse, eller eventuelt med den berømte lutherske teolog Martin Chemnitz (f. 1522), har ikke kunnet afgøres. – 34. Se nærmere om disse i Jöcher: *Allgemeines Gelehrten Lexicon*. – 35. Instruksen er trykt i P. T. 7. rk. III p. 140ff. – 36. Se Holger Rosenkrantz: *Hør Danske Mand* (1631). – 37. K. Galster: *Aalborg Katedralskole* p. 57ff. og K. S. 4. rk. I p. 560. – 38. Carl E. Jørgensen: *Viborg Katedralskoles Hist.* p. 18. – 39. K. S. VIII p. 171. – 40. Laurits Nielsen: ligpr. over H. J. – 41. Hans Jacobsen Hindsholm: ligpr. over P. I. J. – 42. Ligpr. over J. F. B.; *Bricka og Gjellerup I* p. 442. – 43. DAA 1930. – 44. E. Kroman: *Skriftens Historie i Danmark* p. 17ff. – 45. Hall: *Adelsöners Fostran: breve til Peder Baner* 1551 og 1554. – 46. *Bibliotheca Rothkirchiana Eqvestris*, se bilag 7 p. 127. – 47. Peder Trel-lund ledede i slutningen af det 16. århundrede en skiveskole i Ribe, hvor han underviste i at skrive tysk. 1590 forfattede han et håndskrift „Skriverkonst, eller Forskrifter paa Latin, Dansk og Tydsk“, som han dedicerede til Christian IV. Han

blev 1599 skolemester i København. – 48. Jørgen Seefelds optegnelser (P. T. 6. rk. IV p. 232ff.). – 49. Claus Lauritsen Skavbo blev 1555 professor i matematik ved Københavns universitet. – Albert Oxø var søn af Johan Oxø til Nielstrup. Ifl. D A A 1907 studerede også Albert Oxøes broder Johan Oxø til Torsø i Paris i 1552. – 50. Se bilag 7 p. 127. – 51. Danske Kirkelove I p. 93. – 52. Aelius Donatus, romersk grammatiker fra ca. 350 e.Kr. Forfatter til en grammatik, der i middelalderen og indtil ca. 1700 var en almindelig benyttet lærebog, så at donat blev ensbetydende med „latinsk grammatik“. – 53. Corpus Constitutionum Daniæ I p. 356ff. – 54. Da. Mag. 7. rk. VI p. 67–81. – 55. P. T. 7. rk. III p. 140–142. – 56. Se bilag 7. – 57. Johs. Rhenius (f. 1574), tysk skolemand, skrev flere lærebøger, underviste bl. a. i Kiel og Husum. – 58. Jersin havde studeret i Giessen, hvor man netop da undersøgte den nye undervisningsmetode, som oprindeligt var udformet af Ratichius, og som tilsigtede dels at gennemføre en forenkling af pensum, dels at gøre tilegnelsen nemmere gennem lærebøger på modersmålet. – Om Jersin, se Gjellerup: Biskop Jens Dinesen Jersin. – 59. Ambrosius Calepino (ca. 1440–1510) blev augustiner munk og udgav 1502 et latinsk leksikon. I senere udgaver tilføjedes der flere sprog; i en udgave fra Basel 1590 var 11 sprog, bl. a. polsk og ungarsk, repræsenteret. – 60. Grue-Sørensen: Opdragelsens Historie I p. 238. – 61. Se bilag 7 p. 126. – 62. Stilebogen findes i Jørgen Skeels privatarkiv, Rigsarkivet. – 63. Mikkelsen: ligpr. over Jørgen Skeel og Hansen: ligpr. over Ottø Skeel. – 64. Bogen slutter midt i en sætning, så enten er nogle ark bortkommet, eller Jørgen Skeel har fortsat i en anden øvelsesbog. – 65. Mikkelsen oplyser i ligpr. over J. S., at denne i 1587 var på sit 12. år. Se til sammenligning Hansens ligpr. over Otte Skeel. Årstallet 1587 er sikkert rigtigt og aldersangivelsen forkert. – 66. Se billedet p. 73. – 67. Jespersen: ligpr. over Christen Skeel. – 68. Første bog er afsluttet den 12. juni 1586, fjerde bog den 13. juli 1586. – 69. Johs. Sulpitius kaldtes også Verulanus efter sit fødested Verolo i Campania Romana. – 70. Se Ehrencron-Müller. Sulpitius' værk dannede som nævnt forbillede for Niels Bredal: Børne Spiegel. – 71. Stilebogen findes i Axel Skeels privatarkiv, Rigsarkivet. – 72. Brochmand: ligpr. over Axel Skeel. – 73. Af en uforklarlig grund har 1666-udgaven byttet om på kapitlerne i liber secundus. (Disses rækkefølge er 5 – 3 – 4 – 1 – 2 – 6 – 7 – 11 – 9 – 10 – 8.) Blandt bøgerne i skolestuen hos Wenzel Rothkirch nævnes „Colloquia minora stephanii“. – 74. Brochmand: ligpr. over Gregers Friis og Hans Friis' levned (Da. Mag. IV p. 131ff.). Ifl. D A A skulle Gregers først være kommet i huset hos Brochmand i 1643. Da ligpr. over Gregers er forfattet af Brochmand selv, er D A A sikkert galt underrettet. – 75. Se billedet p. 75. – 76. Henny Glarbos artikel i H. T. 9. rk. IV. – 77. Hemmingsen: ligpr. over O. M. K. – 78. Arctander: ligpr. over J. S. – 79. Winstrup: ligpr. over I. J. – 80. Hans Mikkelsen: ligpr. over J. F. (håndskrift). – 81. Ligpr. over H. K.; Bricka og Gjellerup I p. 506. – 82. Mogens Sehesteds instruks, 1654, og Bibliotheca Rothkirchiana Equestris, 1650 (Chemnitz'

redegørelse). – 83. Ligpr. over K. R.; Bricka og Gjellerup I p. 413f. – 84. Fundatsen 1623 § 19, trykt i *Corpus Constitutionum Daniæ* IV p. 119ff. – 85. K. B. 1623, 9. juli. – 86. H. F. Rørdam: *Kbh. Univ. Hist.* II p. 311. – 87. Leichpr. über G. R. (håndskrift). – 88. Birket Smith: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie* I p. 61. – 89. Se undervisningsplanen fra 1587. K. S. 4. rk. I p. 560 og K. Galster: *Aalborg Katedralskole* p. 57ff. – 90. J. Oskar Andersen: *Holger Rosenkrantz den Lærde* p. 5. – 91. K. S. VIII p. 171. – 92. Melchior: *Hist. Efterretn. om den frie adelige Skole Herlufsholm* p. 145. – 93. Hansen: ligpr. over K. S. – 94. Mikkelsen: ligpr. over O. R. – 95. Hall: *Adelssöners Fostran: breve til Peder Baner.* – 96. Vistnok under H. S.'s sidste skoleår i Vejle. Brevet findes i *Gl. kgl. Saml.* 3018, 4°. – 97. Se bilag 7 p. 127. – 98. *Bibliotheca Danica* nævner en udgave af Peter Andersen (Kbh. 1602). I *Wenzel Rothkirchs bogfortegnelse* står „ed. oxoniæ“, så der er formodentlig tale om en anden udgave. – 99. P. T. 7. rk. III p. 140ff. – 100. *Ny kgl. Saml. fol. 743* (gammel afskrift). – 101. Se fundatsen 1623; Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne I p. 394ff. En dribmester er en lærer i eksercits med musket og pike, samt fodeksercits. – 102. Mogens Krabbes fægtebog, 1656. *Ny kgl. Saml.* 79, 8°. – 103. Hall: *Adelssöners Fostran: breve til Peder Baner.* – 104. K. B. 1623, 28. nov. og K. B. 1639, 24. okt. – 105. Hansen: ligpr. over A. S. – 106. M. K.'s levned (håndskrift). – 107. Arctander: ligpr. over K. K. og Mikkelsen: ligpr. over L. G. – 108. P. T. 9. rk. IV p. 1ff. – 109. Se bilag 8. – 110. Ifl. Hansens ligpr. over Kirsten Reedtz og D A A 1912 var der seks døtre, nemlig to af navnet Kirsten. *Bibliotheca Rothkirchiana Equestris* nævner kun fem, og man må formode, at den første af navnet Kirsten er død. – 111. Om Lobwasser, se Jöcher: *Allgemeines Gelehrten Lexicon.* – 112. Et eksemplar af Lobwassers „*Psalmen Davids*“ paa *Det kgl. Bibl.* bærer Elisabeth Daas og Jacob Ulfeldts navne. Bogen har formodentlig også været ret meget brugt i Danmark. – 113. Ifl. Jöcher: *Allgemeines Gelehrten Lexicon* har Haberman skrevet „ein schönes Gebet-Buch“. – 114. Se pigernes bogliste, bilag 9. – 115. I *Rothe* I p. 415 nævnes det, at Christen Skeel også skulle have skrevet en instruks for sønnen Mogens' (f. 1650) opdragelse. Denne er desværre ikke fundet. – 116. Ligpr. over K. G.; Bricka og Gjellerup I p. 129. – 117. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over M. B. – 118. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over B. M. A. – 119. Niels Heldvad, f. 1564 i Hellevad i Sønderjylland, 1615 kgl. kalendarigraf. – 120. Christen Skeels instruks, 1653. – 121. P. T. 7. rk. III p. 140ff. – 122. Ligpr. over A. S. P.; Bricka og Gjellerup II p. 140. – 123. Se bilag 8. – 124. Se bilag 9. – 125. Jöcher: *Allgemeines Gelehrten Lexicon.* – 126. Ehrencron-Müller. – 127. Progression er regning med differens- (og kvotient-) rækker. – 128. Se bilag 8. – 129. På engelsk er ordet „complexion“ bevaret i betydningen: sammensætningen af de fire legemsvæsker. – 130. Hippokrates o. 460–o. 377 f.Kr. – 131. *Gotfredsen: Medicinens Historie* (Kbh. 1958) p. 12f. – 132. Se bilag 8 p. 134. – 133. E. Kroman: *Skriftens Historie i Danmark* p. 88. – 134.

Eskilsen: ligpr. over H. S. – 135. Rothe I p. 586. – 136. Brev fra Mette Ovesdatter til Sophie Krummedige, Eske Billes privatarkiv, RA. – 137. Formentlig hedebo-syning, en slags hvidsyning, der egentlig hørte hjemme på Heden mellem Roskilde og Køge. – 138. At fly betyder at gøre noget i stand. – 139. At sprange er lig at isprænge med farver; jvf. sprang-væv. Ligpr. over K. G.; Bricka og Gjellerup I p. 129. – 140. Se Georg Garde: Danske silkebroderede Lærredsduge fra 16. og 17. Arhundrede og Berner Schilden Holsten i: Fra Arkiv og Museum, Serie II, 1 (Kbh. 1925) p. 307ff. og 337ff. – 141. Se bilag 8 p. 134. – 142. Christen Skeels instruks, 1653. – 143. A. Hammerich: Musikken ved Christian den Fjerdes Hol p. 173ff. – 144. Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi p. 9. – 145. Brev fra Peder Charisius til Joachim Gersdorff 11. maj 1652, RA. Magdalene Sibylle Gersdorff er den eneste adelsdatter i det indsamlede materiale, der vides at være opdraget i udlandet. – 146. Mollerup og Meidell I p. 672ff. – 147. Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I p. 42 (brev nr. 49). – 148. Sandsynligvis den ud-gave, der udkom 1498 i Lübeck med titlen: „Reinke de Vos“. – 149. Ligpr. over A. T.; Bricka og Gjellerup I p. 319. – 150. Ligpr. over M. H.; Bricka og Gjellerup II p. 91. – 151. Se bilag 8. – 152. Christen Skeels instruks, 1653. – 153. Conrad Høvel var født i nærheden af Hamborg i 1630. Han udgav netop i 1653 i Kbh.: „Geistliche Tagübung, in sich begreifend Morgen- und Abendsegen, mit drey Danck- und Tischliedern, samt Melodeyen“. – 154. D B L 1. – 155. Lerche: ligpr. over M. R. – 156. Jacobsen Hindsholm: ligpr. over B. M. A. – 157. Mogensen: ligpr. over M. R. – 158. Henriksen: ligpr. over B. R. – 159. Rosing: ligpr. over E. T. – 160. P. T. 2. rk. V p. 269. – 161. Elisabeth Thott lærte engelsk af sin faster Birgitte Thott, hos hvem hun opdroges. – 162. Nielsen: ligpr. over M. B. – 163. J. A. Fridericia: Træk af Kvindeidealets Omdannelse (Tilskueren 1898 p. 473). – 164. Ligpr. over A. T.; Bricka og Gjellerup I p. 320. – 165. Rosing: ligpr. over E. T. – 166. Tilskueren 1898 p. 473. – 167. P. T. 2. rk. V p. 269. – 168. D A A 1940. – 169. Nielsen: ligpr. over M. B. – 170. K. S. 3. rk. V p. 718. – 171. Schönau: Samling af Danske Lærde Fruentimer II p. 834 og P. T. 2. rk. V p. 269. – 172. Birgitte Thott var datter af Sophie Below og Christian Thott. – 173. Oversættelsen findes som håndskrift i Karen Brahes bibliotek. – 174. På håndskriftets første side har formentlig Anne Gjøe skrevet, at denne traktat har Susanne Gjøe „selff aff fransøsk udsat paa danske“. I sin fortale siger Susanne Gjøe, at hun har „nesten uddraget denne liden discours om jomfruernes opdragelse, af denne hans skrefven paa det latinske sprog, oc hafver ofversat paa danske“. – 175. Jeg synes, at det sidste ciffer skal læses som „4“; Anne Riising skriver „9“ i sit katalog over Karen Brahes bibl. (1956). Det samme gør Schönau i Samling af Danske Lærde Fruentimer (1753). – 176. Antonio de Guevara, spansk teolog, hofpræst og historiograf ved Karl V's hof. Skrev i 1540 et værk, der i 1634 udkom på tysk under titlen: „Horologium principum. Das ist: Fürstliche Weckvhr vnd Lustgarten“. – 177. Se bilag 6. –

178. Astrid Friis: Renæssancen og de lærde Kvinder (Gads Danske Magasin, 1947).
– 179. P. T. 7. rk. IV p. 1ff. – 180. F. R. Friis: Sofie Brahe Ottesdatter (Kbh. 1905). – 181. Tilskueren 1898 p. 473.

VIII. FORTEGNELSE OVER BENYTTETE KILDER OG BEHANDLINGER

Utrykte kilder.

- Frantz Rosenberg: Ligtale over Erik Bille (Det kgl. Bibl.).
Brev fra Peder Charisius til Joachim Gersdorff, den 11. maj 1652 (RA).
Christian IV: latinsk stilebog (Det kgl. Bibl.).
Personalia over Manderup Due, Christoffer Due, Helle Gyldenstjerne, Agathe Sophie Parsberg og Jacob Hirschack (Det kgl. Bibl.).
Jesper Friis til Ørbæklunde. Levned; afskrift 1684 (Det kgl. Bibl.).
Om Jomfruernis Optugtelse af Ludovicus Vives, oversat af Susanne Gjõe, 1659 (1654?) (Karen Brahes bibl.).
Personalia over Susanne Gjõe (Karen Brahes bibl.).
Digt af Anne Gyldenstjerne, Jørgen Brahes, til hendes søn Sten Brahe, da han var et barn (Karen Brahes bibl.).
Biskop Peder Hegelunds dagbogsoptegnelser (Det kgl. Bibl.).
Brev fra Christen Jensen til Hannibal Sehested, udatt. (Det kgl. Bibl.).
Margrethe Krabbes levned (Det kgl. Bibl.).
Mogens Krabbes fægtebog, 1656 (Det kgl. Bibl.).
Otto Lindenov (død 1618). Hans levned; afskrift (Det kgl. Bibl.).
Christen Jørgensen: Ligprædiken over jomfru Gertrud Lykke (død 1612) (Karen Brahes bibl.).
Fundatsen 1596 for Maribo kloster; afskrift (Det kgl. Bibl.).
Brev fra Mette Ovesdatter til Sophie Krummedige, 1529 (RA).
Oluf Parsberg: Leveregler for hans sønner, 1653; gl. afskrift (Det kgl. Bibl.).
Leichpredigt über Gert Rantzau (1627) (Det kgl. Bibl.).
Bibliotheca Rothkirchiana Eqvestris, 1650 (findes i Skokloster-saml. RA. Stockholm. Fotostat i Det kgl. Bibl. er benyttet).
Hannibal Sehested: „Oratio levis et brevis ad præceptorem meum [Christen Jensen] —“, 1626 (Det kgl. Bibl.).
Axel Jørgensen Skeel (død 1637): latinsk øvelsesbog „Colloqviorum Minorum Libri Quatuor“, 1635 (RA).
Christen Skeel: Mine døtters Birrete oc Berte Skiels Jnstrux, 1653 (Universitetsbiblioteket, Uppsala. Ur: H 118 A).

- Jørgen Skeel (død 1631): latinsk øvelsesbog, 1586 (RA).
Amtsassessor Jonathan Smiths uddrag af danske ligprædikener (Håndskr. Saml. XIII Alm. Saml. 12ac, RA).
Peder Trellund: Skriverkonst, eller Forskrifter paa Latin, Dansk og Tydsk af – –, den unge Borger og Skoleholder i Ribe, 1590 (Det kgl. Bibl.).
Jacob Ulfeldt: 4 sider af en skrivebog, 1659 (RA).

Trykte kilder.

- Ditlev Ahlefeldts Erindringer 1617–1660. Udg. af Louis Bobé (Kbh. 1922).
Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid. I–III. Udg. ved Kr. Erslev (Kbh. 1883–90).
Gamble Grefve Peer Brahes Fordom Sweriges Riikes Drotzetz Oeconomia eller Huusholdsbook för ungt Adels-folck. Skrifwin Anno 1581.
Sophie Brahes Regnskabsbog 1627–40. Udg. ved Henning Paulsen (Viborg 1955).
Niels Bredal: Børne Speigel (Kbh. 1568).
Lisbeth Bryskes Selvbiografi. Udg. ved W. Christensen (P. T. 9. rk. IV p. 1ff.).
Uddrag af K. Christian den Fierdes Skrivcalendere. Udg. ved Chr. Molbech (Kbh. 1850) (Særtryk af Nyt H. T. IV).
Corpus Constitutionum Daniæ (1558–1660). I–VI. Udg. ved V. A. Secher (1887–1907).
Danske Kirkelove. I (1536–1683). Udg. ved H. F. Rørdam (Kbh. 1883).
Disciplene i Sorø Skole 1586–1623. Trykt af F. R. Friis. (Kbh. 1879).
Hans Friis' Levned (Da. Mag. IV p. 131ff.).
Breve til og fra Kristoffer Gjøe og Birgitte Bølle. Udg. ved Gustav Bang (Kbh. 1897).
Mette Gjoes Biografi. Udg. ved Erik Reitzel-Nielsen (P. T. 13. rk. VI).
Sivert Grubbes Dagbog. Udg. ved H. F. Rørdam (Da. Mag. 4. rk. II og IV).
Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre. I–III. Udg. ved E. Marquard (Kbh. 1929–41).
B. Rud Hall: Adelsöners Fostran. Årsböcker i Svensk Undervisningshistoria 1936.
Peder Hegelund: ABC aff bibelske Ordsprock, det er de kortiste, lettiste oc brugeligste Sprock aff Bibelen effter ABC faar Børn (1588).
Niels Heldvad: En ny oc skøn Formular Bog (1625).
Fundatsen for Herlufsholm skole 1565 (trykt i H. B. Melchior: Hist. Efterretn. om den frie adelige Skole Herlufsholm (1822) p. 58–62).
Herlufsholms Skoleordinans af 30. marts 1567. Udg. ved Bjørn Kornerup (Da. Mag. 7. rk. VI p. 67ff.).
Jacob Albertsen Horsens: En kaart Underuisning om Borne Tuct (Kbh. 1607).

- Niels Jensen: Leonardus Kullemann. En smuck oc meget nyttelig Børnetuct. Fordansket (Kbh. 1559).
- Ove Juels Dagbog. Meddelt af A. Crone (H. T. 3. rk. III p. 417ff.).
- Optegnelser af Johanne Kaas og Lave Urne. Udg. ved Louis Bobé (P. T. 5. rk. I p. 57ff.).
- Kancelliets Brevbøger (1551–1643) (Kbh. 1885–1957).
- Kjøbenhavns Universitets Matrikel I (1611–1667). Udg. ved S. Birket Smith (Kbh. 1890).
- Biskop Peder Jensen Kragelunds Selvbiografi. Udg. ved Bjørn Kornerup (K. S. 7. rk. I p. 267ff.).
- Claus Lauritsen Skavbo: Arithmetica. Regnekunst, bode med Cyphrer og regnepningh (Paris 1552).
- Monumenta Historiæ Danicæ. I–II og 2. rk. I–II. Udg. ved H. F. Rørdam (Kbh. 1873–87).
- Anders Olsen: En ny konstig Regne Bog udi Tal Maader oc Vecter paa Lynnerne och met Ziffre baade udi helt och Brødit tall met skjøne och nyttige Regle och konstige Exempler (Kbh. 1560).
- Jordan Hansen Freundt: Johs. Pomarius, Christelige oc Ærekieire Frøikeners, Jomfruers oc Tucktige Møøers Lysthawe oc Vrtegaard. Fordansket (Kbh. 1601).
- Peter Reedtz' Levnedsløb (Magazin til den Danske Adels Historie I p. 147ff.).
- Rasmus Hansen Reravius: Vnge Karlis oc Drengis Speiel (Kbh. 1571).
- Rasmus Hansen Reravius: Passional (Kbh. 1573).
- Holger Rosenkrantz: Hør Danske Mand (Kbh. 1631).
- Breve til og fra Holger Rosenkrantz. Udg. ved H. F. Rørdam (K. S. 3. rk. I og VI).
- Jørgen Rosenkrantz' Selvbiografi (Da. Mag. IV p. 193ff.).
- Des. Erasm. Roterodam: De civilitate morum puerilium c. interpretatione danica (Hafn. 1646).
- Kjeld Schytte: Levnedsoptegnelser. Udg. ved Chr. Behrend (P. T. 9. rk. I p. 90ff.).
- Optegnelser af Rigsraad Jørgen Seefeld. Udg. ved C. E. A. Schøller (P. T. 6. rk. IV p. 232ff.).
- Mogens Sehesteds instruks til sine børns præceptor, 1654 (P. T. 7. rk. III p. 140ff.).
- Jørgen Simonsen: Paedagogia det er: En kort och enfoldig Underuisning om unge Børns optuctelse, uddragen aff Guds Ord oc lærde Mends Bøger (Kbh. 1587).
- Christen Skeels instruks for sine to døtre, 1653 (Da. Mag. 5. rk. I p. 372ff.).
- Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602–73). Udg. ved S. Birket Smith (Kbh. 1885).
- Stephen Stephanus Hansen: Colloqviorum minorum libri IV pro scholis Daniæ et Norwegiæ (Hafn. 1666).

- Johannes Sulpitius: De moribus puerorum in mensa præcipue servandis. Udg. ved C. M. Morsing (Rostock 1575).
- Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjõe. I–II. Udg. ved G. L. Wad (Kbh. 1893).
- Levnedsoptegnelser af Iver Vind til Nørholm. Meddelt af A. Petersen (Danske Samlinger IV p. 1ff.).

Trykte Ligprædikener.

- C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: Den Danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. I–II (1874–1913).
- Casper Peter Rothe: Brave Danske Mænds og Qvinders Berømmelige Eftermæle. I–II (1753).
- Joachim Grabow, levnedsskildring oplæst ved hans jordefærd, udg. ved Fr. Krarup (P. T. 2. rk. V p. 182ff.).

Prædikant: Ligprædiken over:

- Anonym: Henning Sparre (1597)
- Gert von Achen: Sophie Basse (1638)
- Anders Andersen: Otte Brahe (1643), Christence Dyre (1652), Elisabeth Gyldenstjerne (1652), Birgitte Lindenov (1649), Helvig Lindenov (begr. 1656), Tyge Kruse (1650), Birgitte Ramel (1647), Mette Rosenkrantz (1647), Sophie Sandberg (1650).
- Niels Lauritsen Arctander: Henrik Below (1608), Sophie Bille (1609), Margrethe Brahe (død 1614), Christen Juel (1613), Mogens Juel (død 1605), Niels Juel (1601), Kjeld Krabbe (1612), Karine Krafse (1604), Hans Lange (1610), Marine Malthesdatter (1603), Kirstine Rosenkrantz (1600), Christopher Seefeld (1614), Jacob Seefeld (1602), Elisabeth Skram (1601), Otte Skram (1607), Vibeke Ulfstand (1617), Niels Viffert (1596).
- Hans Arnoldsen: Claus Podebusk (død 1616).
- Hans Bang: Otte Brahe (død 1611), Henrik Gjõe (1611), Sten Rosensparre (død 1612).
- Niels Bang: Markor Rodsteen (1672).
- Hilarius Henr. Barfoed: Holger Mormand (død 1705).
- Hans Didriksen Bartsker: Øllegaard Huitfeldt (1656), Peder Juel (1656), Christen Thomesen Sehested (1658).
- Oluf Bendtsen: Otte Gjõe (1642).
- Laurits Bertelsen: Pernille Oxe (1584).
- Peder Sørensen Bie: Øllegaard Sehested (død 1655).

- Jacob Bircherod: Anna Gjøe (død 1681).
Hans Borchardsen: Albert Skeel (død 1639).
Daniel Bornemann: Margrete Lucia Brockdorff (1656).
Henrik Bornemann: Otto Skeel (1699).
Jørgen Madsen Braad: Helvig Rantzau (død 1618).
Johan Braëm: Jørgen Skeel (1697).
Iver Brinch: Berte Skeel (død 1720).
Hans Brochmand: Berte Friis (1653), Gregers Friis (1656), Jytte Gyldenstjerne (1651), Henrik Lindenov (1654), Sophie Lindenov (1653), Lisbeth Lunge (1661), Bjørn Ulfeldt (1657).
Jesper Brochmand: Birgitte Brok (1640), Christian Friis (1640), Anne Høg (1648), Just Høg (1647), Ingeborg Kruse (1647), Ernst Normand (1648), Mogens Pax (1643), Vibeke Podebusk (1646), Margrethe Rosenkrantz (1646), Birgitte Rosensparre (1647), Birgitte Rud (1646), Lisbeth Rud (1650), Axel Skeel (1638), Otto Skeel (1646), Jørgen Vind (1645).
Jens Jensen Bruun: Jørgen Hohendorff (død 1640).
Hans Hansen Buch: Eske Krafse (1628).
Niels Matthiesen Buntzow: Lisbeth Krabbe (1658).
Antonius Burchardus: Balthasar v. Ahlefeldt (1627).
Matthias Burchardus: Claus v. Ahlefeldt (1674).
Rasmus Bysing: Offe Skade (1666).
Niels Christensen: Peder Juel (1614).
Valentin Christensen: Kaj Rantzau (1626).
Jacob Clemensen: Elisabeth Krabbe (1645).
Knud Poulsen Colding: Malthe Sehested (død 1661).
Laurits Hansen Comin: Pernille Quitzow (1647).
Johannes Damianus: Gabriel Laxmand (1644).
Erik Emporagrius: Margareta Juel (1652).
Jørgen Eriksen: Elisabeth Basse (1578).
Niels Eskilsen: Hilleborg Skinkel (1614).
Mathias Foss: Sophie Rosenkrantz (1681), Anna Sehested (1662).
Niels Foss: Birgitte Brahe (1619).
Henrik Frich: Arild Steen Sehested (1662), Knud Sehested (1662).
Jens Chr. Friis: Knud Gyldenstjerne (1685).
Peder Friis Siegfriidsen: Elisabeth Høg (1674).
Henrik Gerner: Mogens Skeel (1697).
Jens Gjødesen: Eske Brok (1625), Jørgen Kaas, Dorthe Lange (død 1613), Christine Lunge (begr. 1609), Anne Rosenkrantz (1610), Christine Skeel (1612), Peder Stygge (1612), Christence Viffert (død 1624).
Søren Glud: Christen Skeel (1693).

Erik Mogensen Grave: Erik Rosenkrantz (1683).

Anders Hansen: Anne Rosenkrantz (1621).

Christen Hansen: Sophie Brahe (1639), Ingeborg Juel (død 1615), Ove Lunge (1638), Sidsel Lunge (begr. 1614), Anna Podebusk (1627), Axel Rosenkrantz (1625), Margrethe Rosenkrantz (1636), Anne Sehested (død 1621), Hans Skeel (1640), Knud Skeel (1640), Otte Skeel (død 1634).

Knud Hansen: Kirsten Reedtz (død 1646).

Anders Hartvigsen: Iver Dyre (1665).

Iver Iversen Hemmet: Knud Brahe (1615), Kjeld Brockenhuus (1623), Ide Bryske (1621).

Niels Hemmingsen: Birgitte Gjõe*) (død 1574), Mogens Gyldenstjerne (1570), Oluf Mouritsen Krognos (død 1573), Otte Rud (1571), Børge Trolle (1571), Herluf Trolle*) (død 1565).

Michael Henriksen: Ove Giedde (1661), Otte Krag (1668), Edvard Kruse (begr. 1695), Christence Lykke (1668), Birgitte Rosenkrantz (død 1677), Jørgen Rosenkrantz (1663), Niels Rosenkrantz (1680), Anna Helene Ulfeldt (død 1670), Christoffer Ulfeldt (død 1670).

Peder Pedersen Hie: Oluf Rosensparre (død 1624), Anna Urne (1620), Knud Urne (død 1622).

Hans Jacobsen Hindsholm: Birgit Mette Aschersleben (1643), Margrethe Breide, Peder Iversen Jernskæg (død 1616).

Laurits Jacobsen Hindsholm: Anna Ahlefeldt (død 1655), Frederik Barnewitz (1655), Jørgen Brahe (død 1661), Axel Gyldenstjerne (1653), Kirsten Kaas (1653), Lisabeth Sophia Rantzau (1653).

Rudbeck Humble: Ide Gjõe (1656).

Jørgen Jacobsen: Kirstine Holck (1599).

Henrik Jensen: Axel Juel (død 1672).

Peder Jespersen: Christen Skeel (død 1595).

Peter Jespersen: Niels Juel (1699).

Tycho Jessen: Catharina von Buchwald (1648).

Frants Jørgensen: Peder Reedtz (1611).

Segud Jørgensen: Laurids Brockenhuus (død 1604).

Stephan Klotz: Margaretha Rantzau (1648).

Peder I. Kragelund: Mogens Sehested (1661).

Jens Mogensen Krummerup: Sibylle Gyldenstjerne (1612).

Jens Lauritsen: Ide Rosenkrantz (1609), Jørgen Rosenkrantz (1603), Otte Rosenkrantz (1608).

Jørgen Lauritsen: Otte Brahe (1655).

*) Trykt i: Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjõe. I.

- Peder Lauritsen: Helvig Gjøe (død 1612).
Knud Lerche: Lisbeth Friis (død 1631), Mette Rosenkrantz (1632).
Johannes Luderus: Dorothea v. Ahlefeldt (1647).
Hans Lund: Dorte Friis (død 1618).
Mogens Madsen: Pernille Gjøe (1590), Anne Parsberg (1592).
Morten Madsen: Henrik Lykke (1650).
Peder Madsen: Ove Krag (1608).
Søren Mai: Frederik Parsberg (død 1653).
Jacob Mathiesen: Niels Friis (1654), Ove Juel (død 1644), Niels Krag (1651),
Ejler Ulfeldt (1644).
Martin Matthiæ: Jørgen Urne (1649).
Poul Andersen Medelbye: Erik Hardenberg (1604).
Mads Jensen Middelfart: Hans Barnekow (død 1630), Jørgen Below (død 1628),
Anna Brahe (død 1635), Else Grubbe (1632), Knud Grubbe (død 1632), Karine
Gyldenstjerne (død 1628), Beate Huitfeldt (1629), Birgitte Lunge (1630), Brei-
de Rantzau (begr. 1618), Mette Rud (død 1632), Kirsten Urup (1621), Henrik
Vind (død 1633).
Hans Mikkelsen: Ejler Bille (død 1649), Karine Brahe (1633), Mette Brahe
(1642), Claus Daa (1641), Barbara Friis (1639), Johan Friis (død 1635), Sidsel
Friis (1649), Lisbeth Gyldenstjerne (1638), Mette Hardenberg (1631), Ditlev
Holck (1637), Øllegaard Huitfeldt (1621), Margrete Juel (1647), Anne Krabbe
(1642), Hans Lindenov (1647), Lauritz Lindenov (1638), Anna Lykke (1646),
Ebbe Munk (1625), Ingeborg Parsberg (1641), Frederik Rantzau (1647), Anne
Rosenkrantz (1646), Beate Rosenkrantz (1647), Henrik Rosenkrantz (1634),
Holger Rosenkrantz (1649), Corfitz Rud (1631), Helvig Rud (1641), Otte Rud
(1631), Jørgen Skeel (død 1631), Margrethe Skeel (1648), Christian Thott
(1620), Jacob Ulfeldt (1626), Margrethe Urne (1621), Henning Valkendorff
(1633).
Ludvig Mikkelsen: Abel Skinkel (1638).
Niels Mikkelsen: Arild Ugerup (1606).
Erik Mogensen: Mette Rosenkrantz (1666).
Erik Monrad: Johan Brockenhuus (1649), Palle Rodsteen (1647), Niels Vind
(1648).
Anders Jacobsen Morsing: Dorothea Below (1610).
Poul Mortensen: Helvig Rantzau (1612).
Jens Pedersen Munch: Karen Juel (1690), Lars Lindenov (1693).
Christen Nielsen: Birgitte Rosenkrantz (1589).
Frants Nielsen: Marie Below (1654).
Jacob Nielsen: Henrik Gyldenstjerne (død 1592).
Jens Nielsen: Henrik Brockenhuus (1590).

- Laurits Nielsen Skaaning: Herman Juel (1610).
Niels Nielsen: Hans Lange (1646).
Jørgen Larsen Nyløs: Karen Brahe (død 1641).
Erik Oluffsen: Sophie Brahe (1649).
Laurits Oluffsen: Ove Bille (1620).
Niels Oluffsen: Tønne Juel (død 1684).
Holger Ovesen Skaaning: Iver Juel (1630), Jens Sparre (1632).
Niels Paaske: Margrete Gabrielsdatter (1621), Knud Gyldenstjerne (1630).
Niels Pedersen: Holger Ulfstand (1620).
Erik Eriksen Pontoppidan: Wenzel Rothkirch (1656).
Aggæus N. Reeslovius: Mette Rosenkrantz (død 1696).
Johannes Rejnboth: Georg v. Ahlefeldt (1642).
Rasmus Hansen Reravius: Elsebe Krabbe (død 1580).
Hans Hansen Resen: Erik Hardenberg Gyldenstjerne (1667).
Hans Poulsen Resen: Karene Banner (død 1616), Enevold Kruse (1625), Tyge Kruse (1629), Henrik Lykke (1612), Frants Rantzau (1612), Elisabeth Rosensparre (død 1628).
Christen Hansen Riber: Jørgen Lunge (1619).
Jens Kjeldsen Riber: Lisbeth Huitfeldt (1638).
Johann Balthasar Ritter: Georg Brockenhuus (1674).
Frants Rosenberg: Anne Margrethe Høg (1653), Ide Lange (1651), Anne Sandberg (1648), Ebbe Ulfeldt (1656).
Hans Clausen Rosing: Elisabeth Thott (død 1656).
Laurits Mortensen Skaboe: Kirstine Munk (1626), Sophie Rantzau (død 1635).
Morten Andersen Skavbo: Anne Rosenkrantz (1591).
Just Valentin Stemann: Frederica Sophia Holck (1665).
Jens Hansen Stenfeldt: Holger Pax (1699).
H. C. Stheen: Mette Ulfstand (død 1602).
Henning Stockfleth: Daniel Bild (1652), Sophia Brockenhuus (1657), Thomas Dyre (død 1651), Gregers Krabbe (død 1655).
Jacob Stoltersoht: Anna v. Ahlefeldt (1646), Kay Sehested (1646).
Henrik Storming: Anna Pogwisch (begr. 1674).
H. Hansen Svane: Sidsel Lunge (1657), Christen Skeel (1661).
Ancher Sørensen: Erik Pors (1647).
Niels Sørensen: Christian Barnekow (død 1666).
Christian Madsen Tausen: Christian Holck (1648), Anne Lunge (1653), Margrethe Lunge (1654).
Anders Thomsen: Sophie Below (1652).
Hans Thomsen: Magdalene Banner (1577).
Thorkil Thuesen: Niels Krabbe (1665).

- Erik Olufsen Torm: Jens Høg (1655), Ingeborg Ulfstand (1655).
 Hans Wandal: Axel Brahe (1623), Jens Juell (1634), Helvig Lindenov (1634),
 Ulrik Sandberg (død 1636).
 Preben Wandal: Ide Rosenkrantz (1669).
 Niels Andersen Vandsted: Manderup Brahe (1671).
 Anders Sørensen Vedel: Johan Friis (1571), Ingeborg Gyldenstjerne (1592).
 Hans Sørensen Vedel: Henrik Friis (1612), Vibeke Gyldenstjerne (1615).
 Thomas Cortsen Wegner: Sten Brahe (1621), Axel Urne (1630).
 Ole Vind: Holger Rosenkrantz (1643), Mette Rosenkrantz (1647).
 Peder Winstrup: Niels Kaas (1594), Hak Ulfstand (1595), Ejler Grubbe (Trykt
 i: Peder Winstrup: Om det euige Liff oc Død (1587)).
 Peder Winstrup: Henrik Barnekow (1660), Frederik Below (1650), Birgitte Brahe
 (1642), Christian Bülow (1648), Jytte Gyldenstjerne (1640), Henrik Huitfeldt
 (1657), Iver Juell (1650), Malthe Juell (1650), Helle Laxmand (1641), Else
 Ramel (1660), Otte Thott (død 1656), Tage Thott (1666).
 Christen C. Winther: Karine Høg (1611).
 Christen Villumsen Worm: Charlotte Amalie Krabbe (død 1709), Otto Krabbe
 (død 1719), Knud Thott (død 1702).
 J. Wynckelman: Tyge Lindenov (1618).

Behandlinger.

- Academia Sorana (Kai Hørby: Skolen og akademiet gennem 400 år) (Kbh. 1962).
 C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden,
 Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden 1497-1536. I-V (Kbh. 1864-72).
 J. Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz den Lærde (Kbh. 1896).
 Jørgen H. P. Barfod: Admiral Niels Juell - til lands (J. S. Ny rk. V p. 421ff.).
 Svend Cedergreen Bech: Reformation og Renæssance 1533-1596 (Politikens Dan-
 marks Historie VI, Kbh. 1963).
 T. A. Becker: Den Ledreborgske Haandskriftsamling, ordnet og registreret 1844-45
 (Historisk Museum. I, 1848).
 C. Behrend: Katalog over Det Kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende
 Dansk Personalhistorie. I-II (Kbh. 1925-27).
 S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. I (Kbh. 1879).
 S. N. J. Bloch: Bidrag til Roskilde Domscoles Historie, hefte 1-4 (Roskilde 1842-
 46).
 Louis Bobé: Roskilde Adelige Jomfrukloster 1699-1899 (Roskilde 1899).
 Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie. I-VI (Kbh. 1897-1912).
 Georg Brandell: Svenska Undervisningsväsendets och Uppfostrans Historia. I-II
 (Lund 1931).

- Chr. H. Brasch: Gamle Eiere af Bregentved fra 1382 til 1740 (Kbh. 1873).
- C. F. Bricka: Personalier om Mandrup Due og hans Søn Christoffer Due (P. T. 2. rk. III p. 110ff.).
- Chr. Bruun: Gunde Rosenkrantz. Et Bidrag til Danmarks Historie under Frederik den Tredie (Kbh. 1885).
- C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Sehested. I (Kbh. 1946).
- C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Sehesteds Slægt, Barndom og Skoleaar. Til Knud Fabricius 1945 p. 112ff.
- K. Carøe: Dr. med. Laurids Foss (P. T. 8. rk. I p. 69ff.).
- William Christensen: Nogle Bemærkninger om Slægtebøger, især om Sophie Belows Slægtebog (P. T. 7. rk. IV p. 1ff.).
- William Christensen: Nogle Slægtbogs- og Vaabenbogsundersøgelser (P. T. 9. rk. II, IV og V og 10. rk. I).
- Cl. Clausen: Horsens Statsskole (Horsens 1932).
- H. Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Historie (Kbh. 1882).
- Danmarks Adels Aarvog, 1884ff.
- Dansk Biografisk Lexikon I–XIX, udg. af C. F. Bricka (1887–1905).
- Dansk Biografisk Leksikon I–XXVII, udg. af Povl Engelstoft og Svend Dahl (1933–44).
- H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 (Kbh. 1924–39).
- Svend Ellehøj: Christian 4's Tidsalder 1596–1660 (Politikens Danmarks Historie VII, Kbh. 1964).
- C. T. Engelstoft: Den gamle danske Adelslægt Brockenhuus. En historisk Oversigt (H. T. 4. rk. IV p. 413ff.).
- Aug. Fjelstrup: Dr. Peter Payngk. Kong Kristian IV's Hofkemiker (Kbh. 1911).
- J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage (1648–1660) (Kbh. 1894).
- J. A. Fridericia: Træk af Kvindeidealets Omdannelse i det 16. og den første Halvdel af det 17. Aarhundrede, særlig i Danmark (Tiilskueren 1898 p. 465ff.).
- Ellen Fries: Teckningar ur Svenska Adelns Familjelij i Gamla Tider. I–II (Stockholm 1910).
- Astrid Friis: Renæssancen og de lærde Kvinder (Gads Danske Magasin 1947).
- F. R. Friis: Historiske Efterretninger om Adelsfamilien Bølle (Kbh. 1877).
- F. R. Friis: Historiske Efterretninger om den danske Adelsfamilie Rosensparre (Kbh. 1872).
- F. R. Friis: Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring (Kbh. 1905).
- Kjeld Galster: Aalborg Katedralskole 1540–1940 (Aalborg 1940).
- Georg Garde: Danske silkebroderede Lærredsduge fra 16. og 17. Arhundrede (Kbh. 1961).

- E. Gigas: Katalog over Det Kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark. I-III (1903-15).
- Svend Gissel: Samtidige Biografier over Niels Kaas (H. T. 11. rk. II p. 85ff.).
- Svend Gissel: To samtidige Jørgen Rosenkrantz-Biografier (P. T. 12. rk. IV p. 151ff.).
- S. M. Gjellerup: Biskop Jens Dinesen Jersin (Kbh. 1868-70).
- S. M. Gjellerup: Kejslerlig Feltmarschal Henrik Holck (H. T. 5. rk. IV p. 620ff.).
- S. M. Gjellerup: Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tidsrummet 1536-1660 (H. T. 4. rk. IV p. 1ff.).
- S. M. Gjellerup: Studier til de Soranske Stiftelsers Historie (H. T. 4. rk. VI p. 449ff.).
- T. Glahn: Et Par Soranske Præceptorer. Nogle Oplysninger fra samtidige Kilder (Soranerbladet 28. årg. p. 5ff.).
- T. Glahn: Hvad Ligprædikenerne oplyser om Soranere i det 16. og 17. Aarh. (Soranerbladet 26. og 27. årg.).
- Henny Glarbo: En Adelskole i det 16. og 17. Aarhundrede, Collegium Illustre i Tübingen (Kbh. 1923).
- Henny Glarbo: Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560-1660 (H. T. 9. rk. IV).
- Edv. Gotfredsen: Medicinens Historie (Kbh. 1958).
- Angul Hammerich: Musikken ved Christian den Fjerdes Hof (Kbh. 1892).
- Svend Aage Hansen: Adelsvældens Grundlag (Kbh. 1964).
- Kj. Hasselbalch-Larsen: Bibliographia Herloviana (1934).
- C. C. Haugner: Maribos Historie. I-II (1937-38).
- A. Heise: Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundrede (P. T. 2. rk. III og VI).
- A. Heise: Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel (H. T. 5. rk. V og VI).
- Vello Helk: Johannes Petrafontanus. En jesuiterelev fra Christian IV's tid (J. S. Ny rk. V p. 1ff.).
- Ludvig Heuer: Udsigt over Roskilde Domscoles Historie i gamle Dage (Roskilde 1906).
- J. H. Hexter: Reappraisals in History (1961, Harper Torchbook edition 1963).
- Tycho de Hofman: Historiske Efterretninger om velfortjente Danske Adelsmænd. I-III (1777-79).
- H. St. Holbeck (red.): Odense Bys Historie (Odense 1926).
- H. J. Huitfeldt-Kaas: Efterretninger om Familien Huitfeldt (Kristiania 1908).
- Humanister i Jylland, udg. ved Gustav Albeck (Kbh. 1959).
- Chr. Axel Jensen: Danske Adelige Gravsten fra Sengotikens og Renaissancens Tid. I-II (Kbh. 1951-53).

- Chr. G. Jöcher: Allgemeines Gelehrten Lexicon (Leipzig 1750–51).
- Carl E. Jørgensen: Den lærde Skole i Danmark fra Reformationen til ca. 1640 (J. S. Ny rk. IV p. 21ff.).
- Carl E. Jørgensen: Viborg Katedralskoles Historie (Viborg 1960).
- Ellen Jørgensen: En Bogliste fra det 16. Aarhundredes Slutning (Da. Mag. 6. rk. III p. 175ff.).
- J. Jørgensen: Pædagogikens Historie (Kbh. 1848).
- Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen. I (Kbh. 1928).
- Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie 1630–1830 (Hillerød 1933).
- Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie. I. (1145–1660) (Kbh. 1947).
- Bjørn Kornerup: Den Danske Kirkes Historie IV (Kbh. 1959).
- Alfred Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter. I–II (Kbh. 1929–35).
- Erik Kroman: Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet (Kbh. 1948).
- Erik Kroman: Skriftens Historie i Danmark (Kbh. 1943).
- Albert Leth og G. L. Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm fra Skolens Stiftelse 1565 til 1875. I (Næstved 1875).
- Jørgen Lundbye: Nogle Oplysninger om Søhelten Niels Juels Barndom i Thy (Hist. Aarvog for Thisted Amt 1909).
- Hugo Matthiessen: Enkedronning Dorothea paa Koldinghus (Vejle Amts Aar-bøger 1908).
- H. B. Melchior: Historisk Efterretning om den frie adelige Skole Herlufsholm (Kbh. 1822).
- C. Molbech: Historiske Bidrag til Kundskab om K. Christian den Fierdes Opdragelse og Ungdomsunderviisning (Nyt H. T. III p. 245ff.).
- W. Mollerup og Fr. Meidell: Bille-/Ettens Historie. I–II (Kbh. 1887–88).
- O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Skadst Herred (Kbh. 1862).
- O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. III–IV. 1536–1660 (Kbh. 1881–85).
- Rasmus Nyerup: Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider. I–IV (Kbh. 1803–06).
- Bjørn Ochsner: Om illustrerede trykte Ligprædikener over Danske (Bogvennen 1948).
- P. Pedersen: Den danske Astronom Tycho Brahes Liv og Levnet (Kbh. 1838).
- Carl S. Petersen: Peder Juel til Hundsbæk, hans Regnskabsbog og Bogindkøb 1646–47 (N T B B 1948 p. 133ff.).
- Plutarchos' Om Barnens Uppfostran, översatt av Wilhelm Norlind (Lund 1925).
- Marcus Posselt: Die Schleswig-Holsteinischen Klöster nach der Reformation (1894).
- A. Kall Rasmussen: Historisk-topographiske Efterretninger om Musse Herred paa Laaland (Kbh. 1866).

- P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse (Kbh. 1775).
 Johan Ernst Rietz: Skånska Skolväsendets Historia (Lund 1848).
 Anne Riising: Katalog over Karen Brahes Bibliothek i Landsarkivet for Fyn (Kbh. 1956).
 H. F. Rørdam: Fem Præstebioграфier (K. S. 3. rk. II p. 621ff.).
 H. F. Rørdam: Historieskriveren Arild Hvitfeldt (Kbh. 1896).
 H. F. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder, især i det 17. Aarhundrede. I-IV (Kbh. 1891-1902).
 H. F. Rørdam: Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. I-IV (Kbh. 1868-77).
 H. F. Rørdam: Mester Hans Michelsen, Christian IV's Lærer (K. S. VIII p. 154ff.).
 H. F. Rørdam: Personalhistoriske Bidrag fra det 17de Aarhundrede (K. S. 3. rk. I p. 311ff. og 742ff.).
 Friderich Christian Schönau: Samling af Danske Lærde Fruentimer. I-II. (Kbh. 1753).
 Thyra Sehested: Cantsler Christen Thomesen Sehested (Kbh. 1894).
 Thyra Sehested: Malthe Sehested (P. T. 6. rk. VI p. 54ff.).
 Thyra Sehested: Mogens Sehested (P. T. 7. rk. III p. 129ff.).
 L. S. Vedel Simonsen: Bidrag til Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse med Brudstykker af hans egenhændige Dagbøger fra 1625-1656 (Odense 1845).
 Vilhelm Samuel Skeel: Optegnelser om Familien Skeel (Kbh. 1871).
 Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne. I (Kbh. 1923).
 Johs. Steenstrup: Nogle Strejflys over Christian IV's Tidsalder, særligt med Hensyn til Kvindernes Stilling (H. T. 10. rk. I).
 E. G. Tauber: Udsigt over Sorø Academies Forfatning (Kbh. 1827).
 P. N. Thorup: Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralsskole (Ribe 1846).
 Flemming Tolstrup: Det ældste Herlufsholm (Kbh. 1965).
 T. Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. I-XIV (Kbh. 1903-04).
 G. L. Wad: Herlufsholms 2 ældste Inventarier, med nogle indledende Bemærkninger om Skolen paa Christian IV's Tid (1880).
 G. L. Wad: Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm fra Skolens Stiftelse 1565 til 1878 (Næstved 1878).
 O. Walde: Storhetstidens Litterära Krigsbyten II (Uppsala 1920).
 D. H. Wulff: Bidrag til Aalborg Kathedralskoles Historie (K. S. 4. rk. I p. 554ff.).
 Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg (Kiel 1870ff.).

FORKORTELSER

Bricka og Gjellerup	C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: Den Danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede.
D A A	Danmarks Adels Aarbog.
D B L 1	Dansk Biografisk Lexikon (1. udgave).
D B L	Dansk Biografisk Leksikon (2. udgave).
Da. Mag.	Danske Magazin.
H. T.	Historisk Tidsskrift.
J. S.	Jyske Samlinger.
K. B.	Kancelliets Brevbøger.
K. S.	Kirkehistoriske Samlinger.
N T B B	Nordisk Tidsskrift för Bok och Biblioteksväsen.
P. T.	Personalhistorisk Tidsskrift.
RA	Rigsarkivet.
Rothe	Casper Peter Rothe: Brave Danske Mænds og Qvinders Berømmelige Eftermæle.
Smith: håndskr.	Amtsassessor Jonathan Smiths uddrag af danske ligprædikener.